ЗАМАН ГАРАЈЕВ

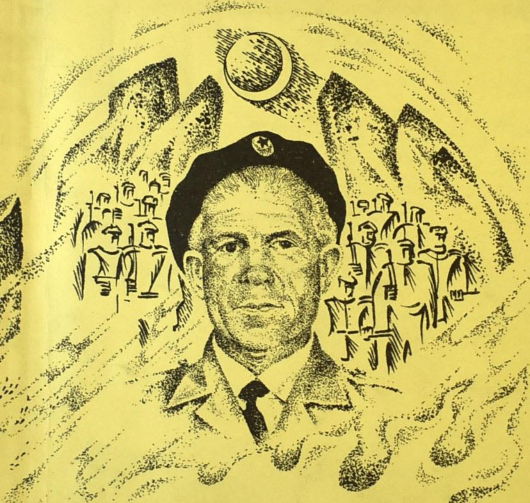

ХАРГО

АРХИВ

ЗАМАН ГАРАЈЕВ

ХАРГО

Азе б сеуг. Республ.
Т
им. Ф. хундова

БАКЫ
ШИРВАННӘШР
1998

ШИРВАННӘШР 17(64), 1998.
НАШИР
Гәшәм ИСАБӘЈЛИ.

Редактору Габил ҺӘСӘНОВ

ГАРАЈЕВ З.
ХАРГО. РОМАН. БАКЫ, ШИРВАННӘШР КИТАБ НӘШРИЈЈАТЫ,1998.

Бәдии вә сон дәрәчә тәсиредичи бир диллә гәләмә алынмыш бу китаб, мәшһур Армед Мишел – Франсанын Милли Гәһрәманы, әслән Шәкидән олан азәрбајчанлы Әһмәдиjјә Чәбрајыловдан бәһс едир.

Вәтәнпәрвәрлик руһунда гәләмә алынмыш “Харго” романы инанырыг ки, охучуларын бөјүк марағына сәбәб олачагдыр.

83.3. Аз(2)
Г ---------------- - сифариш
054

ШИРВАННӘШР
БАКЫ, 370021, БАДАМДАР ШОСЕСИ 77.
ТЕЛ.: 92-92-27, 92-93-72.
(3, 580, 529 САЛЛЫ АВТОБУСЛАРЛА КӘЛМӘЛИ.)

ӘВВӘЛИНЧИ СӨЗ

“Харго” романынын баш гәһрәманы Әһмәдиjјә Чәбрајылов Франсада Армед Мишел ады илә мошһурдур; кизли партизан ады исә Харгодур.

1920 -чи илдә Шәки рајонунун Охуд кәндиндә доғулуб. Бөјүк Вәтән мүһарибәси башлајанда көнүллү чәбһәјә кедиб. Тале ону 1942-чи илдә Франсаја кәтириб. Бурада партизанлара гошулуб мәрдлик, гәһрәманлыг нүмунәси көстәриб. 1944-чү илин јазында Франса дәвләт, һәрби вә сијаси хадими кенерал Шарл де Гол илә Тарбе дағларында, сых мешәликдә көрүшәрәк ондан мүәјјән тапшырыглар алыб лајигинчә јеринә јетириб.Кенералла икинчи дәфә Гәләбә күнү-1944-чү ил августун 20-дә Парисдә көрүшүб.Әһмәдиjјә Чәбајылов Франсанын 5 ордени илә(о чүмләдән икидлијә көрә“һәрби медал’ла; бу һәрби парадда сырави әскәрә кенералдан ирәлидә аддымламаг һүгугу верир) тәлтиф едилиб-Франсанын Милли Гәһрәманы адына лајиг көрүлүб .

Вәтәнә гајытдыгдан сонра бир нечә ил башы бәлалар чәкиб. Дүшмән үнсүрләр она “ плен” дамғасы вурараг ишкәнчәләрә мә’руз гојублар. Партизанлығы һаггында Франсадан мә’лумат кәләндән сонра асудә нәфәс алыб, евләниб,аилә гуруб.Азәрбајчан Кәнд Тәсәррүфаты Институтунда охујуб али тәһсил алыб.

Фансадакы партизан достлары Бессиглә, Думасла вә башгалары илә мунтәзәм мәктублашыб .1966-чы илдә Франса президенти Шарл де Голл ССРИ-јә достлуг сәфәринә кәләндә Харго да Москваја дә’вәт олунду. Ијунун 20-дә Москвада Внукова тәјјарә меjданында Әһмәдиjјә Чәбрајылов Шарл де Голла үчүнчү дәфә көрүшдү, һал-әһвал тутдулар.

Әһмәдиjјә өмрүнүн сонунадәк динч гуручулуг ишләриндә фәал иштирак едиб .Бир мүддәт Шәки Ветеранлар Шурасына башчылыг едиб. Гарабағ чәбһәсиндә вурушан әскәрләрлә дәфәләрлә көрүшүб,онлара палтар, әрзаг јардымы едиб. Онун тез-тез чәбһәјә кәлиши кәнч дөјүшчүләрин һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсиндә мүсбәт рол ојнајыб. Вәтәнпәрвәрлик һиссини о,оғлу Микајыла да ашылајыб. Полис идарәсиндә гуллуг едән Микајыл көнүллү олараг Гарабағ чәбһәсинә кетди, дөјүшләрдә икидликләр көстәрди,дүшмәнлә амансызчасына вурушду. 1992-чи илдә Гарабағ дөјүшләриндә шәһид олду. Бу вәтәнпәрвәр оғул Азәрбајчанын Милли Гәһрәманы адына лајиг көрүлүб.

Гәһрәман оғул атасы, гәһрәман Әһмәдиjјә Чәбрајылов

1994-чү ил октјабрын 9-да көзләрини һәјата гапады.

Харго елоғлумдур. Сағлығында тез-тез көрүшәрдик. Франсадакы һүнәрли ишләриндән бөјүк һәвәслә данышарды. Бу сөһбәтләр әсасында "Харго" романы јаранды. Әсәри тамамлајыб әнчә "Азәрбајчан" журналына тәгдим етдим. Әмәкдашлар, мүһарибәдә вә Франсада олмајан мүәллифин белә тә'сирли әсәр јаза биләчәјинә инанмырдылар. Бөјүк јазычымыз Әбүлһәсән көмәјимә кәлди. Охујуб бәјәнди, онун рә'јилә әсәр 1966-чи илдә журналда дәрч едилди. Китаб шәклиндә исә 1967-чи илдә "Кәнчлик" нәшријатында бурахылды.

1993-чү илдә романын тәбиилијинә, үслубуна, драматизминә хәләл кәтирмәдән үзәриндә ишләјиб тәкмилләшдирдим.

Јени нәшрдә охучулар һадисәләрин өзүндән доған бир сыра мараглы әһвалат вә епизодларла, сурәт вә персонажларла, һабелә ермәни террерчуларынын чинајәткар әмәлләри илә дә таныш олачаглар.

МҮӘЛЛИФ

ЖАННА Д'АРК КҮЧӘСИНДӘ

1943-чү илин апрел ајы иди. Сәһәр тәзәчә ачылмышды. Тулузанын көјләрини галын булудлар бүрүмүшдү. Күнәшин доғуб-доғмадығы билинмирди. Шәһәр әһли заһирән сакит вә лагејд һалда күчәләрдән кәлиб-кечирди. Транвај, троллејбус вә автомобилләр ади гајда үзрә һәрәкәт едирди. Сәрнишинләр исә хејли азалмышды. Бир вахт адамлар ишә тәләсәрди. Инди һара тәләсәчәкдиләр?! Әли силаһ тутанларын чоху шәһәрдән чыхмышды. Фәһләләр ишдән сојумушду. Бир нечә мүәссисә бағланмышды. Јени тикилән биналарын чоху јарымчыг галмышды. Бурада јахшы нә варды-са, һамысыны алманлар зәбт етмишди. Һәр күн гырғын иди.

Тулузанын ән көзәл вә јарашыглы күчәләрдән бири сајылан Жанна д'Аркла ијирми ики-ијирми үч јашларында ортабојлу, арыгбәдәнли, үзүнү түк басмыш сарышын бир кәнч сәндәләјә-сәндәләјә јеријирди. Һисс олунурду ки, о, кечә-күндүз ишләјән кафеләрин бириндә мөһкәмчә вурмушдур. Күчәнин һәр ики тәрәфиндә мөһтәшәм биналар јүксәлирди. Мәркәзә јахын бир јердә импересионист һејкәлтәраш Огјүст Роденин мәһарәтлә јаратдығы франсыз гадынынын көзәл һејкәли учалырды. Онун әзәмәти, вүгарлы дурушу јанындан өтүб кечәнләри һејран гојурду. Сарышын кәнч дә бир ан ајаг сахлајыб һејкәлә тамаша етди.

Алманлар Тулузаны зәбт етмәмишдән әввәл Жанна д'Арк күчәсинә нәглијјат һәрәкәти гадаған иди. Бура кәзинти мејданыны хатырладырды. Ахшамлар о, адамла долар, електрик лампаларынын ишығында инсан сели дәниз кими далғаланырды. Һәр бир тулузалы өз достуну, танышыны көрмәк истәјәндә јолуну мүтләг Жанна д"Арк күчәсиндән саларды. Инди исә ...

Сарышын кәнч фит чала-чала каһ сәкинин кәнары, каһ да күчәнин тән ортасы илә јеријирди. Ичкинин тә'сириндән арабир сәндәләсә дә, јыхылмырды. Ағлы өзүндә иди, һараја вә нә мәгсәдлә кетдијини унутмамышды. Рекламлары, е'ланлары, мағаза витринләрини лагејд—лагејд сүзүрдү. Өзүнү елә көстәрирди ки, куја һеч кимә, һеч нәјә мәһәл гојмур. Әслиндә исә о, һеч бир шеји диггәтиндән гачырмырды. Онун һесабына көрә ахтардығы бәрбәрхана елә бу јахынларда олмалы иди. Һәмин бәрбәрханада о һәм үзүнү гырхдырыб башынын јанларыны алдырачаг, һәм дә...

Бирдән сарышын кәнч архадан киминсә еткәм-еткәм дедији бу сөзләри ешитди:

-- Ај әһликеф, јолдан чых, алманларын машыны кәлир!

Сарышын кәнч чөлд кәнара чәкилди,она хејирхаһлыг едән учабојлу, ағсаггал гочаја тәшәккүрүнү билдириб архадан кәлән машына сары чеврилди; үстүачыг автомобилдә чешмәкли мајор Готфриди көрчәк өзүнү итирди, рәнки кәтан кими ағарды. Хәјалындан илдырым сүр'әти илә бир фикир кечди: "Үзүмә бахан кими мәни танығачаг, ишим битди!".

Бу, көзләнилмәз тәсадүф иди. Кәнчин һеч ағлына кәлмәзди ки, сәһәр-сәһәр мајор Готфридлә гаршылашачаг. Инди нә етсин? Чөлд гачыб арадан чыхсын, јахуд ири көвдәли фысдығын архасында кизләнсин? Јох, артыг кечдир.О нә гача,нә дә кизләнә биләрди. Мајор Готфридин машыны онун бәрабәринә чатмаға лап аз галмышды. Сарышын кәнч чибиндә кизләтдији тапанчасыны хатырлајыб һүчума һазыр вәзијјәт алды: "Әкәр мајор Готфрид мәни таныса, елә о саат үрәјинин башына ики күллә сыхачағам! Гој ондан сонра нә олур-олсун!".

Мајор Готфридин машыны өтүб кечди,сарышын кәнчә һеч көзүнүн учу илә дә бахмады. Бахсајды да ону таныја билмәзди.Чүнки сорхош кәнч тамам башга гијафәдә,башга көркәмдә иди. Әјнинә боз костјум кејмишди, пенчәјини дүјмәләмәмишди. Гырышыглы сары көјнәјинин дә јахасы ачыг иди.Гәһвәји рәнкли нимдаш шлјапасыны сол әлиндә саллама тутмушду.

--Һә, нијә дајандын,нә дурмусан белә? Јохса хатадан гуртардығына көрә севинирсән?-дејә учабојлу, ағсаггал киши она јахын кәлди.- Нијә ичирсән о зәһримары?! Ахы нәдир хејри? Ким ондан фајда көрүб?Ичмә,оғул, ичмә! Ичәндә дә елә ич ки, өзүнү апармағы бачарасан. Чавансан, чанына јазығын кәлсин.Индичә азгала машынын алтында галмышдын, һәјатын мәһв олуб кетмишди.

Сарышын кәнч гочаја еһтирамла баш әјди. Онун јанындакы јарашыглы гыза бахыб күлүмсүндү, мәстликдән хумарланан көзләри бир балача гыјылдыгда гызын бундан ачығы кәлди.

Гыз гочанын голундан тутуб јана чәкди:

-Баба, онунла ишин олмасын, кәләкбаза охшајыр, кәл, кедәк.

-Елиза,гызым, сәбр елә...

-Кечикирик,баба,доггуза беш дәгигә галыб.Инди кәрәк музејдә олајдыг.

Ејби јохдур,бу саат кедәрик,бу чаван оғлана бир нечә кәлмә сөзүм вар.-Гоча үзүнү сарышын кәнчә тутду. -Гудузлар бизи тәһгир едирләр,вар-дөвләтимизи талан-гарәт едиб Алманијаја апарырлар.Сәнин гејрәтин јохдурму,дамарларында франсыз ганы ахмырмы? Ана сүдү,вәтән чөрәји илә бөјүмәмисәнми? Дар күндә халгына бөләми хејир верирсән? Сәнин тајларын партизан дәстәсинә гошулуб, јаделлиләрлә вурушур, азадлыг уғрунда чарпышыр. Амма сән...Күзкүдә сифәтинә бир әмәлли бах, көр нә күндәсән! Ајыбдыр, бала, дүшмәнләри бизә аз күлдүр.

Гара дон кејмиш ортајашлы бир гадын, данышдыгча әсибчошан гочанын голундан јапышды:

--А киши, бир мәнә бах!

Гоча,гара донлу гадына сары чеврилди, гејзлә:

--Нә вар, нә олуб?-дејә сәсләнди.

Гадын күлүмсүнүб мулајимчәсинә деди:

--Көрүрәм она-буна нәсиһәт вермәкдә пәркарсан, ај Форестије баба! Амма сәнин өзүнә дә бир өјүд верән кәрәкдир.

Форестије баба бир шеј анлаја билмәди:

--Һеч ганмырам нә дејирсән?

Гадын сәсини учалтды:

--А киши, сән өз нәвәнин дүшмәнисән, нәдир? Адам белә көзәл гызы јанына салыб күчәјә чыхар? Алманлар Елизаны әлиндән алсалар, нејләјәчәксән?Онлара күчүнмү чатачаг, топун-түфәнкинми вар? Һә, нијә дилләнмирсән,чаваб версәнә! Дәвә гулағында јатыбсан?!

Гадын демәсә дә,Форестије баба анлајырды ки,Елиза илә күчәдә ләнкимәк башларына ојун ача биләр.Динмәз-сөјләмәз јолуна давам етди.Елиза да онунла бәрабәр аддымлады.

"Демәк, бу гоча Форестије бабадыр,о гыз да нәвәси Елиза...Музејдә ишләјирләр.Һансы музејдә? Дејиләнә көрә бу јахынларда јалныз бирчә музеј вар, инчәсәнәт музеји... Гоча вәтәнпәрвәр адама охшајыр, онунла әлагә јарада билсәк,пис олмаз...".Сарышын оғлан бу фикирләрлә бир гәдәр гәдәр дә ирәлиләди. Гаршыдакы бешмәртәбәли бинанын үчгарындакы гапынын үстүндә франсызча јазылмыш "бәрбәрхана" сөзүнү охујуб дајанды.

"Аһа, дејәсән чатмышам.Мәнә демишдиләр ки, франсыз гадыны һејкәлиндән чох да узаглашмамыш сол тәрәфдә бәрбәрхана көрәчәксән...Бу елә һәмин бәрбәрханадыр.Бәс бу нәдир?.. Ичәри түнлүкдүр. Алман забитләри ...". О, ајнасында гырмызы јанаглы, узун кирпикли гыз шәкли олан пәнчәрәдән гыврымсачлы дәлләјин башыны ајдынча көрүрдү.

Салонун ики гапысы варды.Сарышын кәнч биринчи гапыдан дахил олду. Дәлләкләрә вә отуруб нөвбә көзләјән адамлара өтәри нәзәр салды.Чәми үч дәлләк ишләјирди.Ики дәлләјин јери бош иди. О, шлјапасыны асылгана кечириб күнчдә гојулмуш гәзет-журнал столуна јанашды, үстүнә ағ өртүк чәкилмиш креслода әјләшди. Парисдә нәшр олунан гадын журналынын тәзә нөмрәсини вәрәгләмәјә башлады.Сонра чибиндән сајмазјана бир вәрәг ағ кағыз чыхарыб ики бөлдү, бирини гәсдән јерә салды. Назик быглары долу сифәтинә јарашыг верән гыврымсачлы дәлләк Дүшатле алман забитинин үзүнү гырха-гырха,күзкүдә сарышын кәнчин һәрәкәтләринә көз гојурду. Ағ кағызын ики бөлүнмәсиндән вә бир

парчасынын јерә салынмасындан баша дүшдү ки, бу кәнч она нишан верилән оғландыр.
Дәлләкләрин үчү дә ејни вахтда өз ишләрини гуртарыб забитләрә баш әјди. Забитләр бирдән ајаға дуруб күзкүдә өзләринә тумар вердиләр, күлүмсүндүләр, гол-гола тутуб бәрбәрхананы тәрк етдиләр.
Дүшатле сарышын кәнчә тәрәф дөндү:
--Камрад, сиз бир балача көзләмәли олачагсыныз. Нөвбә бу гочаларындыр.
Сарышын кәнч:
--Ејби јохдур,-деди,-мән тәләсмирәм.
Нөвбә көзләјән гочаларын үчү дәлләкләрин креслосунда әјләшди.Онларын үзләри тәзәчә сабунланмышды ки, үч алман забити ичәри кирди. Дәлләкләр әлләриндәки иши јарымчыг гојуб тә'зим етдиләр. Јекәпәр забит ирәли јеријиб Дүшатленин креслосунда әјләшән гочаны чәкмәсинин бурну илә вурду:
--Чәкил кәнара,кафтар!
Үзү сабунлу гоча бир сөз демәдән кинли бахышларыны зорла кизләдәрәк кәнара чәкилди. Забитләр кедәндән сонра үзләринин сабуну гуруjан гочалар тәзәдән дәлләкләрин креслоларында әјләшдиләр. Башы алча чичәји кими ағармыш арыг үзлү гоча,Дүшатленин креслосунда отуракән сарышын кәнчи көстәриб деди:
--О гүрурлу оғландыр. Фикир вердим, алманлара һеч мәһәл гојмады. Күман едирәм ки, бизим јеримизә о олсајды, һеч дә хошлугла өз нөвбәсини алмана вермәзди.
--Бир аз кефлидир дејә сәнин көзүнә елә көрүнүр. Алман әмр едиб “чәкил кәнара!” дејәндән сонра нә һүнәри вар чәкилмәсин?!
--Јох, о чәкилмәз!
--Чәкилмәз,гарныны түстү илә долдурарлар, ағлы башына кәләр.
--Өлүмүнә разы олар,амма әјилмәз!
--Нәдән билирсән?
--Мәним көзүм сәрраф көздүр.Адамлары тез таныјырам. Сөзләримә инанмырсанса өзүндән хәбәр ал.
Дүшатле сарышын кәнчдән сорушду:
--Камрад,сән үзүнү гырхдыранда алман забити кәлсә,нөвбәни она верәрсәнми?
Кәнчин чавабы бирчә кәлмәдән ибарәт олду:
--Јох!
--Көрдүнмү, Дүшатле, мән дејәндир.
--Бәс нејләрдин, Камрад?
--Һеч нә! Бурада беләчә отуруб онларын наһар вахтыны көзләрдим.
Башга бир гоча дилләнди:
--Мәғрурдур,өлсә дә алманлара әјилмәз.

Үчүнчү гоча да сөһбәтә гарышды:
--Өзү дә чохбилмиш оғландыр. Алманларын наһар заманыны көзләјир ки,башыны гырхдыранда кәлиб ону дурғузан олмасын.
--Алманлардан зәһләм кетсә дә, бу адәтләриндән хошум кәлир: јемәјин режимини һеч вә"дә позмазлар. Истәјир гызғын даванын ичәрисиндә олсунлар, башларына од- алов јағдырылсын,елә ки, јемәјин вахты чатды, мүтләг јејәчәкләр. Һеч ешитмәмишәм ки, бир алман мә"дәсиндән шикајәтләнсин.
Дүшатле:
--Сәһмәти кәсәк, дүшәр- дүшмәзи олар! —дејә хәбәрдарлыг етди. Сонра сарышын кәнчә үз тутду:--Бујурун, әјләшин.
Кәнч Дүшатленин креслосунда отураркән дивардакы күзкүјә баха-баха әлини түклү үзүнә чәкди.
--Јалныз үзүнүзү гырхым, Камрад?
--Әввәл үзүмү, сонра да башымын јанларыны. Анчаг јанынызда хәчаләтлијәм, пулум јохдур. Пулумун ахыр-ухуруну кафедә гојуб чыхмышам.
--Чанын саг олсун, елә шејин фикрини еләмә...Һарада ишләјирсән?
--Лафајет гардашларынын колбаса заводунда.Машым чох аздыр,мәни көрмүр.
--Башга нә сәнәтин саһибисән?Әлиндән нә кәлир?
--Дәлләкликдән башга һеч нә!
--Сән дә дәлләксән?
--Бәли! Ики ил бу пешәни ишләтмишәм.
--Бәс нијә бурахдын?
--Нә билим, ағлым олмады.
--Бурада сәнә иш версәк ишләјәрсәнми? Ики дәлләјин јери бошдур.
--Чан-башла.Тәки пул чыхсын.
--Пулун дәрдини чәкмә, бах, белә доланачагсан!-Дүшатле шәһадәт бармағыны боғазына чәкди.-Пул хиртдәкдән олачаг.Амма о вар,алманлара гуллуг етмәјин гајдасыны кәрәк лајигинчә биләсән...Јохса, јерләри бош галан о дәлләкләр күнүнә дүшәрсән.
Сарышын кәнч:
--Нечә? Демәк, онлары өлдүрүбләр?-дејә һејрәтләнди.
--Бәли! Сән кәрәк көзү чыхан гардашлардан дәрс аласан. Ајдындырмы?
--Һәр шеј ајдындыр.
Дүшатле исти су илә компрес еләјиб сарышын кәнчин үзүнү сабунлады. Фасилә заманы чатдығындан нөвбә көзләјәнләр салону тәрк етмишдиләр. Дүшатле оғландан сорушду:
--Сиз Харго дејилсиз?
--Бәли!

--Таныш олаг.
Сабунлу үзүнүн бир тәрәфи гырхылан Харго күлүмсүндү:
--Мән сизи бајагдан танымышам, -деди,-билирдим ки, Душатле сизсиниз. Сизин бүтүн заһири көркәминизи Бессиг мәнә сөјләмишди.
Душатле үлкүчү даша чәкди.
--Шәрти ишарәни чох јахшы ичра етдиниз.Сизин бура көләчәјиниз мәнә мә'лум иди... Данышығыныза фикир верирәм, дејәсән франсыз дилини јахшы билмирсиниз.
--Доғрудур, франсызчаны зәиф билирәм.
--Бәс алман дилини нечә?
--Алманча сәрбәст данышырам.
--Һарада өјрәнмисиниз?
--Мәктәбдә бизә дүз беш ил алман дили дәрси кечибләр. Һәм дә бир ил әсирликдә олмушам.
Харгонун үз гырхдырмасы чох чәкмәди. О, башынын јанларыны алдырмадан ајаға галхды, салону әмәлли- башлы көздән кечирәчәјини,һәр шеји јохлајачағыны билдирди.
Салона битишикли ики-үч хырда отаг да варды. Отаглардан биринин гапысы һәјәтә ачылырды. Харго зирзәмијә дә баш чәкди.
Душатле Харгонун фикрини билмәк үчүн сорушду:
--Бура нечәдир, ишимизә јарајармы?
Харго тәмкинлә:
--Чох мунасибдир,-деди,-мәнә елә кәлир ки, үч-дөрд күндән сонра ишә башлаја биләрик.

ХАРГО КИМДИР

Онун әсл ады Әһмәдијјә иди. Харго ләгәбини она партизанлар вермишдиләр. Әһмәдијјә мүһарибәдән бир ил әввәл кәнд тәсәррүфаты техникумуну битирмишди, өз кәндләриндә агрономлуг едирди. Гәшәнк бир гызла нишанланмышды. Јајда евләнмәк фикриндә иди. Лакин тоја бир нечә күн галмыш мүһарибә башлады. Әһмәдијјә könүллү олараг орду сыраларына кетди. Ону илк күндән чәбһәјә көндәрмәдиләр. О, забитләр мәктәбиндә охумаға башлады, гыса мүддәт әрзиндә лејтенант рүтбәси алды вә полкларын биринә сијаси рәһбәр тә'јин едилди. Елә илк дөјүшләрин бириндәчә, јараланыб сырадан чыхан миномјотчуну әвәз етди. Јер-көј ләрзәјә кәлмишди. Сәс-күјдән гулаг батырды. ЛакинӘһмәдијјә бу дөјүшүн ахырыны көрә билмәди,ағыр јаралы һалда әлә кечди. Көзләрини ачанда өзүнү гаранлыг вә рүтубәтли камерада көрдү, командир јолдашы Фазил Чәфәров да јанында иди.
--Биз һарадајыг, јолдаш капитан?
--Бура Изјум шәһәридир. Алманлар бизи әср алыблар,

--дејә Фазил Чәфәров гәзәблә сәсләнди.
Әһмәдијјәнин боғазы гуруду, башы һорләнди, көзләрини јумуб дүшүндү, бирдән дәһшәтә кәлиб чәлд дирсәји үстә галхды,кениш ачылмыш көзләрини Фазил Чәфәрова зилләди. Бир мүддәт һеч нә соруша билмәди.
Фазил Чәфәровун да вәзијјәти ағыр иди. Чәбһәдә алдығы јаралар, алманларын ишкәнчәләри ону әлдән салмышды.
--Нечә вахтдыр бурадајыг?
--Ики күндүр!
--Гачмаға имкан јохдур?
--Јох!
Елә һәмин күн әсирләри вагонлара долдуруб Алманијаја көндәрдиләр. Һеч јердә дајанмајан ешелон үч күн јол кетди. Әсирләри вагонлардан дүшүрүб шам ағачлары илә әһатә олунмуш бир гәсәбәјә кәтирдиләр. Әһмәдијјә Чәбрајыловла Фазил Чәфәрову ајрыча камераја салдылар.
Јаралары сызылдајан Әһмәдијјә һушу өзүнә кәлдикдә :
--Биз нә етмәлијик, јолдаш Чәфәров?-дејә хәбәр алды.
--Гаршымызда ики јол дурур: ја онлара гул олмалыјыг, ја да өлмәлијик. Мән өлүмү гәбул едирәм. Сән нечә, јолдаш лејтенат?
--Сәнин јеринә мән олсајдым, јолдаш капитан, ајры јол сечәрдим.
--Мәсәлән?
--Мәсәлән, сиз өзүнүзү елә көстәрин ки, куја онлара сатылмышсыныз.Мүвәггәти олараг онларын бүтүн дедикләринә әмәл един.
--Сонра?!--Капитанын сәси чодлашды.
--Сонра да елә фүрсәт дүшәндә гачын!
--Бәс сән?
--Давасыз-дәрмансыз сағалачағыма күманым аздыр. Бары сиз сағ галын.
--Мән онларла хош даныша билмәрәм! Һеч вахт буну бачармајачағам!..
--Јараларыныз бәрк ағрыјыр?
--Јох. Ичәридән алышыб јанырам.Вәтән гаршысында өз борчуму өдәјә билмәдим. Көрүнүр мәним барәмдә шүбһәләр шүбһә олараг галачагдыр. Мән сүбут едә билмәдим ки, харичдә јашајан кечмиш Бакы милјончусу Һачы Мәрзибанын гардашы оғлу олсам да, хаин дејиләм.
--Гәлбинизи сыхмајын. Сизин нечә чәсур командир олдуғунузу бүтүн полк билирди. Сағ галанлар бизим нечә вурушдуғумузу елимизә,обамыза чатдырачаглар.
Фазил башыны әлләри арасына алды:
--Дава башланандан үч күн сонра һәрби комиссарлыға кедиб орду сыраларына көндәрилмәјими хаһиш етдим.Комиссар көмәкчиси башыны булады: "Азәрбајчанда Совет һөкүмәти гуруланда милјончу әмин Авропаја гачыбдыр. Дүзү,

сәнә о гәдәр дә е'тибар етмирик". Дедим,оғул атаја чавабдеһ дејил, о да ола әми. Мән әмими јалныз бирчә дәфә көрмүшәм, о да ушаглыгда, дөрд-беш јашым оланда. Инди һеч ону тәсәввүрүмә кәтирә билмирәм.

Комиссар мәсәләјә гарышды, мәнә тәрәфдар чыхды: "Сабаһдан сәни көнүллүләрлә бирликдә јола саларыг,--деди, --нечә адам олдуғуну чәбһәдә,дөјүш мејданында сүбут едәрсән". Анчаг нә олду?..Каш өләјдим,әсир дүшмәјәјдим. Мајор Готфрид һараданса өјрәниб ки, әмим Авропададыр. "Сәни әминлә көрүшдүрәчәјик!"- дејә мәни әлә алмаға чалышыр.

--Суда боғулан саман чөпүнә әл атар. Гој онлар сизи әминизлә көрүшдүрсүн. Гачыб партизанлара гошулун.

Камеранын гапысы ачылды, ортабојлу,назик бәдәнли алман әскәри ичәри кириб әсирләри мајор Готфридин кабинетинә апарды.

Көзләринә ағ ејнәк тахан мајор Готфрид бојча чох узун иди, гырх беш-гырх алты јашларында оларды.Узунсов үзү үлкүчлә тәмиз гырхылмышды.Буз кими сојуг көзләри варды. О,стол архасында отурмуш, түклү әлләрини ири чәнәсинин алтында чарпазламышды. Әсирләр ичәри кирәндә јарымдаз башыны азачыг сола әјди, әсирләрлә мүлајим тәрздә сөһбәтә башлады:

--Чәнаблар, горхмајын, биз сизи өлдүрмәјәчәјик. Сөһбәтимиз баш тутса, чох күман ки, бөјүк шәрәфә наил олачагсыныз.-О, капитана үз тутду. —Сәнинлә икинчи дәфәдир ки,көрүшүрүк,нә гәрара кәлмисән?

Капитан чаваб вермәди.

Мајорун ишарәси илә јемәк кәтирилди.Лакин Фазил Чәфәров јемәјә бахмады.

--Дадлы хөрәкдир, јејин!—Мајор Готфрид тәклиф етди. Көрүрәм јаман һала дүшүбсүнүз, беләкетсә сабаһа чыхмазсыныз...

Онлар јерләриндән тәрпәнмәдиләр.

Мајор Готфрид јарыхош, јарычидди тәрздә:

--Чәнаблар, артыг сизин үчүн нә Русија вар,нә дә Совет һөкумәти!--дејиб ајаға галхды, мәғрур-мәғрур кәзинди, сонра Чәфәровун гаршысында дајаныб һијләкәрчәсинә күлүмсүндү. --Чәнаб забит, сәнә хошбәхтлик үз верибдир, әмини тапмышыг,Франсададыр.Тезликлә сәни онунла көрүшдүрәчәјик.

Фазил әлинин кәскин һәрәкәти илә һаваны јарды:

-Истәмирәм, вәтәнини гојуб гачан әми мәнә кәрәк дејил.

Алман забити иши мүлајимликлә јолуна гојмаға чалышды:

--О гачмајыб, болшевикләр ону өз јурдундан-јувасындан дидәркин салыблар. Вәтәндән өтрү бурнунун учу көјнәјир. Совет һөкумәтини диз чөкдүрәндән сонра о кишинин Бакыдакы мүлкләрини өзүнә гајтарачағыг.Фәхр елә ки, елә бир әмин вар. Һә, чәнаб забит нә олду? Чаваб көзләјирәм.

--Мәним чавабым бах будур!--Дишләрини гычајан Фазил Чәфәров мајор Готфридин үзүнә түпүрдү: --Алчаг!

Мајор Готфрид гәнимәт олараг Фазилдән әлә кечирдији Рус наганындан атәш ачараг бир күллә илә әсири јерә сәрди. Фашистләр гачышараг ичәри долушдулар.Гәзәбләнмиш мајор сон анларыны јашајан Фазил Чәфәрову көстәрәрәк:

--Апарын!-деди.

Јајлыгла үзүнүн түпүрчәјини вә чешмәјини силиб тәмизләјән мајор Готфрид бирдән көрдү ки, о бири әсир габағына гојулан хөрәји иштаһла јејир. Һирси бир аз јатды. Јахына кәлиб ону мүлајимликлә диндирди.Әһмәдијјә мајора "меһрибанлыг" көстәрди, онун суалларына "һәвәслә" чаваб верди, адыны, фамилијасыны, миллијјәтини сөјләди, алманлара садиг галачағына анд ичди. Бу сөзләрә Коммунист Партијасынын үзвү олмадығыны да әлавә етди.

Мајор Готфридин ејни ачылды:

--Чәнаб,-дејә јумшаг бир аһәнклә сөһбәти давам етдирди, -ачығыны дејим ки, мән сәни рус билмишдим. Јахшы ки рус дејилсән. Јохса, сәни дә өлдүртдүрәрдим. Демәк, сән азәрбајчанлысан,адын да Әһмәдијјәдир,еләми?

--Еләдир ки вар, чәнаб мајор!

--Бәс о өлән?

--О да азәрбајчанлы иди...Лакин биз ајры-ајры јолларын јолчуларыјыг.

--Елә исә кәл дост олаг!-Мајор Готфрид сары түклү әлини ирәли узатды.

--Олаг! —Әһмәдијјә онун әлини сыхды.

--Бакынын өзүндәнсән?

--Хејр, кәнддәнәм.

--Дејирләр Бакы јахшы шәһәрдир?

--Бәли. Гисмәт олса өзүнүз көрәрсиниз.

--Буна шүбһәм јохдур.Русија диз чөкәндән сонра Бакы да бизим олачаг, бүтүн дүнја да!..

--Әлбәттә! Кеч-тез бүтүн јер күрәси фүрерин итаәтиндә олачаг.

--Афәрин!Көрүнүр,фүрерин "МАЈН КАМПФ" китабына бәләдсән!

--Бәли! Мән онун пәрәстишкарларынданам!

--Алман дилиндә пис данышмырсан.

--Бунун һамысы сизә олан мәһәббәтимдәндир.Сизи севдијим үчүн дилинизи дә өјрәнмишәм.

--Јахшы, чөрәјини је, биз һәлә чох көрүшәчәјик!

"Онлар бизим Украјнадан чохлу тахыл кәтирибләр, бу чөрәк мәнә ана сүдү кими һалалдыр"--дејә дүшүнән Әһмәдијјә хөрәји ачкөзлүклә једи...

Арадан бир нечә күн кечди.Мајор Готфридин мәгсәди Әһмәдијјәни һазырлајыб,часус сифәти илә Совет Иттифагына көндәрмәк иди. Лакин бу иш көзләнилмәдән башга шәкил

алды. Әһмәдијә мајор Готфридин өз дилиндән ешитди ки, Һитлерин әмринә әсасән дүшәркәдәки бүтүн әсирләр ишләмәк үчүн Франсаја көндәрилир.

Әһмәдијә бу хәбәрдән һәм нараһат олду, һәм дә севинди. Нараһат олду, она көрә ки, Вәтәндән даһа да узаглашыр, севинди, она көрә ки, бәлкә Франсада вәзијјәтдән бир чыхыш јолу тапа билди.

О, Франса һаггында илк мә'луматы орта мәктәбдә охујаркән дәрс китабларындан өјрәнмишди.Парисин дүнјанын ән көзәл шәһәрләриндән бири олдуғуну билирди.Сонралар Һүгонун "Сәфилләр", Балзакын "Горио ата",Емил Золјанын "Дәјирманын мүһасирәси" әсәрләрини мүталиә етмишди. Једдинчи синифдә охујаркән Нуха театрында Мирзә Фәтәлинин "Мүсјө Жордан" комедијасына бахмышды. Сон сәһнәдә мүсјө Жорданын һәјачанла дедији бу сөзләр инди дә јадында иди: "Парис дағылыб, Түлјери јыхылыб, Франсанын сәлтәнәти позулуб... Луи Флипп инкилисә гачыбдыр. Мон дије, мон дије!".[1]

Әһмәдијә комедијадакы кәнч Шаһбаз бәји дә хатырлады. Гарабағлы Шаһбаз бәј Франсаны,Париси көрмәји нечә дә арзулајырды. Анчаг о, Франсаја кедә билмәди...Әһмәдијә исә Франсаја кедир, олсун ки, Париси дә көрәчәкдир.

...Әсирләр Франсада Тулуза шәһәри јахынлығындакы дәмир јолунда ишләјәрәк танк, тәјјарә сыныглары бошалдырдылар. Хәмир кими јоврулмуш дәмир парчаларына бахыб дејирдиләр:

--Бунлары бизимкиләр бу көкә салыблар.

Әһмәдијә хејли зәифләмишди. Әјниндәки нимдаш палтары кир-пас ичиндә иди. Алты гопмуш чәкмәсини ајағына иплә бағламышды. Тез-тез башы кичәлләнир, көзләринә гаранлыг чөкүрдү.

Әһмәдијә олан дәстәдәки әсирләри алман әскәри Фердинанд ишләдирди.Бу әскәрин залымлығынын һədди-һүдуду јох иди. Дөјүрдү, сөјүрдү, һәтта күлләләјирди.

Бир күн ортабојлу алман забити әсирләрин ишинә көз јетирмәјә кәлмишди.Онунла бәрабәр кәлән Фердинанд јердә ганлы түпүрчәк көрүб сорушду:

--Бу ганы ким түпүрүб, нахош һансыныздыр?

Дилләнән олмады. Әһмәдијәнин чанына горху дүшдү.Ахы нијә дә горхмасын?! Јолухучу хәстәлијә тутуланы кедәр-кәлмәзә көндәрирләр. Забит нифрәтлә әсирләри сүздү.

Фердинанд забитин јанында әсирләрә зәрби-дәстини көстәрмәк үчүн суалыны тәкрар етди. Әсирләр бир-бирини үзүнә бахды,Әһмәдијәни нишан верән олмады.Фердинанд әсәби һалда онлардан бир нечәсини габаға чәкди:

--Нахош һансыныздыр,чаваб верин, јохса һамынызы гырачағам!

1.Илаһи,илаһи!

Әһмәдијә ирәли чыхды,көврәк сәслә:

--Чәнаб, нахош мәнәм!-деди.

--Дүш габағыма, бир баш ораја!--дејә алмачыг сүмүкләри чыхмыш Фердинанд гаршыда көрүнән тәпәјә ишарә етди.

Әһмәдијә дөнүб мә'лул-мә'лул јолдашларына бахды. Бу, вида бахышы иди. Истәр-истәмәз онун көзләри долду, дилләниб бир сөз дејә билмәди, чарәсиз һалда Фердинандын габағында аддымлады. Гычлары тутулмушду.Ајагларыны күчлә атырды. Бир нечә дәгигәдән сонра ону сусдуран күлләнин сәси достларынын гулағына чатачагды. Бу заман гаршыдакы дөнкәдән чыхан мајор Готфрид Әһмәдијә илә үз-үзә кәлди.

Мајорун кефи саз иди.Бу күн чәбһәдән алдығы хәбәр—алман ордусунун Гафгаза мүвәффәгијјәтли јүрүшү ону севиндирмишди. Астадан маһны охујурду:

> Титрәјир торпағын гарт сүмүкләри,
> Мүгәддәс вуруша бирчә ан галыр.
> Јохдур нә утанмаг, нә шүбһә јери!
> Һәмләјә кечәнләр гәләбә чалыр!
> Ајдын вә әзәли мәгсәдимиз вар!
> Кәрәк бу дүнјаны тармар едәк!
> Бу күн Алманија олуб бизә јар,
> Сабаһса јер үзү бил, диз чөкәчәк!..

О, Әһмәдијәни көрчәк шадјана хәбәр алды:

--Азәрбајчанлы баласы, һара белә?

Әһмәдијә динмәди,дејәсән мајорун сөзләрини һеч јахшы ешитмәмишди.

--Ону һара апарырсан?--дејә мајор бу дәфә әскәрдән суал етди.

Фердинанд өзүнү гурудуб мә'лумат верди:

--Күлләләмәјә, чәнаб мајор! Јолухучу хәстәлијә тутулубдур. Сизин әмринизә әсасән ...

Мајор сағ әлини шән-шән јухары галдырыб ендирди:

--Ордумузун бу күнкү гәләбәси наминә мән ону бағышлајырам!

Әһмәдијә өзүнә кәлди, мајор Готфриди таныды.

Мајор нә дүшүндүсә,Әһмәдијәни бирбаш дүшәркәјә кәтирди.Зирзәмидәки јарымгаранлыг бир отагда она јер вердиләр...

Елә бу андача мајорун ағлына кәлди ки, әсири бағышламагда јахшы иш көрүбдүр.Бир вахт часус сифәти илә Совет Иттифагына көндәрмәк истәдији бу әсир инди она башга бир мәгсәд үчүн кәрәк иди.О,Франсаја ајаг басдығы күндән бакылы Һачы Мәрзибаны тапмыш, сорғу-суала чәкәрәк ондан мүәјјән сирр гопара билмишди.Вәтән һәсрәти илә алышыб јанан Һачы Мәрзибан демишди ки, гоча вахтында Бакыны бир дә көрә билсә,дәниз кәнарындакы мүлкләринин бириндә,пилләканын алтында басдырдығы бир күп гызылы ма-

јор Готфридә бағышлајачагдыр. Вар-дөвләт јығмаға чалышан,гарәтчи мајор Готфрид бир күп гызылы хәјалында алман маркасына чевирир, бу гәдәр пулла бүтүн нәслини фираван јашадачағыны дүшүнүрдү. Ишини еһтијатлы тутмушду. Бакыда, алтында гызыл олан бинанын сәмитини вә нишанәләрини чиб дәфтәрчәсинә гејд етмишди. Ишдир, гоча мүһарибәнин сонунадәк јашамаса,Әһмәдијјә она бәләдчи олмалы иди.

Мајор Әһмәдијјәни бирбаш дүшәркәјә кәтирди. Зирзәмидәки јарымгаранлыг бир отагда она јер вердиләр...

Алман забитләринин отагларыны силиб-сүпүрән ағ саччлы мадам Жанна арабир фүрсәт дүшәндә зирзәмидәки хәстә әсирә дә баш чәкирди.О,әсирин азәрбајчанлы олдуғуну билиб онунла түркчә данышырды.Әһмәдијјә түрк дилини нечә өјрәндијини ондан сорушдугда мадам Жанна он сәккиз ил Истанбулда јашадығыны, әри өләндән сонра Франсаја гајытдығыны сөјләди.

Мадам Жанна да алманлардан синәдағлы иди. Һитлерчиләр онун бир бөлүк аилә саһиби олан саатсаз гардашыны дар ағачындан асмышдылар.

Мадам Жанна бу күн сәһәр дүшәркәнин һәјәтинә кирдикдә әввәлчә Әһмәдијјәјә баш чәкди, гәддини әјиб көј дамарәли илә ону тәрпәтди.

--Оғлум, бир ојансана!

Әһмәдијјәнин узун кирпикли көз гапаглары јаваш-јаваш араланды, солғун көзләри мадам Жаннаја зилләнди, дирсәкләниб галхды,чарпајыда отурду. Мадам Жанна көј дамарлы әли илә онун башыны, үз-көзүнү сығаллады.Бир мүддәт һәр икиси ана-оғул кими меһрибан-меһрибан бир-биринә бахды.Гадын голтуғунда кизләдиб кәтирдији,арасына кәрә јағ гојулмуш әл бојда чөрәји әсирә верди. Разылыг вә миннәтдарлыг әламәти олараг Әһмәдијјә гадына баш әјди, лакин бир сөз демәди. Араја сүкут чөкдү.

Әһмәдијјәјә ичазә верилмишди ки, күндә ики саат һәјәтдә кәзинсин.Инди мадам Жанна отағы сүпүрәндә дуруб зәиф аддымларла чөлә чыхды.Елә бу дәмдә көјүн үзүндәки бозумтул булудлар парчаланды, күнәш тәзәчә көјәрән чәмәнлијә нур чиләди.Һарадаса бүлбүл охуду.Тәбиәт нечә дә көзәл иди!Әһмәдијјә әтрафы сејр етдикчә гәлбини кәдәр гарышыг севинч бүрүјүрдү.

О,ијирми ики иллик кәнч өмрүндә биринчи баһар иди ки, әсирликдә гаршылајырды...Башыны галдырыб тәзәчә јарпаглајан гол-будаглы шабалыд ағачына нәзәр салды.Шабалыдын зәриф јарпаглары үзәриндә күнәшин шәфәгләри бәрг вурур, үрәји охшајырды.Әһмәдијјә шабалыда баха-баха өзүнү Нухада, Хан сарајынын гаршысындакы гоша чинарын алтында һисс етди.Бирдән башы кичәлләнди,көзләринә гаранлыг чөкдү. Сәндәләјиб јыхылды. Јер нәм иди.Она сојуг дәјә биләрди. Күчүнү топлајыб биртәһәр ајаға галхды.

Күнләр кечирди. Мадам Жаннанын голтуғунда кәтирдији јағлы чөрәкләр вә ағ кинәјә охшар дәрманлар Әһмәдијјәнин көзләринә нур, дизләринә тагәт верирди. Әһмәдијјә кет-кедә дирчәлир, бәт-бәнизи өзүнә гајыдырды.

Бир күн мадам Жанна:

--Оғлум, фикирин нәдир?--дејә хәбәр алды.-- Өзүн үчүн бир чарә дүшүнүрсәнми? Нә вахта кими залымларын әлиндә әсир олуб галачагсан?

О дәрин фикир вә кәдәр ичиндә:

--Мән нејләјә биләрәм?--деди.--Хәстә адамам. Вәтәндән узагда, гүрбәт јердәјәм.Сиздән башга бурада мәнә симсар бир кәс јохдур. Әкәр көмәк едән олса, онда мән...

Мадам Жанна сәсини алчалдараг, пычылты илә:

--Сән зиндандан гач, оғлум,--деди,--гач чаныны бу залымлардан гуртар!

--Һара гачым,нечә гачым, кимә пәнаһ апарым? Ким мәнә арха дурар?

--Тапылар, оғлум, дүнја хали дејил.

Көзләриндә севинч јашлары парылдады:

--Доғурданмы, ана?

--Бәли, оғлум!..

Ертәси күн мадам Жанна онун јанына кәләндә гулағына деди:

--О шабалыд ағачынын дибиндәки һасарачан кедә биләрсәнми?

Фикирләшмәдән:

--Лап јүјүрә-јүјүрә кедәрәм,-деди.

--Јаваш, бир аз алчагдан даныш, ешидән олар. Көзлә ахшам дүшсүн, әл-ајаг чәкиләндән сонра кечә саат бирдә һасары аш, далысы илә сәнин ишин јохдур.

--Чох сағ олун!--Әһмәдијјәнин үрәји азад нәфәс алмаг ешги илә чырпынырды.

Бу ган очағы кечәләр даһа чох гызыр, кешикчиләрин, кәзәтчиләрин сајы икигат артырды.Лакин о, тәкчә кечәјә үмуд бағлајырды.Һәр һалда гаранлыг ону мүһафизә едә биләрди. Вахтын чатмасыны көзләјирди.Кедиш-кәлиш чох олан күчәләрдән тәк-тәк өтән автомашын уғултусу ешидилирди.Һәјәтдәки шабалыда гонан бүлбүлүн дүнја вечинә дејилди, чәһчәһи аләми башына көтүрмүшдү.

Саат бир тамама он-он беш дәгигә галмыш нимдаш палтарларыны кејиниб чөлә чыхды, диварын гаранлыг күнчүнә гысылыб әтрафы көздән кечирди.Автоматлы кешикчи һәјәтдә кәзинирди.Әһмәдијјә јерә јатды, сүрүнә-сүрүнә һасара доғру ирәлиләди.Бу вахт һәјәтә ики забит кирди.Онлар һүндүрдән данышырдылар.Әһмәдијјә өзүнү шабалыд ағачына јетириб онун далында кизләнди. Забитләр она сары кәлирдиләр.Әһмәдијјә нә едәчәјини билмәди,горхудан чашыб галды.Анчаг бу горху әбәс иди, ону көрән олмамышды. Забит-

6609

Азе б. Госуд. Республ. ...ИОТЕКА им. М. Ф. Ахундова

ләр јанындан өтүб кечдиләр. Бундан сонра һәјәтә үч-дөрд әскәр кирди. Әскәрләр кешикчини саламладылар. Арадан ики-үч дәгигә кечмәмиш бинадан дөрд-беш силаһлы әскәр чыхыб һараса тәләсди. Елә бил онларын кет-кәли бу кечәјә галмышды.

Әһмәдијјә дајаныб сакитлији көзләјә билмәзди, вахт өтүрдү. Гаранлыгда сүрүнә-сүрүнә кедиб һасары ашды. Ону кимсә һавадача тутду. Әһмәдијјә сексәнди, амма сәсини чыхарды.

--Оғлум, бизик!—Икиаддымлыгда дајанан мадам Жанна танышлыг верди. Әһмәдијјә үрәкләнди, гәлбини бүрүјән горху һиссини севинч әвәз етди.Ону гаранлыг күчәләрдән, бағлардан кечириб мадам Жаннанын евинә кәтирдиләр. Әһмәдијјә өз хиласкарына--мадам Жаннаја вә сарышын бир оғлана разылыг етди. Оғланын ады Бессиг иди. Отагда он сәккиз-он доггуз јашларында көзәл бир гыз варды.Бу, мадам Жаннанын гызы Сарра иди. Сарра гонур көзлү, сары сачлы, үзүнү түк басмыш бәстәбој оғлана чох диггәт вә марагла бахыр, өз-өзүнә дејирди: "Анамын дедији оғлан бу имиш! Көр нечә дә әлдән дүшүб. Көрүнүр, башы чох бәлалар чәкиб...".

Әмәдијјә јени бир аләмә дүшмүшдү.Санки бүтүн бунлар јуху иди. Әсирликдән гуртармаг она нәсиб олармыш?!. Анчаг о һәлә дә нараһат иди.Ким билир, габагда ону нәләр көзләјирди?О әгидә јолдашларыны нечә тапачагды? Бу ишдә она јерли әһалидән көмәк едән олачагмы?

Мадам Жанна Әһмәдијјәни ванна отағына апарыб чимиздирди, она тәзә палтар кејиндирди.Үзүнү гырхыб күзкү габағында дајанан Әһмәдијјә өзүнү танıја билмәди. Бу палтарлар она көзәл јарашырды.

Бәрк јорғун иди. Һәм дә јухусу кәлирди.Мадам Жанна ону гоншу отаға апарды.Әһмәдијјә сојунуб чарпајыја узанды,көзләрини јумдуғу илә јухуја кетдији бир олду.

Дан јери сөкүләндә мадам Жанна ону ојатды. Сәһәр јемәјиндән сонра евин зирзәмисинә апарды:өзүнә дә тапшырды ки,бир мүддәт кечәләр евдә,күндүзләр бурада галачаг.Онун јанына кәләндә ишығы бир дәфә јандырыб кечирәчәкләр, ишыг икинчи дәфә јананда кизләндији јердән чыха биләр. Зирзәми бөјүк,һәм дә гаранлыг иди.Орада сајсыз-һесабсыз бош чәлләк варды. Бунлары ким јығыб, нә үчүн јығыб?Әһмәдијјәјә бәлли дејилди. Амма кизләнмәк үчүн бура чох мүнасиб иди.

Ертәси күн Әһмәдијјәнин башына беле бир әһвалат кәлди: Күнортаүстү зирзәминин гапысы ачылды. Ким исә ичәри кириб ишығы јандырды,анчаг сөндүрмәди.Әһмәдијјә күнчдәки чәлләјин ичинә кирди.Кәлән адам ону сәсләди.Әһмәдијјә гулаг верди, сәсин гадын, јахуд киши сәси олдуғуну ајырд едә билмәди.Һәмин адам чәлләкләрин арасында кәзинәндә

ајағы нәјәсә тохунду.Бош чәлләкләр бир-биринә дәјиб нәһрә сәси верди, сонра сәс-сәмир кәсилди. Кәлән адам чыхыб кетди.Әһмәдијјә үзә чыхды. Чәлләкләрдән биринин үстүнә бир бошгаб хөрәк вә бир парча чөрәк гојулмушду.Әһмәдијјәнин ағзы суланды,анчаг хөрәјә јахын дурмады. Гәмкин-гәмкин дүшүндү: "Кечән баһар һарададјдым,бу баһар һарададајам. Дүнән әсирликдә идим, бу күн исә азадлыға чыхмаг үчүн зирзәмидә бош чәлләкләрин арасында кизләнмишәм. Ким билсин, сабаһ нечә олачаг?Инди јәгин ки, мадам Жанна—о меһрибан инсан мәним барәмдә дүшүнүр, тәдбир төкүр. Фашистләрин һарадан ағлына кәләјди ки, мәним хиласкарым онларын адам јеринә гојмадыглары мадам Жаннадыр...".

Ахшам мадам Жанна она баш чәкмәјә кәләндә Әһмәдијјәјә сөјләди:

--Оғлум, мајор Готфрид бир дәстә әскәрлә сәни ахтармадығы јер гојмады.Мәсәлә сәнин гачмағында дејил, онсуз да сәни чохдан өлдүјә чыхыблар.Дејирләр ки, бурада партизан әли вар,әсири партизанлар гачырыблар...Сән кимин евиндә тапылсајдын,о евин аиләсини үчдантутма гырачагдылар. Јахшы олду ки, тапа билмәдиләр.

Мадам Жанна хөрәјин јејилмәдијини көрүб тәәччүб етди. Әһмәдијјә әһвалаты она данышды.Жанна күлүмсүнду.

--Хөрәји Сарра кәтириб, көрүнүр, мәним дедикләрими јадындан чыхарыб,ишығы дүзкүн јандырмајыб...Кедәк.

Күзкү гаршысында дајанан Сарра сарышын сачларыны дарајырды.Анасыны вә Әһмәдијјәни күзкүдә көрүб,кери дөндү:

--Армед,һарададјдын?Сәни зирзәмидә тапмадым.

Әһмәдијјә күлүмсүнду,бир сөз демәди.Мадам Жанна гызыны баша салды ки,бир дә онун јанына кедәндә шәрти ишарәни јадындан чыхартмасын.

--Јахшы,ана,даһа јадымдан чыхармарам. Армед, нијә динмирсән?Анамла түркчә данышырсан, өзү дә дејиләнә көрә, алман дилини дә пис билмирсән. Бәс бизим дилимизи нијә өјрәнмирсән? Истәсән мән сәнә өз дилимизи өјрәдәрәм.

Әһмәдијјә миннәтдар олдуғуну билдирәрәк түркчә деди:

--Мәним сизә бөјүк һөрмәтим вар.Сизин дил чан-башла өјрәнмәјә һазырам.

Бу күндән е'тибарән Сарра она франсыз дилини өјрәтмәјә башлады. Гыз сөзү дејәндән сонра онун мә'насыны әл-гол һәрәкәтләри илә изаһ едирди. Евдәки әшјаларын адларыны сөјләјәндә исә ајаға дуруб онлары бир-бир көстәрирди. О,һәр кәлмәни бир нечә дәфә тәкрар едир,Әһмәдијјә дә дедиртдирирди. Әһмәдијјәнин дили франсыз сөзләринә раһат јатырды. Бундан севинән Сарра деди:

--Сән бизим дили тезликлә өјрәнәчәксән, Армед...

Мадам Жаннанын биширдији даддлы хөрәкләр, алыб кәтирдији гијмәтли дәрманлар Әһмәдијјәни сағалтды. Сарра вахтынын чохуну Әһмәдијјә илә бир јердә кечирирди. Гыз бир

күн онун ағармаға башлајан сары сачларына ишарә едәрәк деди:
--Армед, гафгазлыларын һамысы сәнин кими сары сачлы олур?
--Јох, Сарра, гафгазлыларын әксәријјәти гара сачлыдыр, --дејә Әһмәдијјә гыза бахыб күлүмсүндү.—Анчаг ичиндә мәним кими тәк-түк сары бәнизли,сары сачлылары да вар.
--Сәнин көзләрин дә көјүмтүлдүр.Бир аз франсызлара охшајырсан, бир аз да алманлара. Мән илк бахышда сәни алман билмишдим.
--Анам мәним талејјими әввәлчәдән билирмиш.Билирмиш ки, мән алмаларла, франсызларын арасына дүшәчәјәм.Она көрә дә мәни беле доғуб.
Араја сүкут чөкдү.Өз елини-күнүнү дүшүнән Әһмәдијјәнин көзләри јол чәкди. Сонра о, јухудан ајылмыш кими башыны галдырыб мадам Жаннаја бахды:
--Мәним анам, дејә биләрсинизми партизанлар һарада олурлар?
--Онлары нејләјирсән,оғул?
--Лазымдыр,ана,мәнә кәрәкдир!
--Тәләсмә,мән сәни партизанларла көрүшдүрәчәјәм!
--Доғурданмы?--Әһмәдијјә севинди.--Бу мүмкүндүрмү?
--Әлбәттә!
--Көрәсән,мәнә инанарлармы?
--Онларын ичәрисиндә танышыныз вармы?
--Вар!
--Јәгин Бессиг дә партизандыр,еләми?
--Бәли.
--О сизин гоһумунуз дејил ки?
--Гоһумумуздур, рәһмәтлик әримин дајысы оғлудур.
--Бәс нә үчүн чохдандыр сизә кәлмир?Мән ону көрмәк истәјирәм.Она дејәчәк сөзүм вар.
--Хәбәр көндәриб,бу күнләрдә кәләсидир.
--Бары тез кәләјди. Инди онларын дәстәси һарада олар, көрәрсән?
--Даими мәскәнләри јохдур.Күндә бир јердә кечәләјирләр.
--Көрүнүр,сиз партизанларын јахын адамысыныз.
--Һә.Онлара һәрдән көмәјим дәјир.
--Сарранын да?
--Сарра партизандыр.
--Доғурдан? Бәс буну мәнә нијә әввәлдән демәмисиниз? Сиз нә гәдәр севимли, нә гәдәр меһрибан адамларсыныз!..
Онлар беләчә сөһбәт етдикләри заман гапы арам-арам дөјүлдү.Әһмәдијјә кизләнмәјә јер ахтарды. Гапынын дөјүлмәсинә фикир верән мадам Жанна деди:
--Горхма, өз адамларымыздандыр. Сарра, дур гапыны ач.
Гапы ачылдыгда Бессиглә Пјер Каро ичәри кирдиләр. Онлар евдәки адамларла көрүшүб стол архасында әјләшдиләр.

Бессиг Әһмәдијјәдән һал-әһвал тутандан сонра онун ордуда һансы рүтбә дашыдығыны хәбәр алды.
Әһмәдијјә чаваб верди:
--Лејтенант идим.
--Мән дә лејтенантам. Ики ил ордуда гуллуг еләмишәм. --Бессиг Пјер Карону көстәрди.-- Бу чаван оғлан исә Франса зәбт едиләндә орта мәктәбин сон синфиндә охујурду...
--Инди исә партизандыр,сизин дәстәјә гошулуб,еләми?
--Бәли, көрүнүр,мадам Жанна бизим барәмиздә сәнә данышыб.
--Бир аз сөһбәтимиз олуб. Лакин әсирликдән гачан күндән үрәјимә даммышды ки, сиз партизансыныз.
--Доғрудур, күманында јанылмамысан! Фикрин нәдир, бизә гошулмаг истәјирсәнми?
--Әлбәттә!
--Сәнин барәндә гәраркаһын рәиси илә дә данышмышыг.
--Разылыг верибдир?
--Мадам Жанна, Сарра, бир дә мән сәнә замин дурмушуг. Биз сәнә е'тибар едирик.Ахы сән һамымызын рәғбәт бәсләдији бир өлкәдәнсән.
--Сағ олун,сиздән чох разыјам!
Мадам Жанна јемәк кәтирди. Һамы бир јердә шам еләди. Сүфрә јығышдырыланда Бессиг Әһмәдијјәјә деди:
--Биз кетмәлијик.Әкәр бизимлә кетмәк фикрин гәтидирсә, чәлд ол.
Әһмәдијјә мадам Жаннанын гаршысында баш әјди,онун әлләрини өпдү:
--Сизи һеч заман унутмајачағам, ана!..
Мадам Жанна она хејир-дуа верди.Сарра онлары күчәјә гәдәр өтүрдү.
Онлар гәраркаһа чатанда дан јери тәзәчә сөкүлүрдү.Партизанлардан кими одун доғрајыр, кими јолдашынын јарасыны сарајыр,кими дә силаһыны тәмизләјирди.
Бессиг Әһмәдијјәни гәраркаһ комасына, рәисин һүзуруна апарды.Әһмәдијјә комаја диггәтлә фәһм еләди.Бура јүздән чох адам тутан исти-сојугдан далдаланачаг бир јер иди.Ајаг алтында гуру от дөшәнмишди.Ичинә саман долдурулмуш галын дөшәкләр үст-үстә галанмышды. Күнчдә ади тахтадан гајрылмыш дөрдкүнч стол гојулмушду.Стол архасында орта јашлы,енликүрәкли бир киши әјләшмишди. Капитан формасы кејинмиш бу киши гаршысындакы хәритәни көздән кечирирди.
Капитан башыны галдырды. Бессиг Әһмәдијјәни она тәгдим етди:
--Әсирликдән гачырдығымыз түрк Армед Мишел Микајыл оғлу будур,таныш олун.
Гәраркаһ рәисинин чөһрәси хош тәбәссүмлә ишыгланды. Әһмәдијјәни стол архасында әјләшдириб меһрибанчасына

сөһбәтә башлады:

--Өзүнүзү нечә һисс едирсиниз, Армед Мишел?

--Анадан тәзә доғулмуш кими!

--Сиз өз арзунузла бизим дәстәјә гошулурсунуз, еләми?

--Бәли! Мән белә бир иши чохдан арзулајырдым.

--Мәним сизинлә гијаби танышлығым вар. Сизин барәниздә мадам Жанна,Сарра, Бессиг мәнә чох шеј данышыблар. Зәманәтинизи дә онлар вериблөр.

--Тәшәккүр едирәм сизә дә, мәнә зәманәт верәнләрә дә.

--Анчаг унутмајын ки,чәтин јола гедәм гојурсунуз.

--Мәни һеч бир чәтинлик горхуда билмәз.Сон дамла ганыма гәдәр дүшмәнләрлә вуруша һазырам. Онлардан интигам алмамыш өлсәм,анам судүнү мәнә һалал етмәз.

--Чох көзәл! Белә исә ичазә верин сизи тәбрик едим! --Гәраркаһ рәиси онун әлини сыхды.-- Армед Мишел,бу күндән сизи "Харго" дејә чағырачағыг. Бу сизин партизан адыныз олачаг. Мә'насы гочаг, икид демәкдир. Сизә мүвәффәгијјәтләр!

Әһмәдијјәни Бессиг вә о бири партизанлар да тәбрик етдиләр.

Әһмәдијјә тәзә силаһ јолдашларына тәшәккүр вә миннәтдарлығыны билдирә-билдирә өз јени адыны бир нечә дәфә тәкрар етди: "Харго, Харго!..".

СҮБҺУН АЛА-ТОРАНЛЫҒЫНДА...

Узагдан күллә сәсләри ешидилди. Партизанлар гулаг кәсилдиләр. Гәраркаһ рәиси үзүнү Бессигә тутуб:

--Бу сәс дағын әтәјиндән кәлир,--деди,-- Сигалонун дәстәси ахшамдан орададыр.

Бессиг вә дөрд нәфәр партизан чәлд силаһланыб јола дүшдү. Бир саатдан сонра онлар Сигалонун дәстәси илә кери гајытдылар. Партизанлар өзләри илә бир алман әскәри дә кәтирмишдиләр.

Әскәр узун,арыг бир адам иди. Фүгур кими һәрәкәтсиз дајанмышды.Рәнки-руһу гачмышды.Бәрк горхдуғу һисс олунурду.Шалвары вә көјнәјинин голлары бир-ики јердән чырылмышды.О, һеч кәсә бахмырды.

Гәраркаһ рәиси:

--Бу чағрылмамыш гонағы нечә тутдунуз?—дејә Сигалодан хәбәр алды.

Сигало ирәли јеријиб, һәрби гајдада мә'лумат верди:

--Мешә јолу илә үч алман машыны кәлирди. Машында силаһлы забитләр вә әскәрләр сых-сых отурмушдулар. Атәш ачмаға һазырлашырдыг ки, көзләнилмәз бир һадисәнин шаһиди олдуг. Әскәрләрин бири өзүнү машындан јерә атды. Үзү үстә јола сәрилди. Бәрк әзилмәјинә бахмады, чәлд галхыб мешәјә гачды. Алманлар онун үстүнә күлләни долу кими јағдырдылар. Машынлары өтүб кечәндән сонра биз

әскәрин изинә дүшдүк. О, пәһрәликдә јыхылыб галмышды. Тәрпәнмәјә тагәти јох иди. Бизи көрән кими әлләрини јухары галдырыб, тәслим олду.

–Бәс машынлары нә үчүн саламат бурахдыныз?—дејә Пјер Каро дилләнди.

--Она көрә ки, әскәрләр дејүшә һазыр вәзијјәтдә идиләр. Биз јеримизи нишан версәјдик,һамымыз мәһв олардыг.

--Дүз һәрәкәт етмисиниз,-- дејә гәраркаһ рәиси Сигалоја һагг газандырды.

Харго учабојлу,арыг, күрән алман әскәрини таныды. Бу,Тулуза дәмир јолунда әсирләри ишләдән Фердинанд иди.

--Она нә чох бахырсан, Харго?

--Мән ону танырам, Бессиг!

--Јох, чаным, ола билмәз!

--Дүз дејирәм, Бессиг!

--Чох мараглыдыр. Даныш көрәк сән ону һарадан танајырсан?

--Бу чох залым адамдыр. Тулуза дәмирјолунда ишләјәндә бизим башымыза ојун ачыб. О күн олмазды ки,бир-ики хәстә әсири апарыб тәпәнин далында күлләләмәсин.

Ким исә дилләнди:

--Бунун өзү һа?!

--Бәлкә јанылырсан,бир јахшы бах!

--Јох, Бессиг, јанылмырам.Бизә ганлы диван тутан адамы нечә унуда биләрәм?

Бессиг әсирә сары чеврилди:

--Адын нәдир?

Әскәр башыны јаваш-јаваш галдырыб,јазыг-јазыг Бессигә бахды.Санки бу бахышла: "Мән сизин әлиниздәјәм, истәјирсиниз асын, истәјирсиниз күлләләјин. Чанымдан безмишәм" демәк истәјирди.

--Дилин јохдурму, адыны сорушурам.

Әскәр астача пычылдады:

--Ферденанд...

--Бах, көрдүнүзмү, адыны дүз деди, јолдашлар, бу әсирләрин башына ојун ачырды. Мәни дә өлдүрмәк истәјирди.Бир тәсадүф нәтичәсиндә чаным гуртарды. Ичазә верин мән онунла өз дилләриндә бир нечә кәлмә данышым.

--Бујур, Харго!—гәраркаһ рәиси изин верди.--Биз ону өлдүрмәјә тәләсмирик.

Харго Фердинандын голундан јапышыб бәрк-бәрк силкәләди:

--Көзләримин ичинә дүз бах!

Фердинанд Харгону көрчәк диксинди,бәдәнинә үшүтмә кәди.

--Сәнә дејирәм көзләримин ичинә дүз бах!..

Фердинанд бүзүшдү.

--Мәни танырсанмы?

Фердинанд астадан дилләнди:
--Таныјырам.
--Әсирләрә етдијин залымлығы унутмамысан ки?
--Хејр, һамысы јадымдадыр.
--Бәс сәнин үрәјин ағрымырды, виҹданын јох иди?
--Мән әмири јеринә јетирирдим...
--Демәк, сәнин ганын бизә һалалдыр!
--Бәли! Мән өлүмә лајигәм!
--Биз сәни асанлыгла өлдүрмәјәҹәјик!
--Разыјам.Нә истәјирсиниз един.Ҹанымдан безмишәм, истәмирәм белә јашајышы,белә һәјаты!Өлдүрүн,тикә-тикә доғрајын мәни!
--Һәлә бир дајан!--дејә гәраркаһ рәиси онун сөзүнү кәсди. Де көрәк, өзүнү машындан атыб мешәјә гачмагда мәгсәдин нә иди?
--Бычаг сүмүјә дајанмышды. Дедим өлсәм дә, гој мешәдә сорбәст өлүм.
--Биз буна инана биләрикми?
--Мән сизи инандырмаға чалышмырам. Олан шејләри сөјләјирәм.
Сигалло деди:
--Мәнә елә кәлир ки, бу әсирин сөзләриндә нә исә һәгигәт вардыр.
--Нәдән билирсән?--дејә Бессиг суал етди.
--Ондан билирәм ки,һитлерчиләр тәһлүкәли јердән кечәндә адәтән сәссиз-сәмирсиз өтмәјә чалышырлар.Онлар истәмәздиләр ки,мешәдә јајылым атәши ачыб сәс-күј салсынлар. Ахы бизим мешәдә олмағымыздан хәбәрдардылар...
--Бессиг үз-көзүнү туршутду:
--Инанмырам. Инанмырам ки,о гәдәр ган төкән адам бирдән-бирә характерини дәјишә биләр.
Сигало ҹаваб верди:
--Бирдән-бирә олмаса да, тәдриҹән дәјишәр.
Гәраркаһ рәиси Харгоја үз тутуб,сөһбәти дәјишди:
--Бунун һәрәкәтләриндә, давранышында һеч инсанлыг нишанәләри һисс олунурдуму?
Харго чијинләрини чәкди:
--Нечә дејим? Гарадинмәзин бири иди.Бәзән өз ҹанынын горхусундан бизимлә адам кими рәфтар едирди. Јанында алман забити оланда илана дөнүрдү,вурдуғу адам сағалмырды.
Һамынын нәзәри алман әскәринә сары чеврилди.О,мә'јус-мә'јус дилләнди:
--Мән тәкрар едирәм ки, гуллуг адамы идим,әмри јеринә јетирирдим.Амма сонра баша дүшдүм ки, фүрерин јолунда өзүнү фәда еләсән, бундан о гәдәр хејир көрмәзсән, аммабирҹә јол сәһв етсән,"хаин"дамғасыны алнына басыб о саат өлдүрәрләр.

Гәраркаһ рәиси фикирләшиб деди:
--Инди ки, һәр шеји дүзү-дүзүнә бојнуна алдын, биз сәни өлдүрмүрүк, кедә биләрсән!
Бессиг суал етди:
--Өзүнүнкүләрә гошулмаг истәјирсәнсә, биз сәнә көмәк едә биләрик.
Фердинанд јерә баха-баха башыны булады:
--Јох,--деди,-мән о ган очағына бир дә ајаг басмајаҹағам.
Бессиг јенә сорушду:
--Бизимлә бирликдә һитлерчиләрә гаршы вурушарсанмы?
Фердинанд чашыб галды, билмәди ки, нә ҹаваб версин. Кечдән-кеч көзләрини галдырыб Бессигә бахды:
--Нә билим? О барәдә һеч фикирләшмәмишәм.
--Бәс дејә биләрсәнми, о машынлар һара кедирди?
--Нијә дејә билмәрәм, мән өзүм дә машында дејилдимми? Кәндләрә, ишләмәк үчүн адам јығмаға кедирдик.-Ону да дејим ки, машынлар бир-ики саатдан сонра кери гајытмалыдыр.
Бу хәбәри ешидән гәраркаһ рәиси өз нәфәрләринә әмр етди:
--Јол кәсилмәлидир! Көрәк Фердинандын дедикләри доғру чыхаҹагмы?..
Партизанлар үч дәстәјә бөлүндүләр. Биринчи дәстә мешәдә кизләнди.Икинчи дәстә јолун алт јанында сәнкәрә долду. Үчүнчү дәстә исә дашлы-гајалы дағa дырмашды.Харго да дағa галхан дәстәдә иди. Јол сылдырым гајалы дағын дибиндән кечирди.Бу дағлар Харгонун јахшы таныдығы Кәлбәҹәр дағларына бәнзәјирди. Дағын бир парчасы учурулуб јола төкүлсә, орадан машын кечә билмәзди. Тәзә партизан Харго бу тәклифи ирәли сүрдү. Онун фикри бәјәнилди. Бу гәрара кәлдиләр ки, гајаны учуруб јол кәсәндән сонра һитлерчиләрин үзәринә һүҹум башласын.
Саат он икијә аз галмыш һитлерчиләрин машынлары јолда көрүндү. Онлар чохлу әсир топлаја билмишдиләр. Сәһәр бош кедән машынлар адамла долмушду. Партизанлар елә еһтијатла атәш ачмалы идиләр ки, әсир алынан адамлара күллә дәјмәсин.
Автомашынлар һеч бир манеәјә раст кәлмәдән биринчи дәстәнин бөјрүндән өтүб кечди,икинчи дәстәјә чатды... Бирдән дағ курулдады, гаја парчалары јолу кәсди,тоз-думан көјә галхды. Партизанлар мејдана атылдылар. Әлбәјаха дәјүш башланды.Түфәнкләр,сүнкүләр,шишләр,јабалар ишә дүшдү. Бессиг чох чевик вә чәлд тәрпәнирди.О бир нечә әскәри түфәнкин гундағы илә вуруб јерә сәрди.Харго да чәлдликдә һеч дә ондан кери галмырды.Бессиг күҹлү бир забитлә үз-үзә кәлди. Лакин она үстүн кәлә билмәди,өзүнү горуја-горуја кери чәкилдикдә, бирдән ајағы кола илишиб сәдәләнди. Һитлерчи түфәнкин күпүнү онун башына чырпмаг истәјәндә

Харго өзүнү јетириб сүнкүнү дүшмәнин үрәјинә јеритди. Әсирләр әлләринә кечән даш-кәсәји көтүрүб мешәјә гачышан һитлерчиләрә атырдылар. Фердинанд чашбаш олуб галмышды. Билмирди ки, күллони кимә атсын. Хејли тәрәддүддән сонра түфәнки үзүнә көтүрүб ирәли чумду, сәрраст атәшлә бир нечә алман забитини јерә сәрди. Арада онун өзүнә дә күллә дәјди, голундан јараланды.

--Артыг дөјүш јатмышды. Алманлардан өлән өлмүш,өлмәјән дә әсир дүшмүшдү. Партизанлар һәлак олан јолдашларыны мешәдә дәфн етдиләр. Јараланмыш Фердинандла Пјер Карону гәраркаһа көтириб мүаличә етмәјә башладылар.

Бу күнкү дөјүш мүнасиб вахта дүшмүшдү. Совет забити Харгону,алман әскәри Фердинанды сынамаг үчүн белә бир дөјүш вачиб иди.Гәраркаһ рәисинин тапшырығы үзрә партизанлардан бири Харгону,о бири исә Фердинанды изләјирди. Харго да, Фердинанд да илк сынагдан пис чыхмады. Партизанлар бунула кифајәтләнмәјиб, онлары бир нечә дәфә дә сынадылар.Бүтүн сынаглардан Харго да, Фердинанд да јахшы чыхды.

...Күнләр кечирди. Харго франсыз оғлу Бессиглә достлашдығы кими, Фердинандла да достлуғун бинасыны гојмушду. Бу достлуг кет-кедә мөһкәмләнирди.

Бир ахшамчағы үч дост-Харго, Бессиг вә Фердинанд гәраркаһда ағач кома гаршысындакы көтүк үстүндә отурмушду.Һәр кәс өз өлкәсиндән, өз халгындан һәвәслә данышырды.Бу халгларын бир-бири илә әбәдилик дост ола биләчәјиндән сөһбәт кедирди. Франсыз, алман вә Азәрбајчан халгы...Бу халглар дүнја мәдәнијјәтинә Һејне,Шиллер,Һете, Балзак, Мопассан,Һүго,Низами,Фүзули, Мирзә Фәтәли кими даһиләр бәхш етмишдиләр.Бу даһиләрин нәвә-нәтичәләри нә үчүн бир-биринә дүшмән кәсилсин, силаһ көтүрүб ган төксүнләр?!Шәһәрләр,кәндләр нә үчүн харабазара чеврилсин?!

Фердинанд кеч дә олса ајылмышды. Достуну, дүшмәнини танызырды. Һаггын јолуну баша дүшмүшдү. Гәраркаһ рәиси инди ән чәтин вә тәһлүкәли әмәлијјата Харгону,Бессиги, Фердинанды көндәрирди. Бу үч дост әмәлијјатдан һәмишә гәләбә илә дөнүрдү.

Бу күнләрдә онлара даһа мә'сулијјәтли бир әмәлијјат тапшырылмышды. Бу әмәлијјата һазырлыг мәгсәди илә дә Харго Тулуза шәһәринә кәлиб бәрбәрханада дәлләк Дүшетле илә көрүшмүшдү.

ИКИНЧИ КӨРҮШ

Кечә Дүшатле, Харгону Форестијә бабанын евинә кәтирди. Харго Форестије бабаны вә Елизаны көрән кими таныды, күлүмсүнәрәк бабаја әл верди:

--Дүзү һеч тәсәввүр етмәздим ки, бу күн икинчи дәфә сизинлә көрүшәчәјәм.

Форестије баба һејрәтләнди,кәнчи марагла сүздү:

--Сән нә данышырсан, ај оғул?Мән сәни һачан вә һарада көрмүшәм?

Харго севинчлә деди:

--Елә бу сәһәр Жанна д'Арк күчәсиндә. Јенә танымадыныз?.. Биз биринчи дәфә растлашанда мәним үзүм түклү иди,өзүм дә сәрхош идим.Сәндәләјә-сәндәләјә күчәнин тән ортасы илә адымлајырдым. Сиз мәни данладыныз...

Форестије бабанын гашлары дүјүлдү. Чәлд сорушду:

--Нечә?..О сән идин?

Харго тәсдиг етди:

--Бәли, мән идим.

--Ола билмәз!-Гоча, Харгонун дедикләрини тәсдиг етмәк үчүн нәвәсини көмәјә чағырды.-Гызым,сән бу оғланы көрмүсән?

Елиза гонагла саламлашыб бабасына деди:

--Бәли,баба,көрмүшәм. Бу сәһәр сән данлајан оғландыр.

Харго гыза доғру дөндү:

--Сәһәр сиз мәни кәләкбаза охшатдыныз. Инди һәмин кәләкбаз сизин гонағыныздыр.

--Бағышлајын, мән сизи танымамышдым.

--Күја инди таныјырсыныз?

--Танымасам да, гонағымызсыныз. Гонаға һөрмәт етмәк борчумуздур.

--Миннәтдарам,Елиза.Чох сағ олун.

--Бағышлајын, адымы һарадан билирсиниз?

--Сәһәр күчәдә бабанызын дилиндән ешитдим. -Харго Дүшатлеjә сары чеврилди--Дост, сәндән чох разы галдым. Мәни үрәјим истәјән јерә кәтирдин. Баба сәһәр мәнә нәсиһәт верәндә баша дүшдүм ки, о, руһән бизә дост адамдыр.

Дүшатле сағ әлини галдырыб деди:

--Форестије баба ајры аләмдир.Әкәр гочалыг јахаламасајды, инди, һеч шүбһәсиз, о, икид партизанлардан бири иди.

Гоча, бәрбәрин сөзүнү кәсди:

--Дүшатле, мәни тә'рифләмәмишдән габаг бир де көрүм гонағымыз кимдир,нәчидир,нә пешәјә гуллуг едир?

--Мән сизи таныш едәчәјәм. Сөһбәт елә кәтирди ки, өзүнүз таныш чыхдыныз.

--Әсаслы танышлығымыз јохдур. Күчәдә растлашмышдыг. Өзү дә о јаман ичмишди, аз галмышды алманларын машынынын алтында галсын.

--Баба, бу оғлан бизим инанылмыш партизанлардандыр. ады да Харгодур.

Форестије баба разылыгла башыны јырғалады:

--Чох кәзәл, партизанса,кәзүм үстә јери вар. Ону мән үрәјимин башында сахларам.

Дүшатле сөзләринә давам едәрәк деди:

--Вахтым аз олдуғундан Харгодан сизә әтрафлы мә'лумат верә билмәјәчәјәм.Мараглансаныз өзү сизә һәр шеји данышар.Анчаг ону дејим ки, Харго буралы дејил, Азәрбајчандандыр.

Форестије баба Харго илә тәзәдән көрүшдү,ону гучаглајыб бағрына басды.

--Бизим евә хош кәлиб, сәфа кәтирмисән, көзүм үстә јерин вар. Елиза, тез ол јемәк һазырла, сүфрә ач!.. Душатле, отурсана, һара тәләсирсән, гачагач дејил ки?

--Сағлыг олсун,вахт кәләр һамымыз јығышыб шәнлик зијафәтиндә әјләшәрик. Инди исә вачиб ишим вар, тәвәгге едирәм мәни үзүрлү һесаб едәсиниз.

--Мәчбур етмирәм, мадам ки, вачиб ишин вар, кет!

--Харгону сизә тапшырырам, ондан муғајәт олун.

--Архајын ол, Душатле, мән өз ишими јахшы билирәм.

--Харго, мәнә бир сөзүн јохдур ки?

--Хејр. Анчаг чалышын о зирзәми бир гәдәр тез һазыр олсун.Өзү дә һәр шеји мәним дедијим кими.

--Елә дә олачаг.Истәсән сабаһ кечә кәлиб сәни апарарам, бахарсан.

--Һә, пис фикир дејил,һәр шеји өз көзүмлә көрсәм јахшыдыр.

--Кечәниз хејрә галсын!

--Чох сағ ол, Душатле!

Душатле чыхандан сонра Елиза гапыны архадан бағлајыб Харгону јемәк столуна дә'вәт етди. Һәр үчү дәјирми стол архасында әјләшиб шам етди. Харго марагла Форестије бабадан хәбәр алды:

--Баба, сиз музејдә ишләјирсиниз,еләми?

--Бәли!

--Музеј зәнкиндирми?

--Әлбәттә! Леонардо да Винчинин, Рәфаелин, Рубенсин, Рембрандтын вә башга даһи рәссамларын әсәрләри музејин ән гијмәтли експонатларындандыр. Мән мәһарәтлә јарадылмыш о көзәл рәсмләри көз бәбәјим кими горујурам...Анчаг ахыр вахтларда чаныма горху дүшүб, әлим үрәјимин үстүндәдир.

--Нијә баба?Нәдән еһтијат едирсиниз?

--Горхурам гәсбкарлар музеји Алманијаја апарарлар.

--Әкәр елә бир иш олса,партизанлар көмәјә кәләрләр.

--Горхурам партизанлара хәбәр чатана чан иш-ишдән кечәр.

--Музеји көчүртмәк бир саатын, беш саатын иши дејил.Бунун үчүн азы бир ја ики күн вахт лазымдыр. Онлар ишә башлајанда партизанлара хәбәр чатса кифајәтдир.

Сүфрә јығышдырыланда Форестије баба Харгодан суал етди:

--Оғул,сән руссанмы?

--Јох,баба Азәрбајчан түркүјәм.

--Форестије баба диггәтлә Харгоја бахды:

--Бизлә сәндә бөјүк тәфавүт көрмүрәм. Сифәтдән сән дә елә бизә охшајырсан. Адын доғурдан Харгодур?

--Харго мәним ләгәбимдир. Әсил адым Әһмәдијјәдир, мәнә садәчә Әһмәд дә дејә биләрсиниз.

--Әһмәд нә демәкдир?

--Дүзү адымын мә'насыны өјрәнмәмишәм. Биздә чох адамын ады Әһмәддир.

--Мәним дә адым Форестиједир. Билирсәнми мә'насы нә демәкдир?Мешәбәји!Китаб охујурсанмы?

--Охујурам.

--Бизим дилдә дејирәм.

--Јаваш-јаваш охујурам.

--Онда бу саат мән сәнә бир китаб кәтирим,--Форестије баба дуруб о бири отаға кечди,галын бир китабла кери дөндү,--бу, "Горио ата'дыр, ә'ла романдыр. Јәгин ки, Балзакы таныјырсан.

--Таныјырам,әсәрләрини охумушам.

--Тәрчүмәдәнми?

--Бәли!

--Тәрчүмә һара,орижинал һара?!.Сән бир саһәдә хошбәхтсән, вәтәндән ајры дүшсән дә,бир чох әзијјәтләр чәксән дә бунларын мүгабилиндә франсыз дилини аз-чох өјрәнәчәксән,бах,бу,газанчдыр. Мүһарибәдән сонра асудә вахтларында Балзакы,Һүгону,Мопассаны,Емил Золјаны,Флобери оржиналдан охујачагсан.

--Сөһбәтләрин мәнә ләззәт верир,баба!

--Сәнинлә һәлә чохлу сөһбәт едәчәјик...Һә, јахшы јадыма дүшдү. Бизим музејдә Балзакын да һејкәли вар. Билирсән һејкәл нечә тә'сирлидир? Һејкәлтәраш Огјуст Роден, Балзакын олдуғу јерләри кәзиб, Парисдә, еләчә дә Франсанын бир сыра шәһәрләриндә јазычынын јашадығы евләрдә олуб, мүшаһидә апарыб,узун, ағыр зәһмәтин баһасына бөјүк јазычыја лајиг бир сәнәт әсәри мејдана чыхарыб...Роден, Һүгону да һејкәлини јарадыб. Онун һејкәлләри чохдур. Жанна д"Арк күчәсиндәки гадын һејкәлини көрмүсәнми?

--Бәли!

--Бах,о да Рodениндир.Әкәр мүмкүн олсајды, сәни өзүмлә музејә апарардым,һәр шеји өз көзләринлә көрәрдин.

--Сағлыг олсун,баба. Һитлерчиләр мәһв едиләндән сонра мән Франсанын тарихи јерләри илә,гәдим абидәләри илә әмәлли-башлы таныш олачағам.

--Һәлә сән Парисдәки Лувр музејини көрәсән!..Бәһ, бәһ, аләмдир!

Музејдән башланан сөһбәт хејли давам етди. Ким билир, бәлкә дә Харго араја башга сөһбәт салмасајды, инчәсәнәт вурғуну бу гоча сәһәрәчән музејдән, орадакы һејкәлләрдән,

таблолардан, даһи сәнәткарларын һәјатындан, јарадычылығындан данышар, јорулмазды.

Сөһбәт Харгоја хош кәлсә дә,бураја нә мәгсәдлә кәлдијини јаддан чыхармамышды.О, бирдән хәбәр алды:

--Бу евдә икинизми олурсунуз?

--Бәли!

--Бәс Елизанын ата-анасы?

--Онун ата-анасы јохдур.

--Өз әҹәлләри илә рәһмәтә кедибләр?

--Хејр, автомобил гәзасына дүшүбләр.Көрпәликдән Елизаны мән бөјүтмүшәм.Музејдә о да мәнимлә ишләјир.

--Нә ишиндә?

--Јазы-позу ишиндә.Макиначыдыр.

Араја сүкут чөкдү. Бир гәдәр сонра Форестије баба Харгонун көз гапагларынын јумулдуғуну көрүб нәвәсинә пычылдады:

--Елиза, Харгонун јерини дүзәлт, јатсын.

"АНКИМАРИ ЈАХЫНЛЫҒЫНДА ДӨЈҮШ"

Ертәси күн сәһәр саат доггузда Форестије баба нәвәси Елиза илә бирликдә музејә кәлди.

Көзәл архитектуралы, икимәртәбәли бөјүк музеј бинасы классик рәссамлыг әсәрләри—јағлы боја илә ишләнмиш таблолар,мәрмәр һејкәлләр, графика вә тәтбиги сәнәт нүмунәләри илә зәнкин иди.Бир нечә салонда Италија интибаһы усталарынын -- Микеланҹелонун, Рафаелин, Леонардо да Винчинин таблолары гојулмушду.

Леонардо да Винчинин"Кизли ахшам көрүшү"таблосу Елизанын даһа чох хошуна кәлирди.Гыз адәти үзрә, һәр күн бу табло гаршысында дајанар,бөјүк һәвәслә ону сејрә даларды. О,бу күн дә һәмин таблону сејр етмәк үчүн јүнкүл аддымларла икинҹи салона кечди.Бурада "Мадонна гајалар арасында" вә "Монна Лиза"таблолары јанашы иди.Илк дәфә көрүрмүш кими, онлара марагла бахан Елиза аста-аста јеријәрәк Огјүст Роденин "Мүтәфәккир" һејкәли гаршысында ајаг сахлады.Көзләрини бу һејкәлдән чәкмәдән пычылдады:

--Бу һејкәл инсанлары сүлһә, достлуға, ишыглы кәләҹәјә сәсләјир.

Гыз чеврилиб Рафаелин"Афина мәктәби"нә сары ирәлиләди.Бурада тамашачылара мә'лумат верирмиш кими өз-өзүнә деди:

--Бир она бах, даһи сәнәткар көр нә јарадыб! Будур,Әфлатун вә Әрәстун—һәр ики алим санки әзәмәт вә тәнтәнә символудур.Ҹаван тәләбәләри илә сөһбәт едән бу гоҹа исә мүдрик Архимеддир.Һераклит дә бурададыр.О, ади мәрмәр парчасына дирсәкләнәрәк хәјала далыб... Көрүн,нә көзәл әсәрдир! Нечә дә әзәмәтлидир. Әсил сәнәт нүмунәси, әсил ме'марлыг мәнзәрәси буна дејәрәм!

Елиза инди дә Леонардо да Винчинин "Анкимари јахынлығында дөјүш"таблосуна јанашды.Бу таблода сүвариләрин орду бајрағы уғрунда амансыз дөјүшү, онларын әфсанәви силаһлары,кејими тәсвир олунмушду.Елиза вәтәнпәрвәрлик дујғуларыны өзүндә тәҹәссүм етдирән бу сәнәт әсәринә баха-баха хәјала далды.Гызын тәсәввүрүндә белә бир лөвһә ҹанланды:"Форестије бабанын еви.Ахшамдыр. Душатле Харго илә евә дахил олур.Форестије баба Харгону таныјыр.Елиза чај-чөрәк кәтирир. Үзләр инсанпәрвәрлик, вәтәнпәрвәрлик дујғуларыны ифадә едир, бахышлардан дүшмәнләрә нифрәт вә кин јағыр...".Елизанын додаглары гачды, гыз күлүмсүндү:--Көр нә көзәл мөвзу дүшүнүрәм, хәјалымда көр нә көзәл лөвһә јарадырам! Бу таблода нәләр јохдур! Каш мән рәссам олајдым, белә бир табло јарададјдым. Нә үчүн мән рәссам олмајым? Јохса баҹармарам?Һәр шеј һәвәсдән,баҹарыгдан асылы дејилми? Мән ки, ушаглыгдан рәссамлыға һәвәс көстәрирәм. Демәк,чалышсам рәссам ола биләрәм! Өлкәмиз дүшмәнләрдән тәмизләнәндән сонра мән көзәл рәсмләр јарадаҹағам."Партизан Харго Форестије бабанын евиндә",бу мәним илк әсәрим олаҹаг...

Елизанын тәсәввүрүндә ҹанландырдығы табло санки өз көзәллији вә тәбиилији е'тибары илә Рафаелин, Микеланҹелонун әсәрләри илә јанашы дурур, тамашачыларын һүснрәғбәтини газанырды...

Елиза хәјалдан ајрылыб үчүнҹү салона дахил олдугда көрдү ки,бабасы,Рафаелин"Мадонна Кантабиле"таблосу гаршысында һәрәкәтсиз дајаныб.

"Мәним кими бабам да хәјала далыб. Көрәсән о, нә дүшүнүр?".

Елиза гоҹаны дүшүнҹәләрдән ајырмамаг үчүн сәссиз аддымларла кечиб кәнара дајанды. Бирдән һычгырыг сәси ешитди.Ирәли јеријиб бабасынын үзүнә бахды.Табло гаршысында лал-динмәз дајанмыш Форестије баба ичин-ичин ағлајырды.

--Нә олуб,баба?

Форестије баба сәксәнди, нәвәсинин көрчәк ағладығыны билдирмәмәк үчүн үзүнү јана чевирди.

--Баба, нијә ағлајырсан?

--Нә вахт ағладым, гызым? Ағламырам.

--Мән хејли вахтдыр бурадајам.Сән көзүнү "Мадонна Кантабиле"јә зилләјиб галыбсан.Нә дүшүнүрсән?

--Һеч,гызым,һеч бир шеј!..

--Ахыр заманлар сән бир ҹүр олмусан, баба! Нәјинсә фикрини чәкирсән!

Гоҹа дәриндән көкс өтүрдү:

--Гызым,--деди,--мәни бу музејин талеји дүшүндүрүр.Үрәјимә дамыб ки,гәсбкарлар бир күн бураја басгын едәҹәкләр. Ахы бу көзәл сәнәт абидәләри нә үчүн дүшмәнләрә гисмәт-

олсун? Бура мәним үчүн Лувр музеји гәдәр әзиздир.—Форестије баба "Мадонна Кантабиле"јә ишарә етди.—Бу чүр сәнәт әсәрини нечә көлди дивардардан дартыб гопартсынлар,јығышдырыб Алманијаја апарсынлар, биз дә гојун кими көзүмүзү дөјә-дөјә бахаг?Бу дәрдә ким дөзәр?Бу музејә јадларын әлидәјән күн мәним бағрым партлајачаг.

Елиза бабасына тәскинлик верди:

--Елә бир иш баш версә,партизанлара хәбәр едәрик.

Форестије баба көврәк сәслә:

--Үмид анчаг партизанларадыр,--деди,--өзкә чарәмиз јохдур.

Елиза күчәјә бахан пәнчәрә гаршысында дајанмышды. Күчәдән бир дәстә алман әскәри вә забити кечирди.Форестије баба еһтијатла деди:

--Гызым,пәнчәрә өнүндән чәкил,сәни көрәрләр.

ШӘҺӘРИН ТӘЗӘ БӘРБӘРИ

Аг халат кејинмиш Харго бир нечә күн иди ки, Жанна д"арк күчәсиндәки бәрбәрханада, Душатленин јанында дәлләклик едирди. Сарра да онларла бәрабәр ишләјирди. Јүнкүл тә'мирдән сонра салон өз көркәмини бир балача дәјишмишди. Креслолар әввәлки јериндән көтүрүлүб пәнчәрә өнүндә дүзүлмүшдү. Дивардакы дүјмәләр басыланда механикләшдирилмиш креслолар ачылыр, ејни заманда паркет дөшәмәнин бир парчасы да араланырды. Бу иш бир ан чәкирди.Сонра дөшәмә дә,кресло да әввәлки шәклә дүшүрдү. Дәлләк палтары кејмиш партизанлар бу үсулдан истифадә едиб адлы-санлы алман забитләрини бир-бир сырадан чыхарырдылар. Бир күн Душатленин о бири дәлләк јолдашлары һараса чыхыб кетмишдиләр, икисинин јери бош иди,бирини исә Харго тутмушду. Харгонун бәрбәрлијинә сөз ола билмәзди,әлдән чәлд иди. Мүштәриләр ондан наразы галмырдылар.Алман забитләри бәрбәрханаја тәк-тәк кәләндә гурғу баш тутурду.

Харго дүшүнүрдү: "Биздә дәлләјә һәм дә бәрбәр дејирләр. Дәлләк вә ја бәрбәр сачы - саггалы гырхыр, гырыб-төкүр. "Бәрбәр"и алманлар "барбар" шәклинә салмышлар.Барбар мә'чази мә'нада мүһарибә гызышдырычыларына,ирги ајрысечкилик саланлара, апартһејд сијасәти јеридәнләрә, мәдәни сәрвәтләри дағыданлара дејилир. Барбаросса "барбардан әмәлә кәлиб. Һитлерин бу планында Совет дөвләтинин вә Урала гәдәр бүтүн әразидә јерли әһалинин мәһв едилмәси нәзәрдә тутулубдур. Биз бәрбәрләрин-барбарларын да бурада өз "барбароссамыз" вар. Ја Һитлерә верән аллаһ, ја бизә верән аллаһ...".

Сарра ара -бир пәнчәрәдән бајыра бахырды.Салонун габағында ағачларын јерә салдығы көлкәләр титрәширди.Харгонун башы үстә дивардан асылмыш кәфкирли саат он икијә ишләјирди. Сәһәрдән индијәдәк Харго анчаг бирчә баш "гырха"билмишди. Кәлән мүштәриләр сәрфәли олмадығындан,Харгонун онларла иши олмамышды.Салон сејрәлмишди. Ахырынчы мүштәриләр дә саламатлашыб кетдиләр.

Харго әлиндәки үлкүчү даша чәкди,о бири үлкүчләри дә итиләјиб јан-јана дүздү. Сарра гапы ағзында дајаныб күчә илә кедиб-кәләнләрә тамаша едирди.

Ашағыдан ики алман забити кәлирди.Сағдакы капитан иди, солдакы исә обер-лејтенант. Капитанын уча бөју, сәлигәли көркәми варды.Обер-лејтенант исә олдугча арыг вә назик иди.Онун јеришинә баханда Сарраја елә кәлирди ки,гычлары бир-биринә долашыр.Онлар салонун габағындан өтәркән Сарраны көрүб ајаг сахладылар.Капитан гыза тә'зим етди:

--Олени Пари,бонжур![1]

Сарра ишвәкарлыгла капитаны ичәри дә'вәт етди:

--Бујурун,чәнаб.

Сарранын көзәллијиндән зијадә, меһрибанлығы капитана хош кәлди.О,гүлүмсүнәрәк хәмир кими сујулду:

--Көзәл гыз,сиз бурада ишләјирсиниз?

--Бәли,чәнаб.

--Чох тәәссүф! Күман етмәздим!.. Бу пешә сизә,сизин кими көзәлләр көзәлинә лајиг дејил.

Сарра көкс өтүрдү, мәзлум бир көркәм алды,јерә баха-баха астадан деди:

--Нә едәсән,еһтијачын үзү гара олсун!

Капитан јалан дилини ишә салды:

--Јахшы ки,биз растлашдыг. Мән сизи еһтијачын гучағындан дартыб гопарачағам.Мүтләг гопарачағам.Гәлбим чох назикдир.Вичданым гәбул етмәз ки,сизин кими көзәл бир гыз бу чиркаблар ичәрисиндә мәһв олсун.

--Чох сағ олун,һөрмәтинизә көрә миннәтдарам.

--Мәним кими алман забитинин руһуну анчаг сизин кими бир көзәл охшаја биләр.Әсил дүнја көзәли!

Көзләрини гыздан чәкмәјән обер-лејтенант һырылдады:

--Чәнаб капитан, дүзүнү дејим ки, бу гыз мәним дә хошума кәлир.Көр нечә бичимлидир.Бој-бухун, гәдд-гамәт, гаш, көз, ағыз, бурун!..Кеф чәкәсән белә бир инчә бәллә!..

Капитан обер-лејтенанта чәмкирди:

--Сарсаглама!Чәкил кәнара!Бу гызла мән дост олачам. Парис көзәли,салам!

--Бәс мән?

--О сәнин хөрәјин дејил,сүрүш,сүрүш бурдан!

--Баш үстә, чәнаб капитан, һирсләнмәјин. Зарафат едир-

1.Парис көзәли,салам.

дим. Сизин јанынызда мән нәчијәм ки?..
--Чәрәнләмә! Рәдд ол!
--Олду,чәнаб капитан, ичазәнизлә кедим саатсаз дуканына, һәм саатымы дүзәлтдирим, һәм дә сизи көзләјим.
--Јахшы, кет, мәни орада көзлә!
Обер-лејтенант көнүлсүз һалда узаглашды.
Сарранын далынча ичәри кирән капитан:
--Оленин Пари,--дејә јумшаглыгла гыза јанашды.—Сизи көрмәјимә чох шадам.Сизин кими көзәл бир мәләк бу кечә јухума кирмишди. Јухум чин олду.
Капитан,көзләри гызмыш һалда гызын үстүнә јериди. Сарра кәнара чәкилә-чәкилә деди:
--Чәнаб,рича едирәм өзүнүзү әлә аласыныз. Ахы мән тәк дејиләм!
Капитан сағ әлини тапанчасынын үстүнә гојуб зил сәслә бағырды:
--Кимдир бизә мане олан? Де, бу саат ону јерә сәрим!
Сарра динмәди.
Капитан Харгону көстәрди:
--Бу бәрбәрими дејирсән? Бу саат мән ону говарам.—О, Харгоја сары дөндү.—Чәнаб бәрбәр, салону тәрк един! Бирчә дәгигә ләнкисәниз, өзүнүзү өлмүш билин!
Харго әһвалыны позмады:
--Мән ки, сизә бир сөз демирәм, мане олмурам!
--Ахы нә ихтијарын вар,сөз дејәсән, мане оласан?!
Сарра назланараг капитана јахын кәлди:
--Чәнаб капитан,рича едирәм, онунла ишиниз олмасын. О мәним әмим оғлудур.
Капитан јумшалды:
--Әминиз оғлудур? Доғурдан?
--Бәли!
--Һмм, белә де?! Чәнаб бәрбәр, бәхтин кәтирди, күнаһындан кечирәм.
Харго алман дилиндә:
--Сағ олун, миннәтдарам, --деди.
--Оһо, сиз алман дилиндә даныша билирсиниз ки?!
--Алманлара мәним хүсуси һөрмәтим вар, она көрә дә сизин дили өјрәнмишәм.
--Бах, инди хошума кәлдин.
--Чалышачағам ки, һәмишә сизин хошунуза кәлим.
--Чох шадам! Чәнаб бәрбәр, билирсинизми нә вар?
--Хејр! Һеч нә билмирәм, әрз едәрсиниз биләрәм.
--Мән бир көнүлдән мин көнүлә сизин әминиз гызына ашиг олмушам.Гәсдим онунла евләнмәкдир.Бу фикир башыма елә бу саат кирди, ону көрдүјүм анда...
Харго әлләрини синәсинин үстүнә гојду, мәмнун һалда чаваб верди:

-Ихтијар саһибисиниз,чәнаб капитан! Дүнјада вусала јетмәк дән көзәл нә ола биләр?.. Евләнин, мән сизә хошбәхтлик арзу едирәм... Фәхр едирәм ки,әмим гызы алмана әрә кедир. Сизи үрәкдән тәбрик едирәм!
Харгонун бу сөзләриндән алман забити разы галды. О, Сарраја јанашды, көмбә кими галын әлини гызын ипәк кими јумушаг сачларына чәкди:
--Олени Пари, ичазә верин сизи өпүм!
Сарра күлә-күлә ону кәнара итәләди:
--Сонра, ај сәбирсиз, сонра!..Нә јаман тәләсирсиниз. Ананыз сизи алты ајлығында доғмајыб ки,?..
Капитан гызын бу һәрәкәтинә фикир вермәди,һәр шејин хошлугла олмасы үчүн јағлы сөзләрдән доғрајыб төкдү:
--Олени Пари,мән вурулмушам сизә! Инанын ки, бир дәгигә көзүмдән ираг олсаныз,бағрым партлар.Сизин зәриф, ағ әлләринизи өпмәк нә гәдәр бөјүк сәадәт, нә гәдәр бөјүк хошбәхтликдир!
--Бујурун, бу мәним әлләрим, бу да сиз...Јох, јох!..
--Нә олду? Нә үчүн кери чәкилдиниз?
Сарра артист кими рола кирди,ишвәкарлыгла силкәләнди:
--Чәнаб капитан,сиз гочасыныз,амма мән он доггуз јашындајам!..
--Бунун мәтләбә нә дәхли вар? Хаһиш едирәм, күлмәјин. --Капитан әлини үзүндә кәздирә-кәздирә күзкүјә бахды. --Мәним һарам гочадыр?һә,билдим. Саггалымы гырхдырмамышам дејә бир балача јашлы көрүнүрәм. Онун чәреси мүмкүндүр, әмин оғлу бу саат мәни чаванлашдырар.—Капитан амиранә аддымларла јеријиб Харгонун креслосунда әјләшди.—Чәнаб бәрбәр, габилијјәтини нүмајиш етдир! Елә гырх ки, сифәтим әминиз гызына хош кәлсин.
Үлкүчү бүлөвә чәкиб итиләјән Харго:
--Баш үстә,--деди,--бу саат үзүнүзү елә тәраш едим ки,руһунуз да инчимәсин.
--Көрәк әминиз гызынын сөзү сонра нә олачаг...
Сарранын инчә күлүшү отаға јајылды:
--Зарафат едирәм,чәнаб капитан.Сиз елә белә дә гәшәнксиниз.
Капитан дурмаг истәди.
--Јох,јох, дурмајын, үзүнүзү гырхдырын. Јохса саггалыныз тикан кими мәним үзүмә батар.
Харго камали-сәлигә илә алман забитинин чод түклү үзүнү сабунламаға башлады, арада бојланыб күчәјә бахды,отагда да кәнар адам јох иди.О, өз ишинә башламаг истәјәркән үрәји бәрк-бәрк дөјүндү, рәнки бир ан дәјишди. Јахшы ки, гәлбини шәһвани һиссләр чулғалајан капитан Харгодакы бу дәјишиклији сезмәди. Харго вахты јубатмады. Сол әлинин титрәк бармаглары дивардакы дүјмәнин үстүндә кәзди, автоматик кресло ачылды, капитан мајаллаг ашыб тәпеси үстә

зирзәмијә јумаланды.Зирзәмидә һазыр дајанмыш Бессиглә Фердинанд забитин ағзына досмал басыб, әл-голуну чәлд бағладылар.Сонра сүрүјүб гаранлыг бир күнчә атдылар.

Салонда һәр шеј өз гајдасына дүшәндә Сарра күлүмсүнүб сорушду:

--Харго, бу нечәнчи забит иди?

Харго дөшәмәјә вә креслоја көз кәздирә-кәздирә:

--Јединчи! -дејә чаваб верди.

--Ики күндә једди алман забити! Пис дејил!

Пәнчәрәдән күчәјә бојланан Дүшатле онлары хәбәрдар етди:

--Сакит! Кәлән вар.

Бајагкы обер-лејтенант гапы ағзында көрүндү. Башыны ичәри салыб салону көздән кечирди,капитаны көрмәјиб Харгодан сорушду:

--Чәнаб, капитан нечә олду?

Харго сајмазјана чаваб верди:

--Кетди.

--Һара?

--Мән нә билим һара? Чәһәннәмин исти бучағына!..

Обер-лејтенант гәзәбләнди, әлини тапанчасына апарды.

Сарра назлана-назлана обер-лејтенантын габағында дурду:

--Һирсләнмәјин,чәнаб! Ахтардығыныз капитан бу саат кәләчәк.—Сара көзләрини сүздүрдү.—Мәним үчүн биләрзик алмаға кедиб. Ахы биз евләнирик.

--Нечә?Евләнирсиниз?

--Һә,елә бу ахшам тојумуздур.

Обер-лејтенантын тапанча тутан әли бошалды,бир андача гәзәби јатды,Харгодан үзр истәди:

--Бағышлајын.

Харго әлини јелләди:

--Ејби јохдур,--деди,--кечиб кедәр.Мән кин сахлајан адам дејиләм.Бујурун әјләшин,сизин дә башынызы тәзә мода илә дүзәлдим.

Обер-лејтенант арадакы инчиклији јох етмәк хатиринә дәлләјин тәклифини гәбул етди.Нишан верилән креслода әјләшди,көзләрини Сарраја зилләјиб дүшүндү: "Бу тәрс ишләрә нә дејәсән?!Адама охшамаз капитан нә итдир ки, беләә ај парчасы кими бир гыза саһиб олсун?!О онун көркәми,бу да мәним көркәмим! Ким јахшыдыр, көзәл-көјчәкдир? Әлбәттә, мән! Анчаг нә едәсән ки, вәзифәдә мәндән бир чин јухарыдыр.Һәр шејин јахшысы онундур. Дағыл сәни белә дүнја, дағыл!".

О, хәјалында капитанын кәләчәк арвады Саррាны гучаглајыб өпмәк истәјәндә Харго дүјмәни басды. Кресло ачылды, обер-лејтенант да башы үстә мајаллаг ашды...

Елә бу ара бәрбәрханаја мајор Готфридлә ики әскәр да-

хил олду. Харго мајору көрдүкдә өзүнү бир балача итирди.

Мајор Готфрид Сарраја ишарә едәрәк Харгодан хәбәр алды:

--Арвадындыр?

Харго әлүсту чаваб верди:

--Бәли, чәнаб мајор, бу јахынларда евләнмишик.

--Көзәлдир... Һмм... Үзүмә бир јахшы бах көрүм!

--Баш үстә,--Харго өзүнү шах тутду, мајорун көзләринин ичинә бахды.

--Мәнә таныш кәлирсән.Сәни һарадаса көрмүшәм!

Харго сәсинин аһәнкини дәјишди. Мајорун фикрини јајындырмаг мәгсәди илә:

--Билмирәм,--деди,--мән сизи илк дәфәдир көрүрәм.Бир дә ки,адам адама охшајар.Нә ејби вар, мәни кимә охшадырсыныз охшадын. Мәним үчүн хошдур, сизин кими мәрһәмәтли чәнабдан инчимирәм

Сөһбәт бунунла да кәсилди.Мајор Готфрид креслода отурду. Харго титрәк әлләри илә онун үзүнү гырхмаға башлады. Ајаг үстә дајанмыш әскәрләр оғрун-оғрун Сарраја бахырдылар.Лакин мајорун горхусундан чүр'әт едиб гыза бир сөз дејә билмирдиләр.

Харго бәрк һәјачан кечирирди.Алман ордусунун адлы-санлы забитләриндән бири бу саат онун әлиндә иди. Дүјмәни басса,онун иши битәчәкди. Јахшы фүрсәт иди. Әслиндә бүтүн бу гурғулар мајор үчүн дүзәдилмишди...

Харго дүјмәни басмаг истәди.Лакин ичәридәки әскәрләри хатырлајыб тәрәддүд етди.Әли бир нечә дәфә дүјмәјә сары узаныб, чәкилди.

"Дејәсән баш тутмајачаг...әскәрләри олмасајды ишини асанлыгла битирәрдим.Атышасы олсаг,сәс-күјә аләм јығышыб кәләчәк...Јох,бу јарамаз.Әлә кечәрик. Галсын башга бир күнә...".

--Чәнаб бәрбәр,әлү гојун кими көзләрини нијә дөјүрсән?! Гуртар!

Харго санки јухудан ајылды:

--Бу саат гуртарарам. Нараһат олмајын.

Мајор Готфрид тез-тез голундакы гызыл саата бахырды. Көрүнүр,һараса тәләсирди.Доғурдан да о, бир јана тәләсмәсәјди, Сарра илә марагланарды. Алман забити ола, көзәл франсыз гызы ола әјләнмәјә?!.

Мајор Готфрид әскәрләри илә салону тәрк едиб кетдикдән сонра Харго раһат нәфәс алды:

--Бу хатадан јахшы гуртардыг, Сарра!

--Нә данышырсан, Харго, һансы хатадан?

--Мајор аз гала мәни танымышды.

--Бу нә ишдир?.. Сән һара, о һара?

--Биз чохдан танышыг, лап Алманијадан,мәним әсир олан вахтларымдан.

--Белә де...
--Ќејимим,бир аз да сифәтимин дәјишилмәси мајорун зәннин чашдырды.
Ќүнортачағы Форестије баба да бәрбәрханаја кәлди. Дүшатле онун үзүнә бахыб һалыны хәбәр алды:
--Баба, нә олуб, көзүмә биртәһәр көрүнүрсән?
Форестије баба кәдәр ичәрисиндә башыны јырғалады:
--Гулдурлар бир аз әввәл музејә кәлмишдиләр.Үрәјимә дамды ки, бәдбәхтлик үз верәчәк. Онларын ајағы дәјән јердән шәр әскик олмаз. Белә дә олду.Елизаны комендатураја апардылар. Мән дә онларын далларынча кетдим. Башчыларына јалвардым, нәвәми ондан истәдим.Чешмәкли мајор үзүмә чәмкирди, ачыглы-ачыглы деди ки, нәвән бурада макиначы ишләјәчәк. Горхурам гызчығаз бәдбәхт ола.
Дүшатле гочаја үрәк-дирәк верди:
--Горхма, ај баба, биз ону хилас едәрик, шәһәрдән чыхарыб көндәрәрик партизанларын јанына, сән лап архајын ол.
--Башыныза дөнүм, күманым сизә галыб...
Форестије баба гәрар тутуб дајана билмәди, о јеничә узаглашмышды ки, учабојлу, голлу-ганадлы бир алман лејтенанты ичәри кирди. Лејтенантын ајагларындакы узунбоғазчәкмәләр пар-пар парылдајырды.
О, шүбһәли бахышларла салона көз көздирди: әввәл Дүшатлени, сонра Харгону сүздү. Бир сөз демәди, ирәли јеријиб Харгонун креслосунда әјләшди. Харго исти сабун көпүјүилә онун узунсов үзүнү сабунлады. Әлләри илә дөшүнә салынмыш ағдан јапышан лејтенант ири көј көзләрини Харгодан чәкмирди.Онун бүтүн һәрәкәтләрини изләјирди.Елә бил һарданса үрәјинә данмышды ки, о, бу дәлләјин әлиндә өләчәкдир.
Харго әлини дивардакы дүјмәјә сары апарды,лакин басмады,ичәри ики алман забити кирдијини көрүб голуну јанына салды.
Харгонун һәрәкәтләрини диггәтлә изләјән лејтенант дүјмә илә марагланды:
--Бу нә олан шејдир?—дејә бир аз габаға әјилиб сағ әлинин шәһадәт бармағыны дүјмәнин үстүнә гојду. Отурдуғу кресло бир көз гырпымында ачылды, лејтенант јоха чыхды.
Алман забитләри көрдүкләри мәнзәрәдән дәһшәтә кәлдиләр. Гапыја јахын олан Сарра чәлд арадан чыхды. Харго тапанча илә забитләри нишан алды. Бирини голундан, дикәрини исә чијниндән јаралады. Харго илә Дүшатле ара гапыја дөгру гачдылар. Харго да арадан чыхды. Дүшатленин ајағы креслоја илишди, сәндәләјиб јыхылды.Чијниндән јараланан забит тапанчадан атәш ачды.Дүшатле јыхылдығы јердән галха билмәди...

МАЈОР ГОТФРИД

Франсаја ајаг басан күндән мајор Готфридин иши дүз кәтирмирди. Партизанларла бачармаг онун дүшүндүјү гәдәр асан мәсәлә дејилмиш! Әввәлләр о, тамам башга фикирдә иди.Франсаја көндәриләндә чох севинмишди."Әлдә силаһ чәбһәдә вурушмагданса, архада далдаланмаг мин пај сәрфәлидир. Ќедәрәм Франсаја, отурарам раһат мәнзилдә, мүһарибәнин ахырыначан кеф чәкәрәм". Анчаг инди көрүрдү ки,бурада кеф чәкмәк һеч дә учуз баша кәлмир.Ќечә дә,күндүз дә партизанлар ону јаманча нараһат едир, көз ачмаға аман вермирдиләр. Елә күн олмазды ки, партизанлар һитлерчиләрә тутарлы зәрбә ендирмәсинләр. Һитлерин садиг нөкәрләри бир-бир јоха чыхырдылар. Мајор Готфрид һәлә инди, доғрудан доғруја, анлајырды ки,партизанларла бачармаг һеч кәсин һүнәри дејил. Онлары нә тутмаг олур, нә дә өлдүрмәк. Лап беш-онуну тутуб өлдүрмәклә дә иш битмир. Онларын һәр јердә мүдафиәчиләри вар, горујуб сахлајырлар.
Бир күн мајор Готфрид әсәби һалда комендатурада кенотагларын бириндә кәзинирди.Макиначы Елиза оғрун-оғрун көз гојурду. Мајорун һирсләнмәси, дилхор олмасы она ләззәт верирди.
--Мүһарибәнин кедишини позан партизанлардыр,--дејә мајор Готфрид учадан өз-өзүнә данышмаға башлады,--Чохдан гуртарасы мүһарибә ачы бағырсаг кими узаныр...Аз вахтда нечә-нечә дөвләт зәбт етдик, анчаг руслар, бир дә партизанлар бизи боғаза јығды. Руслар олмасајды, јер үзү чохдан бизим иди.Рус өләр, анчаг тәслим олмаз. Дејирләр, бәрбәрханада гурғу гуран о дәлләк дә рус имиш,ады да Харго...Кимдир Харго?Сән онун һүнәринә бах! Ќөр һарада бизә гаршы вурушур?! Нечә олур-олсун, Харгону әлә кечирмәк, партизанларын көкүнү кәсмәк кәрәкдир. Јохса,бурада бизә гулагдинчлији олмајачагдыр!
Мајор Готфрид ачыглы һалда,чәкмәләринин дабанларыны паркет дөшәмәјә дәјә-дәјә Елизаја јанашыб әмр етди:
--Јаз!
--Баш үстә!—Елиза макинаја кағыз салды вә әмрә мүнтәзир дајанды.
--Дедикләримин һамысыны бөјүк һәрифләрлә јаз.
--Баш үстә!
--Јаз ки,партизан аиләләри вә партизанлара көмәк едәнләр тутулан кими дар ағачындан асылсынлар!.. Гачан һәр бир әсирин әвәзинә он әсир күлләләнсин. Харгонун башы үчүн он мин марка ајрылсын! Ким онун өлүсүнү, ја дирисини кәтирсә, бу пуллар она верилсин!
Мајор Готфрид үрәјини бошалдыб дәриндән нәфәс алды, папирос јандырыб дамағына гојду. Инди онун һирси бир гәдәр сојумушду.Мүлајимликлә Елизаја деди:
--Бу әмрдән азы мин нүсхә чап елә! Шәһәрин көркәмли јерләринә вурулачагдыр. Гој јерли халг билсин ки, фүрерин

әскәрләри гылынчыны гына гојмајыблар!Гој һамы билсин ки, партизанлара көмәк едәнләрин агибәти пис олачаг!

x x x

Арадан бир нечә күн кечмишди.Комендатурада бөјүк кеф мәчлиси гурулмушду. Елиза да, мајор Готфрид дә бурада идиләр.Забитләр гәһгәһә илә јејиб-ичир, чалыб-чағырырдылар. Гызлар забитләрә бачардыгча јахшы "гуллуг"көстәрмәјә чалышырдылар.Онлардан бири мајор Готфридин ағзына јемәк гојур, икинчиси капитана араг ичирдир, үчүнчүсү исә астадан шән маһны охујурду.

Икинчи бадәләрдән сонра забитләр мызылты илә охумаға башладылар.

Бир лејтенантын сол голу сарыглы иди. Сәрхош капитан ајаға дуруб ојнамаг истәркән сәндирләјиб лејтенантын үстүнә јыхылды. Јаралы голу әзилән лејтенант дәһшәтлә чығырды. Капитан она бозарды:

--Алтыајлыг олмајын,чәнаб лејтенант.Сиз мешәдә дејилсиниз!

--Бағышлајын, чәнаб капитан, јарам бәрк ағрыды.

--Јаран һәлә сағалмајыб?..

--Һарадан сағалды?.. Бу,партизанларын мәнә вурдуғу илк јарадыр.

Партизан ады чәкиләндә мајор Готфридин әһвалы позулду,гашлары дүјүнләнмиш һалда лејтенанты тәрс-тәрс сүздү:

--Партизан сөһбәтини јенә ортаја кәтирдин?Гојмазсан әмин-архајын кефимизи чәкәк?

--Сәһв етдим,үзр истәјирәм.—Капитан бир гәдәр сусуб сонра арам-арам сөзүнә давам етди.—Анчаг мән бир сөз ешитмишәм...

--Нә ешитмисән?—Мајор Готфрид көнүлсүз-көнүлсүз сорушду.

--Дејирләр Харго бу шәһәрдәдир.

Мајор Готфрид чиддиләшди:

--Нечә јәни дејирләр?Әлиндә әсас вар, јохса гаралтыја данышырсан?

--Бир әсасым олмаса, мән нә чүр'әт едиб сизин јаныныздa о јарамазын адыны чәкәрәм?—Капитан мә'лум фактлары садалады.—О күн кулубда мина партлајышындан ијирми једди адамымыз өлдү, бу бир. Дәлләк салонундакы гурғуја нә гәдәр забит дүшдү, бу ики. Мән гәти дејирәм ки,бүтүн бу ишләрдә Харгонун әли вардыр. О күндә бир чүр дона кириб шәһәрдә көрүнүр.

--Јә'ни дејирсән бәрбәрханадан гачыб чаныны гуртаран Харгодур?

--Бәли, чәнаб мајор, о олмамыш ким олачаг?! Фактлар да буну исбат едир.

Мајор Готфрид дүшүнчәли һалда додагларыны чејнәди.

--Бир һәфтә әввәл мән дә бәрбәрханаја кетмишдим.Сәнин Харго адландырдығын о дәлләк мәнә таныш кәлди, һәтта бу барәдә сөһбәтимиз дә олду. Хатырлаја билмирәм,мән ону һарадаса көрмүшдүм...Фүрсәти наһаг әлдән вердим. Кәрәк орадача һесаблашајдыг.

Мајор Готфрид бирдән-бирә кечмиш һадисәдән дәһшәтә дәһшәтә кәлиб сарсылды.Өз-Өзүнә деди:"Бәрбәрханада мәним дә башым партизанларын әлиндә имиш!.. Нә јахшы саламат гуртармышам! Көрүнүр, әскәрләрин јанымда олмасы мәни хилас едиб...".

Билирсинизми,Харгонун башы үчүн он мин марка вә'д етмишәм,--дејә мајор Готфрид пис фикирләри бејниндән говмаға чалышды.—Чох күман ки, тезликлә о тутулачагдыр.

--Әлбәттә! Буна мән дә өз варлығым кими инанырам. Харгону дар ағачындан бах, бу әлләримлә асмасам, үрәјим сојумаз!—дејә капитан гәзәблә сәсләнди.

Елиза да сөһбәтә гарышды:

--Јә'ни Харго елә горхулу партизандыр ки, онун үчүн бу гәдәр мәбләғ ајрылыб?

--Мадам,әсил мәсәлә ондадыр ки, Харго көзә көрүнмүр, шәһәрә нә вахт кәлдији билинмир.Бир дә ешидирик ки, бир зијанлыг төрәдиб арадан чыхыб.

--Мән Харгону көрмүшәм. О мәни е'тибарлы гыз кими таныјыр,--дејә Елиза чаваб верди.—Әкәр Харгонун башы үчүн ајрылмыш пулдан мәнә дә пај дүшсә, ону дири-дири сизә тәһвил верә биләрәм.

--Көзәл гыз, әкәр сән бу чүр'әтин саһибисәнсә, Харгону бизә тәһвил верә билсән, о пулун һамысы сәнә ана сүдү кими һалалдыр.

--Бу иш мәним әлимдә, чәнаб мајор.

--Ону алдадыб бураја кәтирә биләрсәнми?

--Әлбәттә! Буна нә вар ки? Сиз пулу верин, мән ону дири-дири сизә тәслим едим.

Мајор Готфрид ајрылмыш мәбләғин јарысыны кәтирдириб Елизаја верди.

--Бәс пулун о бири јарысы?—дејә Елиза суал етди.

--О бири јарысы да о бири башдан... Һә, инди де көрәк Харгону нә вахт кәтирәчәксән?

--Сизин кефиниз нә вахт истәсә.

--Мәним кефим инди истәјир!—Сәрхош мајор нәш'ә илә фит чалды.

--Елә бу дәгигә?

--Һә,лап бу дәгигә!..Гој бир өз көзләримлә көрүм, о нечә адамдыр...Мән ону мәшһәр ајағына чәкәчәјәм.Гој бүтүн партизанлар Харгонун өлүмүндән өзләри үчүн ибрәт дәрси көтүрсүнләр. Гој онлар мәһв олуб кетсинләр, јерин једди гатына кечсинләр. Бир дә һеч јердә көнүл буландырмасынлар.

Мајор Готфридин сөзү ағзындан гуртармамыш гапылар тајбатај ачылды.Отаға силаһлы партизанлар долушдулар.Өз-

ләрини итирмиш забитләр чашбаш һалда әлләрини јухары галдырыб,дивара ғысылдылар.

Елиза онлара үз тутуб ришхәндлә деди:

--Чәнаблар,нијә учурсунуз? Нијә белә тир-тир, әсим-әсим әсирсиниз? Сиз ки, бајагдан бәри әлимјандыја дүшүб Харгону тәләб едирдиниз. Одур,өзү өз ајағы илә кәлди. Бунлар да онун јолдашларыдыр.

Харго ирәли јеријиб мајор Готфридин гаршысында дајанды, онун көзләринин ичинә баха-баха деди:

--Чәнаб мајор,сизин ахтардығыныз партизан Харго мәнәм! Бајагдан гапы далындан сөзүнүзә гулаг асырдыг. Дејирдиниз ки, Харго көзә көрүнмүр... Бәс бир һәфтә бундан әввәл бәрбәрханада сизин үзүнүзү гырхан Харго дејилдими? Јахшы-јахшы бахын, мәни танıјырсынызмы?

Горхудан мајорун көзләри бәјүдү:

--Сиз-сиз...

--Һә,дејәсән, сизә таныш кәлирәм?!. Бәли, биз танышыг. Мән Әһмәдијјә Чәбрајыловам,азәрбајчанлыјам,түркәм!..Бир заман мән сизин әсириниз идим.Инди исә сиз мәним әлимдәсиниз.

Фердинанд да габаға јериди:

--Мән дә "садиг нөкәриниз" Фердинандам.

Партизанлара гошулан Фердинанды көрчәк мајор Готфридин дамарларында ганы донду,алман әскәринин дөнүб партизан олмасы онун һеч јухусуна да кирмәзди. "Бу рүсвајчылыгдыр,һитлер ордусуна бөјүк ләкәдир".

Мајор Готфрид гәзәбиндән, һәм дә горхудан гапгара гаралмышды.

Партизанлар забитләрин голларыны бағларкән мајор Готфрид јумругла Фердинанда күчлү бир зәрбә ендириб ону Харгонун үстүнә јыхды, өзү исә ачыг пәнчәрәдән һәјәтә атылды, һарај чәкиб тапанчасындан һаваја атәш ачды. Партизанлар отагдакы забитләри чәһәннәмлик едиб арадан чыхдылар.

ГӘЗӘБ ВӘ КӨЗ ЈАШЛАРЫ

Нечә күн иди ки, мајор Готфридин һалы өзүндә дејилди.О, нә биләјди ки,Харго ады илә мәшһур олан партизан, онун јахшы таныдығы Әһмәдијјә Чәбрајыловду!О, нә биләјди ки, "садиг әскәри"Фердинанд гачыб партизанлара гошулачаг?! Фазил Чәфәрову өлдүрдүјү кими, Әһмәдијјә Чәбрајылову да бир күллә илә сусдура билмәздими? "Әсир тутдун күлләлә, гуртарсын кетсин!Чәбрајылову о заман мәһв етсәјдим,инди о,бизим башымыза бәла олуб бу ојунлары чыхармазды...Һәлә Фердинанд,бизим әскәримиз, алман оғлу?!. Көр кимә гошулуб? Көр түфәнкини кимә чевириб?! Мән Берлинә хәбәр вериб онун аиләсини һәбс етдирәчәјәм... Јох, јох, бу мәним

өзүмә дә зијандыр. Фүрер билсә ки, мәним әскәрим гачыб партизанлара гошулуб, о саат өлүмүмә фәрман верәр. Ах, Фердинанд;Фердинанд! кечәсән әлимә,башыны ит башы кими кәсмәсәм, үрәјим сојумајачаг!".

Мајор Готфриди ән чох горхудан бу иди ки, о бири әскәрләр дә Фердинанд кими гачыб партизанлара гошуларлар. Одур ки,әскәрләр арасындакы гајда-гануну даһа да мөһкәмләндириб бүтүн гүввәни партизанларла мүбаризәјә јөнәлтди. Ајдын бир мај сәһәри тәпәдән-дырнағачан силаһланмыш фашист дәстәләри мешәјә һүчум чәкәрәк гаш гараланачан партизанларла атышды. Партизанлар онларын гаршысыны күчлә сахлајараг, дөјүшә-дөјүшә мешәнин дәринликләринә чәкилдиләр. Мадам Жанна да бурада иди.О,әлә кечәчәјиндән еһтијат едәрәк бу күнләрдә кәлиб партизанлара гошулмушду.

Нөвбәти дөјүшләрин бириндә мадам Жаннаја күллә дәјди. О, көксүнү тутуб үзүүстә јыхылды.Ири көвдәли палыдын арасында кизләниб дүшмәнә атәш ачан Харго мадам Жаннанын јерә сәрилдијини көрдүкдә јолдашларына әмр етди ки, атәши дајандырмасынлар.Өзү исә гадыны далына алыб архаја апарды.

Партизанлар ахшам дүшәнәчән вурушдулар.Шәр гарышанда атәш дајандырылды.Фашистләрдән сәс-сәмир чыхмады. Партизанлар мешәнин ичи илә лап узаглара чәкилдиләр.

Мадам Жанна чан үстүндә иди. Харго ону гучағында апарырды. Сарранын көзләри ағламагдан шишмишди.

Мадам Жанна гырыг-гырыг:

--Оғлум, мәни јерә гој,--деди,--өлүрәм...

Харго сөзә әмәл етди.Партизанлар мадам Жаннанын башына топлашдылар.

--Гызым...Сарра...

--Бурадајам, ана!—дејә Сарра анасынын сәсинә сәс верди.Әлини онун буз кими сојуjан алнына гојду.—Горхма, ана, кечиб кедәр.Сағалачагсан.

--Нә јаман гаранлыгдыр. Гызым үзүнү көрмүрәм.

Шам јандырырлар. Ағыр-ағыр нәфәс алан мадам Жанна әввәл Сарраја, сонра о бири партизанлара бахды:

--Әзиз балаларым...Харго, јахын кәл...

Харго әјилиб мадам Жаннанын әлиндән өпдү.

--Харго, мәним оғлум...Гызым Сарра...Мән өлүрәм...

Сарра:

--Ана!—дејиб һөнкүртү илә ағлады.—Мәним әзиз анам!

Харго өз хиласкары мадам Жаннанын гаршысында баш әјди. Онун үрәјиндән кечәнләри гәзәбли бахышларындан охумаг олурду.

--Сәнин интигамыны јердә гојмајачағыг, ана!

...Ертәси күн мадам Жаннаны гоча палыд ағачынын алтында дәфн едиб гәбиринин үстүнә чохлу күл-чичәк гојдулар.

ГАРАНЛЫГ КЕЧӘДӘ

Һәр јан гаранлыг иди. Арабир көј курулдајырды, сәјрәк јағыш јағырды. Партизанлар еһтијатла ирәлиләјирдиләр.

Ики саат сонра онлар Тулузанын бир нечә километрлијиндә олан Һаронна чајы үзәриндәки дәмирјол көрпүсүнә јахынлашдылар. Кешикчиләрин һәниртиси ајдын ешидилирди.

Харго сүрүнә-сүрүнә ирәли кәлиб, гармагла релсин алтыны газды, минаја јер дүзәтмәјә башлады. Тәчрүбәси аз олан кәнч партизанлар горхуданмы, ја нәдәнсә бир јерә топлашмышдылар. Харгонун бундан хәбәри јох иди. О, јолдашларына тапшырыг верәндә демишди ки, һәр бирисинин арасында мәсафә 25 метрдән аз олмамалыдыр. Анчаг инди исә...

Бирдән илдырым чахды,әтраф ани олараг ишыгланды. Илдырымын ишығында партизанларын гаралтысыны көрән кешикчиләр автоматдан атәш ачдылар. Харго ирәли атылды, дәмир јолундан о тәрәфә кечди,јолун кәнарындакы јарыгуру-јарыкөј гамышлыгда гачмаға башлады. О, бир хејли кетдикдән сонра дајаныб нәфәсини дәрмәк истәркән архадан кимәнсә гамышлары шаггылдада-шаггылдада кәлдијини көрдү.Харго јерә синиб көзләди,кәлән адам бөјрүндән өтәркән ону таныды.Бессиг иди. Харго она сары јеријиб һәјәчанла:

--Јолдашлардан сағ галан олдуму?—дејә хәбәр алды.

Бессиг кәдәрли һалда чаваб верди:

--Ағлым кәсмир. Өлән өлдү, галан да әлә кечди...Керијә гачсајдым мәним дә ишим битмишди.Һеч билмирәм биз гәраркаһа нә үзлә гајыдачағыг?

--Биз ја һәлак олмалы,ја да көрпүнү партлатмалыјыг. Ајры јолумуз јохдур. Мина үстүндәдирми?

--Үстүмдәдир.

--Биз бу дәфә көрпүнү о бири башдан миналамалыјыг. Инди кешикчиләр јә'гин ки, бу тәрәфә топлашыблар. Кечәк о бири таја.

--Кечәк!

Онлар саһилә ениб Һаронна чајынын о бири тәрәфинә кечдиләр.

Көј курултусу дајанмышды. Артыг шимшәк дә чахмырды. Харго илә Бессиг сүрүнә-сүрүнә көрпүјә јахынлашдылар. Көрпүнүн бу башы да кәзәтчисиз дејилди.Харго илә Бессиг кешикчиләрин ајаг сәсләрини ешидирдиләр. Будур, Харго кешикчијә лап јахынлашмышды.Онлар арасындакы мәсафә бир нечә метр анчаг оларды. Харго еһтијатла јерә әјилиб, релси миналады.

Онлар ишләрини көрүб гуртарандан сонра јенә чајын о тәрәфинә кечмәк истәдиләр. Лакин алманларын һәниртисини ешидиб бу фикирдән дашындылар. Бессиг деди:

--Ирәли кедәк, гаршымыз мешәликдир!

Харго узагдан кәлән гатарын ишығыны көрдү:

--Бессиг, бир бах, одур, гатар кәлир.

--Кәлир, кәлир!—дејә Бессиг севинди.

Онлар бир-биринин голундан тутараг, гатарын јахынлашмасыны сәбирсизликлә көзләдиләр.

--Харго, кәрәсән көрпү патлајачагмы?

--Кәрәк ки, партласын. Минаны релсин алтына дүзкүн гојмушуг.

Һәрби сурсатла долу гатар курулту илә көрпүјә кирди. Паравоз көрпүнүн бу башындан чыхар-чыхмаз партлајыш гопду. Вагонлар бир-биринә дәјиб Һаронна чајына төкүлдү.

Харго илә Бессиг севинчлә бир-бирини гучагладылар. Онлар гаранлыгда гәраркаһын истигамәтини мүәјјәнләшдирә билмәдикләри үчүн мешәјә чәкилиб сәһәри көзләмәли олдулар.

Сәһәр,јолун сәмтини өјрәндикдән сонра ахшама гәдәр мешәдә көзләдиләр.Чүнкү күндүз бу јерләрдән кечмәк тәһлүкәли иди.Шәр гарышаны кәзләдиләр.

Гәраркаһын јахынлығында онлардан паролу хәбәр алдылар.Бу кечәки паролу нә Харго билирди,нә дә Бессиг.Харго өзүнү итирмәдән дүнән кечәки паролу дедикдә кешикчиләр ону сәсиндән таныдылар.

--Харго, сизсиниз?—Партизанлар габаға јеријиб Харго илә Бессиги гаршыладылар.

Комада партизанлар башларыны ашағы салыб гәмкин-гәмкин отурмушдулар. Харго илә Бессигин кәлиши ағыр сүкуту позду.Һамы ајаға галхыб онлары бир-бир гучаглады. Гәраркаһ рәиси Бессиглә Харгоја үз тутуб деди:

--Кечә атышманы ешитдикдә елә билдик һамыныз әлә кечмисиниз.Арадан бир аз кечмиш көрпү партлады.Тәхрибатын баш тутмасына севиндик.Амма сәһәр алдығымыз хәбәр ганымызы гаралтды. Мә'лум олду ки, әмәлијјата кедәнләрдән үч нәфәр өлүб, икиси јаралы һалда әлә кечиб. Сиздән исә хәбәр-әтәр јох иди.Тутулан партизанлары һитлерчиләр бу күн електрик дирәкләриндән асдылар. Бернарын, Робертин мејити һәлә дә һавада јелләнир.

Бу хәбәрдән Бессиг дә, Харго да бәрк кәдәрләнди.Бир мүддәт һеч кәс диниб-данышмады.Араја матәм сүкуту чөкдү. Бир аздан Харго јухудан ајылмыш кими башыны јухары галдырыб деди:

--Асылан јолдашларымызы кедиб кәтирмәк лазымдыр.

--Бу иши дөрд нәфәр јолдаш өз өһдәсинә көтүрүб!—дејә гәраркаһ рәиси мә'лумат верди.—Бу саат јола дүшәчәкләр.

--Рича едирәм мәнә дә изин верин, гојун мән дә кедим.

--Јох,Харго,сәнә јарамаз,сән динчәлмәлисән!—дејә рәис гәти гәрарыны билдирди.

--Бәс Бернарла Роберти кәтирмәјә кимләр кедәчәкләр?

--Бири мән!—дејә учабојлу, 20-21 јашларында, гывраг ке-

јинмиш Волтер өзүнү нишан верди.—Јолдашларым да бунларды.—О, Лусини, Жозени вә Караваны көстәрди.

--Сизә јахшы јол, Волтер! Әминәм ки, тапшырығы лајигинчә јеринә јетириб Гәраркаһа үзүағ гајыдачагсыныз.

Волтерин достлары јола дүшдү.Онлар дан сөкүләндә партизан јолдашларынын мејитләрини көтүрдүләр. Мешәнин сәфалы бир јериндә тәнтәнә илә дәфн етдиләр.

ЕҺТИЈАТСЫЗЛЫГ

Бир күн сәһәр чөрәк дальнча хутора кедән ағсачлы партизан гадын хәбәр көтирди ки, Ноан кәндиндәки партизан аиләләринин сијаһысы һитлерчиләрә верилиб,бу аиләләр сабаһ әсир алыныб Алманијаја көндәриләчәк.Хәбәри ешитчәк Бессигин гәлбини һојачан бүрүдү,үрәји нараһатлыгла дөјүнмәјә башлады.

Онун бу һалы Харгонун нәзәриндән јајынмады:

--Сәнә нә олду, дост?Нијә бирдән-бирә әһвалын дәјишди?

--Ноан бизим кәнддир, --дејә Бессиг чаваб верди.—Мән онун исти вә меһрибан гојнунда бөјүјүб боја-баша чатмышам.Кәндимизин ады чәкиләндә, орада кечирдијим күнләр ушаглыг вә кәнчлик,атам, анам, гонум-гоншу хәјалымда чанланыр,гәлбимә фәрәһ,севинч долур.Хејли вахтдыр кәндимизә ајағым дәјмир, ата-анамдан хәбәрсизәм. Бизим дәстәдә кәндимиздән он једди партизан вар.Демәли,бизим һамымызын ата-анамыз, гоһум-әгрәбамыз сабаһ әсир алыныб Алманијаја апарылачаг.

--Достум, һитлерчиләрә буна асанлыгла наил ола билмәјәчәкләр. Кәл, кедәк рәисин јанына, көрәк бизә нә тапшырыг верир.

Гәраркаһ рәисиндән тапшырыг алан партизанлар ертәси күн сәһәр тездән өзләрини Ноана јетириб кәнди мүһасирәјә алдылар. Онларын һәр бири мүнасиб јер сечиб кизләнди. Саат он бирә ишләјәндә ики мотосиклетчи көрүндү.Манә олмадылар. Мотосиклетчиләр партизанларын јанындан өтүб кәндә кирдиләр. Арадан беш-он дәгигә кечмиш ичиндә силаһлы һитлерчиләр олан ики-үч јүк машыны зүһур олду. Машынлар чала-чухур торпаг јолда ләнкәр вура-вура кәндә јахынлашдылар. Харго кизләндији јердән онлары мүшаһидә едирди. Онлар партизанларын кизләндији јерә чатдыгда Харго атәш ачмағы әмр етди.Үстләринә долу кими јағдырылан күлләләрдән фашистләр көз ача билмәдиләр. Бессигин атдығы гумбара габагдакы автомашыны дармадағын едиб, күлүнү көјә совурду. Һитлерчиләрдән бир нәфәр дә сағ галмады.

Бессиг ата-анасына баш чәкмәјә кетди.

Партизанлар гәраркаһа гајытмаға һазырлашанда бајаг кәндә кедән мотосиклетчиләрин кери кәлдикләрини көрдүләр.

--Кизләнин!—дејә Харго јолдашларына әмр етди.

Партизанлар јерә узандылар.

Сүр'әтлә кәлән мотосиклетчиләр дармадағын едилмиш машынлары, өлдүрүлмүш һитлерчиләри көрүб бәрк горхуја дүшдүләр. Истәдиләр кери дөнсүнләр, амма бачармадылар. Харго илә Пјер Каро икиси дә бирдән нишан алыб атдылар. Күлләләр фашистләри мотосиклетләрдән јерә сәрди. Харго илә Пјер Каро ирәли кәлиб һәрәси бир мотосиклә минди, јолдашларына дедиләр ки, Бессиг гајыданачан бу һәндәвәрдә кәзиб доланачаглар.Буна һеч кәс е'тираз етмәди. Харго илә Пјер Каро кефә чыхырлармыш кими, дәстәдән ајрылыб мотосиклетти дағ јухары сүрмәјә башладылар.

--Пјер, мәнә чат көрүм!

--Јаваш сүр, Харго!

--Горхма, мән әсил мотосиклетчијәм.

--Доғурдан да,мотосиклетдә кәзмәк нә јахшыдыр!Адамын үрәји ачылыр.

-Дајан, инди кери гајыдаг.

--Нә үчүн?

Харго чеврилиб дала баханда көрдү ки, үч-дөрд мотосиклетчи онлара чатһачатдыр.

Харгонун әһвалы позулду, чидди тоһлүкәјә мә'руз галдыгларыны һисс етди. Бундан јолдашыны да хәбәрдар едәрәк деди:

--Пјер, ирәли сүр, сүр'әти артыр! Архадан дүшмәнләр кәлирләр!

Харго автоматдан атәш ачды. Һитлерчиләрдән бири јараланыб јерә сәрилди. Пјер Каро да тапанчасыны ишә салды, лакин онун күлләси боша чыхды.

--Пјер, чәлд ол, әлә кечмәјәк.Ағзымыз јаман јердә дағә дирәниб.

--Тапанчам дүшдү!

--Өзүнү итирмә, Пјер! Бәрк сүр! Сүр'әтлә ирәли чум! Аз галыблар бизә чатсынлар.

Дүшмәнләр атәш ачмырдылар. Јәгин ки, партизанлары дири тутачагларына әмин идиләр.

Харго илә Пјер Каро доламa дағ јолларыны тез-тез буруллуб өтүр,каһ һитлерчиләрин көзүнә көрүнмүр,каһ да көздән итирдиләр.

--Дејәсән, чанымызы гуртарачағыг, Харго!

-Пјер, өзүнү мотосиклетдән јерә ат, мешәјә гач!

--Бәс сән?

--Мән башларыны гатым, сән өзүнү хилас ет!

Пјер Харгону мејданда тәк гојуб гачмаг истәмирди.

Харго өткәм сәслә тәкрар етди:

--Пјер, өзүнү ат, јохса икимиз дә мәһв оларыг.

Елә бу анда Пјерин мотосикли нәјә исә илишди. О, јолун

кәнарына јыхылды. Харго бир дә чеврилиб кери бахаида көрдү, артыг Пјер әло кечмишдир.

Пјер хошлугла тәслим олмаг истәмирди. Ону габагда кәлән мотосиклетчи тутмушду.О, дартыныр, әлдән чыхмаға чалышырды. Лакин дүшмән өзүндән икигат күчлү иди, голларындан бәрк-бәрк јапышмышды.Пјер дизи илә онун гарнына күчлү бир зәрбә ендирди.һитлерчи гышгырыб далы үстә ашды.Пје Каро гача билмәди.О бири әскәрләр өзләрини јетирдиләр.Ики әскәр һәрәси бир јандан ону јахалајыб голларыны бәрк-бәрк бурду.Пјер ағрыја бәнд олмадан зил сәслә деди:

--Гач, Харго, гач! Мән онлары ләнкидирәм!

Пјерин гајалара дојиб окс-сода верән бу сөзләри Харгонун гулағына чатды.

Харго сүр'әти даһа да артырды. Мотосиклети атыб гачмаға имкан јох иди. Јолун сағ тәрәфи дағлыг, сол тәрәфи исә учурум вә дәрә иди.Дағa гачмаг сәрфәли дејилди,ону күллә илә вура биләрдиләр.Учурум горхулу,дәрә исә дәрин иди...

Харгону инди ики һитлерчи тә'гиб едирди.

Харго хејли аралана билмишди.Буна севинирди:"Даһа аз галыб, бир гәдәр дә аралансам, бах, о дөнкәни бурулсам, хилас олачағам".

Елә бу вахт көрдү ки, габагда һәрби миник машыны кәлир. О, дири-дири әлә кечмәкдәнсә өлүмү үстүн тутду,мотосиклетин истигамәтини дәрәјә сары чевирди.

Һитлерчиләр гаја үстүнә топлашыб ајы талашаја бахан кими дәрәјә бахдылар.Буранын фотошәклини чәкдиләр. Гәзетдә јазмаға онларын әлиндә јахшы фактлар вар иди:горхуб гачан партизанлардан бири тутулмуш, о бири өзүнү гајадан атыб һәлак етмишдир.

...Һәмин күнүн ахшамы дәрәдә мал отаран нахырчы мотосикл сыныглары көрүб тәәччүбләнди: "Кимсә аварија еләјиб".

О, бир гәдәр ирәли кәлди. Палтары пилтә-пилтә чырылмыш, үз-көзү ган ичиндә танынмаз олмуш јаралынын башы үстүндә дајанды. Јаралы күчлә нәфәс алырды, һушуну итирмишди.Нахырчынын она рәһми кәлди,плашыны әјниндән чыхарыб јерә сәрди,јаралыны онун үстүндә узандырды.Әзилән, ганајан јерләрини әски илә бағлады,ағзына су дамыздырды. Сонра инәкләрин бирини сағыб она бир-ики гуртум исти сүд ичиртди. Ахшам нахыры кәндә сүрүб дәрһал кери гајытды, јаралыны хәлвәтчә өз евинә апарды, һәким чағырды.

Һәким Бессигин дајысы оғлу иди.О,Харгону көрән кими таныды.Лакин бу барәдә һеч кимә бир сөз демәди,ону мүаличә етмәјә башлады. Харгонун вәзијјәти аз-маз јүнкүлләшәндә о, партизанлара хәбәрә кетди.

ХАРГО САКИТ ДАЈАНМЫР

Нахырчынын еви дарысгал олдуғундан, Харгону мүаличә едән һәким ону Тарб шәһәриндәки евинә апарды. Харгоја гуллуг етмәјә кәлмиш Сарра да онунла кетди.

Ев чох мүнасиб иди. Бурада һәкимин гоча ата-анасындан башга һеч кәс олмурду.Һәким арвад-ушағыны гуллуг етдији Ноан кәндинә апармышды. Отаглар зәнкин иди.Мәдәни аилә үчүн лазым олан һәр чүр аваданлығы бурада да көрмәк мүмкүн иди..

Күнләр кечирди, Харго дирчәлир, јахшылашырды.

Бир күн Сарра Харгодан ичазә алыб шәһәрә кәзмәјә кетди. Евдә тәк галан Харгонун үрәји дарыхды. Фикирли һалда зәиф аддымларла отагда кәзинди.Бирдән көзләри гапысы ачыг галмыш шифонердәки гадын палтарына саташды.Ағлына нә кәлдисә бу палтары көтүрүб кејинди, хејли узанан сачларыны дарады,үзүнү гырхды,пудралады,додагларына рәнк чәкди. Сарра евә кәләндә ону танымады.

--Бачы,сиз кимсиниз?—дејә тәәччүб вә һејрәтлә сорушду.

Харго сәсини чыхармады.

--Гапыны сизә ким ачыб? Бураја нечә кәлмисиниз?..

Харго өзүнү сахлаја билмәјиб, учадан күлдү:

--Харго?!—Гыз һејрәтлә сәсләнди.—Кәр һа, һеч танымадым...

Харго астача деди:

--Танымадығын јахшыдыр. Ахшамлар бу палтарда мән дә сәнинлә кәзмәјә кедәрәм, үрәјим јаман дарыхыр.

--Лап јахшы олар!—дејә Сарра разылашды.

Ертәси күн ахшамдан хејли кечмиш Сарра илә Харго кәзмәкдән евә гајыдырдылар. Күчәләр чох да ишыглы дејилди. Аста күләк әсирди. Онлар јолларыны шәһәр паркындан салдылар.Бурада ағачларын алтында гојулмуш скамјаларын бириндә фашист забити илә бир гыз әјләшмишди. Онлар бир-биринә чох јахын отурмушдулар.Забит гызы өпүрдү.

Сарра ајаг сахлады.

--Харго, мән о гызы таныјырам,--дејә пычылдады.—О сатгындыр. Бир чох намуслу адамлар онун гурбаны олуб. Кечмиш һөкумәт башчыларындан биринин гызыдыр.

Харго јан-јөрәсинә көз кәздирди. Јахынлыгда һеч кәс јох иди. Фүрсәти гәнимәт билән Харго чәлд тапанчасыны чыхарыб забитә атәш ачды. Забит үрәјини тутуб јерә јыхылды. Горхудан дәһшәтә кәлән гыз, Харгодан аман истәди.Харго нә фикирләшдисә, гызы өлдүрмәди.

Сарра титрәк сәслә деди:

--Сән нә етдин, Харго?..Бу саат бизи тутачаглар.

--Ардымча кәл!—Харго Сарранын голундан јапышды,бир андача ағачларын арасында јох олдулар.

Үч күндән сонра Харго јенә гадын палтары кејиб, Сарра илә ахшам көзинтисинә чыхмышды.Адам сејрәк олан шәһәр бағында ики алман забити онларын далына дүшдү.

Сарра Харгоја пычылдады:

--Кәл гачаг, залымлар биздән әл чәкмијәчәкләр!

--Ејби јохдур,гој әл чәкмәсинләр!—Харго аддымыны даһа да јавашатды.

Забитләрдән бири Сарранын, о бири Харгонун голуна кирди.Онлары скамјада отурмаға дә'вәт етдиләр. Харго "назланараг"голуна кирән забити кәнара итәләди. Лакин забит һәјасызлығына салыб әл чәкмәк истәмирди.Харго вахт узатмадан чевик бир һәрәкәтлә голтуғунда кизләтдији тапанчаны чыхарыб, далбадал ики күллә атды. Забитләр јерә сәрилдиләр. Харго илә Сарра гачыб арадан чыхдылар...

МӘКТУБ ВӘ ТЕЛЕГРАМ

Сәһәр саат он бир тамамда Родез әсир дүшәркәсинин рәиси учабој,арыг,јарымдаз капитан Борман өз кабинетинә чәкилиб гудасы Мајор Готфриддән алдығы мәктубу охујурду. Мәктубда јазылмышды ки, Тулуза әтрафында көзәкөрүнмәз бир партизан пејда олуб, шәһәрә бәрк чахнашма салыб, фүрер ордусуна хејли зәрәр-зијан јетирибдир. Бу ил апрел ајынын он сәккизиндә мајор Готфрид Тулуза бәрбәрханасында намә'лум бир дәлләјә үзүнү гырхдырмыш,онун Харго олдуғуну иш-ишдән кечәндән сонра билмишди.

Ики сәһвәлик мәктубу тәмкинлә, ағыр-ағыр охујуб гуртаран Борман шүшә кими сојуг көзләрини гыјыб бир ан хәјала далды.

Биринчи дүнја мүһарибәсинин иштиракчысы Борман һәм о заман, һәм дә икинчи дүнја мүһарибәсиндән кечән бу бир нечә илдә минләрлә күнаһсыз инсан ганы төкмүш, лакин бирчә дәфә уф демәмишди,амма инди сапасағ мајор Готфридин һалына ачыјырды. О, әсәби һалда отагда кәзинмәјә башлады. Ағ халат кејинән әли үлкүчлү дәлләк партизан, дөшүнә салынан ағын әтәјиндән јапышан мајор Готфрид көзләри өнүнә кәлди: санки партизан бу саат ити үлкүчлә мајорун башыны кәсиб атачагды..Борманын әти чимчәшди:

--Лә'нәтә кәлмиш партизанлар достумун башыны кәр нечә гарышдырыблар ки, мәктубунда кәлининдән—мәним севимли гызым Лаурадан, нә дә оғлундан—гочаг күрәкәним Зигфриддән бирчә кәлмәдә јазмајыб.Мәним чәнкавәр күрәкәним Зигфрид өн чәбһәдәдир,русларла габаг-габаға, дөшдөшә вурушур. Көзәл вә ағыллы гызым Лаура исә оддан-аловдан чох-чох узаг олан Берлиндәдир, бу јахынларда дүнјаја кәлән көрпә баласыны—истәкли нәвәм Ниссаны гајғы вә навазишлә бөјүдүр.Нәвәм гыз јох, оғлан олсајды, тәрбијәси илә өзүм мәшғул олуб ону да һәрбичи едәрдим...

Борманын сулу көзләри көј дамарлы әлинин титрәк бармаглары арасында тутдуғу мәктубун сон сәтирләриндә кәзди:"Биз Харгонун изинә дүшмүшүк,ону тезликлә әлә кечирәчәјик.Сәрвахт вә еһтијатлы олун ки, мәним бурахдығым сәһвә јол вермәјәсиниз...Харго бир заман мәним әлимдә әсир иди. О вахт ону өлдүрсәјдим башымызда белә тәрс дәјирман ишләтмәзди.".

Борманын көзләри гыјылды, алынын гырышлары чохалды:

--Чәнаб Готфридин онунла бачара билмәмәсиндән белә чыхыр ки, о көзбағлајычыдыр, һипнозчудур, сирк һоггабазыдыр!—Рәис ачығындан мәктубу одлады.— Јан сеһиркардан хәбәр верән,мәктуб! Әлбәт,о һипнозчу бир күн кечәр әлимә! Онда мән ону бу кағыз кими јандырыб күлүнү көјә совурмасам,али ирг өвлады дејиләм, швед-мведәм! Јох, јох мән ону отел Бирусун[1] габағында битили дар ағачындан асдырачағам!!Гој башгаларына кәрк олсун! Гој бүтүн Франса билсин ки,алман ордусуна саташмаг нә демәкдир вә агибәтдә онлары нә көзләјир!—Гырмызы дилли алов әлини јандыраркән гејри-ихтијары олараг мәктубу јерә салды,күлдәки сонунчу гызартылар да сөндү.

Елә бу заман деншик Филер ичәри кириб билдирди ки, Франса буржуа ордусунун забити Газарјан гапыдадыр.

--Кәлсин!

Горхаг аддымларла ичәри кирән Газарјан рәислә саламлашдыгдан сонра јалтагчасына белә бир мә'лумат верди:

--Партизан Харго кечән һәфтә фәһлә палтарында әсир дүшәркәсиндә олубдур.

Борман һејрәтләнди:

--Нә данышырсыныз, чәнаб Газарјан? Әсирләри бура көчүрдүјүмүз чәми-чүмләтаны бирчә һәфтәдир.

--Харго елә биринчи күн бураја кәлибдир. Биз—Франсыз буржуазијасынын әскәрләри фүрерин садиг нөкәрләријик, сизин дүшмәнинимиз бизим дә дүшмәнимиздир,партизанлара гаршы биз дә вурушуруг, бизим дә адамларымыз ишләјир. Харгонун бурада олмасы дәгигдир.

--Бу мәсәләни ајдынлашдырарыг, чәнаб Газарјан. Сизин ајыглығыныз, фүрер ордусуна чан јандырманыз хошума кәлди.Кәлин бирликдә Харгону, онун гулдур дәстәсини арадан галдыраг.

--Мән Шампан адлы бир чаваны пул илә әлә алмышам, о Харгонун башыны кәтирәчәјинә сөз вериб.

--Мәним гудам мајор Готфрид дә бу ишин үстүнә бәрк дүшүб.

--Бәли, о да Шампана он мин марка вә'д едиб.

---

1 Родездәки меһманхананын адыдыр. Алман забитләри мүһарибә илләриндә бурада јашамышлар.

Газарјан саламатлашыб чыхандан бир аз сонра телефон зонк чалды. Рэис дэстэји кэтүрдү. Есесчи лејтенант Булграфын чинкилти сэси ешидилди:

--Чэнаб рэис,дүшэркэ этрафында шүбһэли бир шэхс фырланыр!

Борман сорушду:

--Гочадыр, ја чаван?

--Гочадыр!

--Бэлкэ гоча донуна кирмиш партизандыр? Јахуд ола билэр ки, ону партизанлар көндэрибләр.Изләјин, көздэн итирмәјин, һэр шеји јерли-јатаглы өјрэнин.

--Олду, чэнаб рэис!

Һэр икиси ејни вахтда дэстэји јеринэ гојду.

Деншик Филер гапы ағзында дајанмышды, элиндэки телеграмы рэисэ чатдырмаға горхурду. Бу һалда көзү Нуруја саташды, ону чағырды. Чијинлэриндэ көјүмтүл парчадан эсирлик нишанэси олан Нуру јудуртмаға апардығы палтар кисэсини дивара сөјкәјиб Филерэ јанашды. Филер телеграмы она верди ки, рэисэ чатдырсын.

Нуру телеграмы Бормана тэгдим едиб гајыданда Филер севинди:

--Јахшы гуртардын,гардаш. Телеграмда бэд хэбэр варды.

Телеграмы көрчэк Борманын үрэји дөјүнмэјэ башлады. Сэвгү-тэбии илэ һисс етди ки, нэ исэ бир фэлакэт үз вериб-дир.Һэјэчанла телеграмы охуду: "Зигфрид руслара эсир дүшүбдүр".

НАМЭ'ЛУМ ШЭХС

Гоча аддым-аддым јеријир, көзлэрини уча һасара алынмыш эсир дүшэркэсиндэн чэкмирди. Бетон һасар архасындакы эсирлэр көрүнмүрдү, анчаг гармагарышыг сэслэри ешидилирди.

Гочанын көзлэриндэн јаш ахды. О бэзэн өзүнү тамам унудур, хэјалы һараса баш алыб кедирди.

О, дүнэн дэ бураја кэлмишди, јахынлыгдакы һүндүр бинанын дамындан дүшэркэнин һэјэтиндэ гарышга кими гајнашан эсирлэрэ хејли бахмышды.Евлэринэ гајытдыгда күрэкэни Шампаны алман дили билэн мүлкэдар досту Ричарды кэтирмэјэ көндэрмишди. Интизар ичэрисиндэ вурнухан гоча кечэ јарыдан кечэндэн сонра сојунуб јатағына узанмышдыса да јата билмэмишди. Дан сөкүлэндэ галхыб кејинмиш, дэһлиздэ көзинэ-көзинэ Ричарды көзлэмишди. Сэбр едэ билмэмиш, јенидэн дүшэркэјэ јолланмышды.

Һасарын башына доланан гоча өз-өзүнэ дејирди: "Нэ ола, алманларын көнлүнэ инсаф дүшэ, эсирлэрлэ көрүшмэјимэ изин верэлэр.Алман дилини билсэјдим бөјүклэри илэ данышардым...Көрүнүр,Ричардсыз ишим ашмајачаг. Јахшысы будур кедиб евдэ онун јолуну көзлэјим".

Гоча кери дөндү, кэлдији јолла гајытды.

Дүшүнчэли һалда сэкинин кэнары илэ јеријир, јан-јөрэсиндэн өтүб кечэнлэрэ фикир вермирди,алманлар тэрэфиндэн излэндијиндэн дэ хэбэрсиз иди. Јанында бир миник машыны хырылдајыб дајанды. Шампан шүшэси ашағы ендирилмиш көзлүкдэн башыны чыхартды:

--Ата, кэл отур!

Гоча автомобилин ичинэ бахды, Ричард көзүнэ дэјмэди, кефсиз һалда гапыны ачыб архада эјлэшди:

--Оғул, бэс дајын һаны?

--Дајым архада өз автомобилиндэ кэлир.

--Һэ, онда ишлэр дүзэлэчэк.—Ганрылыб кери бахды, бығларыны тумарлады.—Чох көзэл,чох пакизэ!

--О нэ ишдир, ата?

--Дајындан хаһиш едэчэјэм ки, мэни эсир дүшэркэсинин рэиси илэ таныш етсин.

--Буну мэн дэ бачарардым.

--Сэн чавансан, иши корларсан, нечэ дејэрлэр, гаш гајырдығын јердэ вуруб көз чыхардарсан. Дајын исэ дүнја көрмүш адамдыр.

--Дајым мајор Готфрид адлы бир алманла дост олуб. Кечэн һэфтэ мэн онлара кедэндэ мајор Готфрид дэ өз достэси илэ дајымкилэ гонаг кэлмишди. Франсыз забити Газарјан да орада иди. Паритзан Харгодан сөһбэт дүшдү. Мајор Готфрид деди ки,онун башы үчүн он мин марка ајырыб. Бирэ гэдэр дэ Газарјан бојун олду. Мэн һэм мајор Готфридэ, һэм дэ Газарјана сөз вердим ки, кедиб Харгонун башыны кэтирэчэјэм. Газарјандан пулун бир гисмини алмышам.

--Артыг тамаһ баш јарар, ај оғлум. Мэним вар-дөвлэтим кимэ галачаг? Һамысы гызымла сэнин дејилми?Фикриндэн дашын,хаталы ишэ киришмэ.Баш кэтирмэк һэр оғулун һүнэри дејил, о да ола партизан башы. Олмады елэ, олду белэ. Пуч олуб кедэрсэн, чанына јазығын кэлсин.

Шампанын автомобили асфалтда шүтүјүрдү. Габагдан кэлэн машынлар сағдан өтүб кечирди.

Гочанын көзлэри Родезин кэнүлохшајан јамјашыл дағларына зиллэнди.Мешэли дағлар она чох шеји хатырлатды,чаванлығы илэ бағлы Азэрбајчан көзлэри өнүнэ кэлди...

Шампанын сэси ону хэјалындан ајырды:

--Ата, кимин галиб кэлмэјини истэјирсэн:алманларын, јохса русларын?

--Мэнэ белэ суал вермэ, Шампан!

--Демэк истэјирэм ки, алманлар галиб кэлсэ вэтэнинэ говушарсан.

--Галиб кэлсэми?..Бэс нијэ галиб кэлмирлэр? Сизин өлкэнизи--бу бојда Франсаны гырх күнэ алдылар, амма мэним вэтэним үчүнчү илдир вурушур.

--Руслар галиб кəлсə, бир јоллуг һəсрəт галачагсан вəтəнə.
--Аллаһ билəн јахшыдыр, о көзəкөрүнмəзин мəслəһəтинə шүкүр. Һəр кечə јухуда Бакыны көрүрəм. Бу дүнјада һəр шеј унудулса да, вəтəн унудулмаз.Каш өлəндə вəтəндə басдырылајдым...
Машына миниб кедəн гочаја чата билмəјəн Булграф јаманча һирсләнди:
--Гоча бизə кəлəк кəлди. Нə билəјдим ки, бизи алдадыб арадан чыхачаг?
Əскəрлəр ироли чумуб машынлардан бирини сахлатдылар. Мүлкəдар Ричард онлары гајғыкешликлə гаршылады:
--Хош кəрдук, чəнаб Булграф!
Забит мүлкəдары көрчəк севинди:
--Бонжур, сенјор Ричард!—Чəлд машына минди, əскəрлəри дə јанында отурду.
Мүлкəдар Ричард һөрмəт вə еһтирамла:
--Чəнаб Булграф, автомобили һара сүрəк?—деди.
Забит бармағыны габагдакы мави машына тушлады:
--Она чатмалыјыг!
--Бу саат һагларыг!—Мүлкəдар Ричард шоферə əмр етди. --Антуан, бəрк сүр!
Өндəки мави машын Шампанын иди.Мүлкəдар Ричард тəшвишə дүшдү:
--Антуан, о Шампанын автомобили дејилми?
--Нə билим?—Антуан гəсдəн гејри-мүəјјəн чаваб верди. --Охшајыр да, охшамыр да!
Мави машын чəнуб күчəсинə бурулуб көздəн итди. Булграф нараһат һалда гурчухду:"Гоча əлдəн чыхса, вај мəним һалыма!".
Бу күнлəрдə о, орденə тəгдим олунмушду.Гочаны итирсə, орден əлдəн чыхачаг, үстəлик төһмəт дə алачагдыр.Төһмəтлə чаныны гуртарса дəрд јарыдыр. Ким билир, бəлкə даһа ағыр чəзаја мə'руз галачагдыр? Рəисин тапшырығыны јеринə јетирмəмəк өлүмə бəрабəрдир. Орден алыб рүтбəси бир чин галхасы мəгамда бу тəрс гоча һарадан чыхды?..
Ричардын машыны да дөнкəдəн бурулду.
Чəнуб күчəсиндə бүтүн машынлар дајанмышды, гадынлардан биринин машыны хараб олдуғундан,милли адəтə кəрə һеч кəс ону кечмирди.Сəнəткар сүрүчүлəр гадынын машыныны дүзəлдирдилəр.Шампан да машыны сахламышды.Алманларын ахтардығы гоча јердə кəзинирди.Булграф:
--Одур,--деди,--нəһајəт кечди əлимизə.
Гочаја јанашдылар.Мүлкəдар Ричард ону гучаглады, Булграфа сары чеврилиб деди ки, бу мəним достум Һачы Мəрзибандыр, көһнə Бакы милјончусудур.
Есесчи лејтенант бармағыны дишлəди:
--Аһа! Инди билдим ки, о нə үчүн дүшəркəнин əтрафында фырланырмыш! Ахы əсирлəр азəрбајчанлыдырлар.
Һачы Мəрзибан кəкс өтүрдү:
--Һəмвəтəнлəримлə кəрүшсəм, өмрүм он ил узанар.
Булграф ону əсирлəрлə кəрүшдүрəчəјинə сөз верди.
Гадынын автомобили һəрəкəтə кəлдикдə һамы өз машынына долушду...
Булграф мүлкəдар Ричардын машынында дүшəркəјə гајытдыгда гоча барəдə өјрəндиклəрини рəисə сөјлəди.
Борман:
--Елə бир адам бизə кəрəкдир,--деди, лап мүлкəдар Ричардын өзү дə...

ГƏРИБ ӨЛКƏДƏ

Һачы Мəрзибан евлəринə кəлди.
Еви дəрд отагдан,мəтбəх вə һамамханадан ибарəт иди.Отагларын икисиндə гызы илə күрəкəни олурду. Күнчыхан тəрəфдəки отағы өзү үчүн ајырмышды. Вəтəндəн кəтирдији јадикар шејлəри бурада сахлајырды.Гəрибсəјəндəн-гəрибсəјəнə күнчдəки сандығы ачыб,гат кəсмиш, нимдаш милјончу либасыны чыхарыб кејир, күзкү гаршысында дајаныб өзүнə баха-баха кечəн күнлəри јад едирди.Вəтəндə кејдији сон либасы көз бəбəји кими горујурду.Елə зəнн едирди ки, либас дағыланда онун да өмрү сона јетəчəкдир.Чох хошладығы Ширван халчасыны дивара вурмушду. Јахшы чала билмəсə дə һəрдəн диванда отуруб дынгыллатдығы тары китаб шкафынын үстүнə гојмушду. Кефи саз оланда патефону гуруб Азəрбајчан халг маһныларыны динлəјирди. Бакыдакы мүлклəринин һəсрəтини чəкə-чəкə "бəлкə дə гајтардылар" үмиду илə јашајырды.
Сандығы ачыб милјончу либасыны кејинди, патефону гурду,милјончу достунун сəси далға-далға отаға јајылды,һəјаты көзлəри өнүндə чанланды.Əввəллəр хананəндə иди, јахшы чалыб охујурду. Сонра хананəндəликдəн газандығы пулла Бакы əтрафында торпаг алыр, хошбəхтликдəн һəмин јердəн нефт чыхыр.Нефтин кəлири ону варландырыб милјончу едир.Милјончу достларынын јанында хананəндəлији она ејиб кəтирмəсин дејə сəси јазылан валын һəр бирини јүз гат баһасына сатын алыб сындырды. Һачы Мəрзибан өзүндə олан валы кизлəдир...Будур,һəмин вал патефонун үстүндə фырланыр, хананəндə сəси отаға долур..."Еј дост, сəн хананəндə оланда милјончу дејилдин,хананəндəликдəн милјончулуға чатдын.Нијə јығыб гырдын валлары? Милјончу олмасајдын хананəндəлијə бу көзлə бахачагдынмы?.."
Һачы Мəрзибан либасыны сојунуб сандыға гојду. Диванда мүркүлəјəн,бир дəри,бир сүмүк галан гарысына деди ки,мүлкəдар Ричард онлара кəлəчəк, плов биширсин.
--Мəндə плов биширəси һал нə кəзир,а киши? Кəрмүрсəн

ајаг үстә кучлә дајанырыам?Кетди о дәмләр.Инди мән о дүнја илә чалышырам.

--Һәлә бир аз јашајаг,арвад, керәк ахырымыз нә олур.Өләндә бирдән өләрик.Тәнбәллик еләмә, хөрәјин сујуну ас.

--Сән онун фикрини чәкмә, гызымыз евдәдир, көмәкләшиб биширәрик.

Гызлары мәтбәхдә иди.О, ики армуду стəкана чај сүзүб кәтирди. Гоча, гызынын сачларыны тумарлады:

--Сән көрпәликдән Франсаја дүшдүн, Франсыз мәктәбиндә охудун.Бу дили бизим дилдән јахшы билирсән.

--Ата, өз дилимиздә китаб олсајды, охујардым.

--Вар, амма әрәб әлифбасы илəдир. —Һачы Мәрзибан шкафын үст көзүндән вәрәгләри саралан назик бир китаб кәтүрдү.—Бу әнтигә бир романдыр,1914-чү илдә Бакыда Оручов гардашларынын мәтбәәсиндә чап олунуб.

--Ады нәдир?

--"Бәдбәхт милјончу јахуд Рзагулу фрәнкимәаб".

--Ата, ондан бир аз оху, гулаг асым.

Һачы Мәрзибан чешмәји көзүнә тахыб китабын ортасындан охумаға башлады:

"Рзагулу хан рәхтхаб ичиндә һәр тәрәфә дөнүр,һәр сәмтә һәрәкәт един, сызылдајыр,Бәјүкханым да башынын үстүндә әјләшиб дејир:Киши, аллаһа бах! Кәл өз сағлығында Мүнәввәрин ата малыны ајырыб вер өз саһибинә, кедиб Мүнәввәри инчитмәсин.Одур дағ кими гызым јорған дөшәкдә әријиб галыб, рәнкинә бахмаг олмур, гүссәдән сүмүкләринә гәдәр әријибдир. (Өз-өзүнә) аллаһын мәсләһәтинә шүкүр,дүнјада бирчә гыза күманым кәлирди,онун да дүнјада үзү күлмәди, гәлби шад олмады".

--Рзагулу хан ким олуб, ата?

--Франсыз мәдәнијјәтинә пәрәстиш едән бир милјончу... Мәчбуријјәт гаршысында вәтәндән узаглашанда бу китаб мәним јолуму Франсаја доғру истигамәтләндирди.

--Онда биз бу китабы јазана миннәтдар олмалыјыг.

--Әлбәттә, гызым, мүәллифә миннәтдарам.

Гапынын зәнки чалынды. Гыз ачды. Мүлкәдар Ричард шофери Антуанла кәлди. Ев саһиби онлара јер кәстәрди. Јухары башда әјләшән мүлкәдар Ричард зарафатла деди:

--Әзизим Мәрзибан, гәриблик јахшыдыр, јохса әсирлик?

--Лә'нәт үчүнә дә!—дејә Һачы Мәрзибан чаваб верди.

--Үчүнчүсү нәдир, ај дост?

--Гүрбәтдә өлүб ики метр јад торпағы габартмаг...

Мүлкәдар Ричард күлүмсүндү:

--Афәрин! Кәзәл чаваб вердин!..Мәни елә о иш үчүнму чағыртдырмысан?

--Һә, истәјирәм ки, әсирләрлә көрүшүм, вәтәнин ијини алым онлардан.

--Иш растына дүшдү, Булграф сәнә сөз верди...

ФӘҺЛӘ АЛБЕРТ

Әсәби һалда отагда кәзинән Борман өз-өзүнә дејирди: "Бу күн гудамдан мәктуб,гызымдан телеграм алдым. Һеч бири үрәјими ачмады.Готфридин һалына ачыјырдым. Демә, онун вәзијјәти Зигфридә көрә тоја кетмәли имиш".

Телефон зәнк чалды, дәстәји кәтүрдү.

Телефонда јоғун сәс ешидилди:

--Салам,чәнаб капитан! Мәнәм, достунуз Готфрид!..

--Салам,мајор Готфрид! Кефиниз,әһвалыныз нечәдир?Индичә сизин барәдә дүшүнүрдүм. Мәктубунуз чатыб.Тулузадан данышырсыныз? Чох кәзәл! Иннән белә тез-тез әлагә сахларыг. Нечә, хәтләри гырырлар? Лә'нәтә кәлсин партизанлар!.. Лаурадан телеграм алмышам, Зигфрид әсир дүшүбдүр...Бәли,чох тәәссүф!Нејләмәк олар?Иш ишдән кечиб. Аллаһдан арзу едәк ки,Зигфридин башындан бир түк дә әскик олмасын...

Худаһафизләшиб дәстәји јеринә гојду, кәзләри өнүндә партизан Харго чанланды. Онун тәхәјјүлүнүн јаратдығы Харго учабој,пәһләван чүссәли, гартал бахышлы иди: бир аз ал-алмана, бир аз да руса бәнзәјирди."Һеч билмирәм Харго нә үчүн мәним тәсәввүрүмдә белә чанланыр? Онун бураја кәлмәси доғрудурса, онда биз әфәлик, бивечик!".

Забитләрдән бир нечәсини кабинетинә чағыртдырыб Гаспарјанын вердији мә'лумата әсасән деди ки,партизан Харго кечән һәфтә фәһлә палтарында дүшәркәјә сохулараг тәхрибат үчүн бүнөврә јаратмышдыр.Бу ишдә она көмәк едән адамы тапмалыјыг.

Забитләр бир-биринин үзүнә бахды, һеч бири дилләнмәди.

--Бу барәдә нә дејә биләрсиниз,чәнаб Булграф?

Есесчи забит бир гәдәр дүшүндүкдән сонра деди:

--Харгонун бура кәлмәсинә инанмырам, елә шеј ола билмәз. Мән фәһләләрин һамысыны танырырам.

--Әһвалат биз бура кәлән күн баш верибдир! О вахт сиз фәһләләрин һамысыны таныја билмәздиниз.

--О доғрудур, анчаг мән биринчи күндән сајыглығымы итирмәдән фәһләләрә диггәт јетирирдим,бој-бухунларыны,сифәтләрини јадымда сахламаға чалышырдым. Ертәси күн мәнә елә кәлди ки, Албертин сифәти дүнәнкинә нисбәтән бир аз узунсовлашмышдыр. Изинә дүшүб онун барәсиндә һәр шеји өјрәндим. Шүбһәләрим әбәсмиш, Алберт бизә садигдир.

--Ону мән дә јохлајачағам!—Рәис Алберти һүзуруна кәтирди.—Сиз һәбс олунурсунуз, чәнаб Алберт!

Алберт тәәччүбләнди:

--Күнаһым нодир, чәнаб рәис?
--Кечән һәфтә дүшәркәмизә сизин гијафәниздә намә'лум бир шәхс кирмишдир. Бу ишдә сизин әлиниз вар.
--Чәнаб рәис, бу шүбһәләр артыгдыр.Мән әзкоси дејиләм, сизи өз чанындан чох истәјән достунуз Газарјанын гајныјам. Мәним нечә адам олдуғуму ондан сорушуб өјрәнә биләрсиниз.
--Нечә? Газарјанын гоһумусунуз?
--Бәли! Биз һәр икимиз алманларын садиг нөкәрләријик.
--Ајдындыр, бизә јахын адамсыныз. Газарјан вәфалыдыр.
--Мән дә еләјәм.
--Сиз әсирләрин арасындасыныз,өјрәнин, көрүн бизә гаршы чыхмаг истәјән вармы?Еләсини бизә нишан верин.
--Олду, чәнаб рәис.Мән даим сизин хидмәтиниздәјәм вә буну өзүмә бөјүк шәрәф санырам...

x x x

Тулуза, Монтабан,Алби,Тарб рајонларында гызғын фәалијјәт кестәрән Харго бир бөлүк азәрбајчанлы әсирин Полшадан совет-алман чәбһәсиндән хејли узаг олан Франсанын чәнуб шәһәри Родезә кәтириләчәјиндән хәбәр тутунча Авејрон партизанларынын јанына кедиб,әсирләрлә олагә јаратмаг истәдијини гәраркаһ рәисинә билдирмишди.
--Бу барәдә нә тәдбир көрә биләрик, Камрад?
--Бир нечә вариант дүшүнмүшәм. Ән јахшысы будур ки, әсирләр Родезә кәтирилән күн гарышыглыгдан истифадә едиб казарманын көһнә ишчиләриндән бири кими дүшәркәјә кирим.
--Нә үчүн мәһз биринчи күн?
--О күн алманларын башы гарышыг олачаг, һәм дә фәһләләрин һамысынын сифәтләрини јадда сахлаја билмәзләр.
--Бәс Газарјан? О фәһләләри танырыр.
--Газарјан Родездә дејил, Монтобанда әскәр јығыр. Мән бој-бухунда, сифәтдә өзүмә охшајан бир фәһләнин палтарыны кејинирәм.
--Чох рискә кедирсиниз, Камрад!
--Вәтән оғулларынын хиласы үчүн мән һәр шејә һазырам!
Харгону кизлинчә Родезә кәтириб, һәрби казармада фәһләлик едән Албертлә таныш етдиләр.
Харго фәһлә Алберт гијафәсиндә дүшәркәдә нечә һәрәкәт едәчәјини, нә иш көрәчәјини өлчүб-бичди,һәмјерлиләринә мүрачиәт јазды. Јазды ки, мәним әзизләрим, сиз тәк дејилсиниз, партизанлар, франсыз вәтәнпәрвәрләри сизин хиласыныза чалышырлар. Алман тәблиғатына инанмајын, гошунларымыз сүр'әтлә ирәлиләјир.Сталинград әтрафындакы мәғлубијјәтдән сонра дүшмән өзүнү доғрулда билмир. Биз радио илә Москваны динләјирик,Левитанын сәси јахынлашмагда олан гәләбәмиздән хәбәр верир...
Әсирләр Родезә кечәдән хејли кечмиш кәтирилди. Јерләр мүәјјәнләшдирилмәдијиндән ким һарда кәлди јыхылыб јатды.Сәһәр әсирләри роталар үзрә јерләшдирмәјә башладылар. Казарманын һәјәти адамла долу иди, һәрә бир иш көрүрдү.Икимәртәбәли чарпајыларын бараклара дашынмасында франсыз фәһләләри дә көмәк едирдиләр. Азәрбајчанлы әсирләрин үстүндә командир тә'јин едилән баш лејтенант Мирзәхан фәһләләрә көз јетирирди,онлардан бир үмид көзләјирди. Елә бу заман бир "фәһлә" она јанашыб ана дилиндә деди:
--Мирзәхан,мән Әһмәдијјәјәм.Тәәччүбләнмә, сорғу-суал лазым дејил.Бу мүрачиәти кизләт...Мән партизан дәстәсиндәјәм, сизә көмәк едәчәјик...

КАПИТАН БОРМАН ВӘ ҺАЧЫ МӘРЗИБАН

Гапы ағзында көрүнән лејтенант Булграф "һајл һитлер!"дејәндән сонра мә'лумат верди ки, Һачы Мәрзибаны вә сенјор Ричарды кәтирибдир.
Рәис онлары меһрибанлыгла гаршылады.
Булграф әввәлчә мүлкәдар Ричарды тәгдим етди:
--Бу,мајор Готфридин јахын досту сенјор Ричарддыр, е'тибарлы адамдыр, бизә садигдир.
Рәис мүлкәдарын әлини сыхды:
--Танышлығымыза чох шадам. Мајор Готфридин досту мәним дә достумдур.
Булграф сөзүнә давам етди:
--Бу гоча исә иммигрантдыр, руһән бизә јахын адамдыр. Ады Һачы Мәрзибандыр, Совет һөкумәтинин Авропаја гачыб дағылан дүшмәнләриндәндир.Милјончу иди,Бакыда чохлу мүлкү, фабрик-заводу, нефт мә'дәнләри галыб...
Борман франсызча данышараг гочаја үрәк-диրәк верди:
--Бөјүк Алманија өз көмәк әлини сиздән әсиркәмәјәчәк, кечмишиниз, ағалыгыныз өзүнүзә гајтарылачаг.
--Аллаһ көмәјиниз олсун.
--Азәрбајчанлы әсирләри русдан, ермәнидән ајырыб бураја кәтирмишик.
--Сағ олун, ганана бу өзү бөјүк һөрмәтдир.Мүсәлманы русдан, ермәнидән ајырмаг савабдыр.
--Әсирләрин арасында милләт гајғысына галанлар чохдур. Биз онлары өз вәтәнләринә башчы һазырлајырыг.Сиз дә кәрәк халгынызын хошбәхт кәләчәји намине бизим көмәкчимиз оласыныз, мүәјјән ишләрдә бизә көмәк едәсиниз.
Һачы Мәрзибан мат-мат көзләрини дөјдү:
--Мәним сизә нә көмәјим дәјә биләр?
--Әсирләр арасында тәблиғат апарарсыныз,Совет һөкумәтини јаманларсыныз.
--Ахы мән сијасәтдән узағам.
--Әсирләрә кечмишиниздән,хош күнләриниздән данышар-

сыныз.Бу сенсасија сәбәб олачаг...Милјончу доғма вәтәниндән дидәркин дүшүбдүр...Биз истәјирик ки, Азәрбајчан Русијанын әсарәтиндән азад олуб мүстәгил дөвләтини јаратсын. Сизә бурахылыш вәрәгәси верәчәјик. Бу күндән тәблиғатчымызсыныз.—Борман мүлкәдара үз тутду.—Јерли буржуазијанын көмәјинә дә еһтијачымыз вар.

Ричард тә'зим етди:

--Намуслу бир франсыз буржуазијасынын нүмајәндәси кими сөз верирәм ки, сизә чан-башла гуллуг едәчәјәм. Һајл Һитлер!

--Һајл!

Һачы Мәрзибан чәкинә-чәкинә әсирләрдән бири илә көрүшмәк истәдијини билдирди.Борман Нуруну кәтирди. Гоча, чајдаг әсири бағрына басды:

--Чан бала! Вәтәнимин өвлады!!

"Бурада бир һијлә олмасынмы?—Нуру еһтијатлы олмаға чалышды. —Атам дејил, гардашым дејил, мәни көрән кими нијә ағлады? Ким билсин нә кәләји вар?".

--Оғул, вәтәнин һансы кушәсиндәнсән?

--Шәки тәрәфдәнәм, әми.

--Совет һөкумәти халга бир шеј вердими?

--Һардан?Нәји варды, нә верәјди? Лүтдән аллаһ да безардыр.Колхозлуг гуруландан сонра олурумузу да итирдик: бағларымыз,малгарамыз,торпагларымыз әлимиздән чыхды, соған кими сојулдуг.

--Билирсәнми мән кимәм? Бакы милјончусу Һачы Мәрзибанам.

--Чох көзәл. Аллаһ чанынызы сағ елəсин.

--Хызыдан чаван бир драматург чыхмышды,"Әдирнә фәтhи" јазмышды. Мән она Мајыловун театрында тамаша етмишәм.

--Чәфәр Чаббарлыны дејирсиниз?

--Һә. Сағдырмы о ?

--Хејр, дүнјасыны дәјишиб.

--Аллаһ рәһмәт eләсин, бөјүк истe'дад иди.

Рәис бурахылыш вәрәгәсини Һачы Мәрзибана тәгдим етди:

--Бујурун! Истәдијиниз заман кәлиб-кедә биләрсиниз...

ИКИ БЕРЛИНЛИ

Гучағы көрпә ушаглы Лаура бир сәһәр өзүнү һәрби әсир дүшәркәсинә јетириб атасыны гучаглајараг һычгыра-һычгыра ағлады:

--Ата, Зигфридә көмәк!..

Һејрәтдән Борманын көзләри бөјүдү:

--Бура нечә кәлдин, гызым?

--Нечә кәлдијими һеч өзүм дә билмирәм!—Лаура тәвшүјүрдү.—Зигфрид әсир дүшән күндән һалым өзүмдә дејил.

Борман нәвәсини гучағына алараг өпүб охшады:

--Јахшы ки, партизанлара раст кәлмәмисән.

--Партизанларын ушаглы гадынла нә ишләри вар, мән онлара нејләмишәм ки?

--Һеч елә демә.Партизанлара раст кәлсәјдин вә онлар да билсәјдиләр ки,Родез әсир дүшәркәсинин рәиси Борманын гызысан онда сәнинлә ишләри оларды.

--Инди ки сағ-саламатам, даhа нә фикир едирсән.

--Сән мәним јеканә өвладымсан, Лаура!

--Зигфридсиз бу дүнја мәним көзүмдә һечдир.Сәндән-доғма атамдан көрпә баламын атасыны истәјирәм.

--Мән нә едә биләрәм?

--Истәсән һәр шеј едәрсән.

--Мәсәлән?

--Бурадакы әсирләрдән јүзүнү вериб Зигфриди гуртарын.

--Бу, дәрјада балыг севдасыдыр, советләрлә разылыға кәлмәк гејри-мүмкүндүр, биз онларла өлүм-дирим мүбаризәси апарырыг. Русларла дил тапмаг,разылыға кәлмәк ағыла батан иш дејил.—Гызынын јанагларында из салан көз јашларыны јајлыгла силди.—Өзүнү әлә ал, Лаура. Сән ағлајанда үрәјимин башына од дүшүр. Елә билирсән мүһарибә атаны вәһшиләшдириб,бағрыны даша дөндәрибдир?Мәндә өз өвладыма мәһәббәт, мәрһәмәт галмајыб?!

--Зигфриди өлдүрәчәкләр.

--Билмәк олмаз.Көрүрсән, биз бурада әсирләри өлдүрмүрүк.

--Зигфрид тәкәббүллүдүр, баш әјмәјәчәк.

--Гәм јемә, һеч нә олмаз.Гәләбәмиздән сонра Зигфрид гајыдачаг вәтәнимизә.

--Бу тәсәлли һәјачанла чырпынан гәлбими сакитләшдирә билмәз. Зигфридин хејринә бир иш көрмәк лазымдыр.

--Дәјиш-дүјүш мәсәләсиндә атан ачиздир, гызым!

--Онда мән гајынатам Готфридә мүрачиәт едәчәјәм.

--О нејләсин? О да мәним кими!..

--Мән ону да сынајачағам!

Дедијиндән дөнмәјән инадкар Лаура елә һәмин күн Тулузаја кедиб өзүнү гајынатасына јетирди:

--Мән Зигфридә көрә кәлмишәм. Ону дардан гуртарын. Јохса атамдан инчидијим кими сиздән дә инчијәчәјәм.

Мајор үмидсиз һалда башыны булады:

--Елә билирсән оғлумун дәрдини мән сәндән аз чәкирәм? Нә едәсән? Биз бу тәрәфдә, о о тәрәфдә!

--Һәр васитәјә әл атын, бәд ајагда лап саман чөпүнә дә !

Готфрид аловлу нәфәсини чөлә бурахды:

--Хејри јохдур, бир шеј чыхмајачаг.

--Атам да белә чаваб верди.—Лаура долухсунду.—Мән кедирәм.

--Һара?
--Һардан кәлмишәм, ора...
--Бир-ики күн галсајдын, нәвәмә дојунча бахардым.
--Гала билмәрәм.Зигфрид азад олунмајынча мән нә атамла, нә дә сизинлә барышмајачағам!
Һирсли-һиккәли Лаура амиранә бир тәрздә автомобилдә әјләшди, әскәрләрин мүшајәти илә Тулузадан чыхды.
...Мешә јахынлығында Харго башда олмагла бир дәстә партизан ири көвдәли шам ағачыны јыхыб Лаураны апаран автомобилин јолуну кәсдиләр, автоматларыны ишә салмаг истәјән алман әскәрләрини сәрраст атәшлә сусдурдулар.
Әсир дүшән Лаура горхудан тир-тир әсирди, рәнки-руһу гачмышды. Көрпәсини бағрына басыб јалварырды:
--Рәһм един, балама јазығыныз кәлсин.
Партизанлар машыны мешәјә доғру сүрдүләр.Лаура ағлаја-ағлаја дејирди:
--Әримин һалына јанырдым, инди мәним өз һалыма јанан кәрәк.
Харго она алманча чаваб верди:
--Дүнја хали дејил, һалыныза јанан тапылар.
Лаура гәзәблә партизана бахды,амма чүр'әт едиб бир сөз демәди.
--Бизим дәстәдә берлинли бир оғлан вар.
Лаура:
--Ола билмәз,--деди,--алманын сизин јанынызда нә иши?
--Сәбр един, көрәчәксиниз.
Гәраркаһда Харго она Фердинанды көстәрди:
--Берлинли оғлан будур!
Орта мәктәб јолдашыны көрән Лауранын һејрәтдән көзләри бөјүдү:
--Фердинанд?..Сәни дә әсир алыблар?
--Јох, Лаура!—Фердинанд чаваб верди.—Мән өз хошумла партизанара гошулмушам. Һитлерчиләрә хидмәт етмәк, гајынатан мајор Готфридин әскәри олмаг, күнаһсыз инсан ганы төкмәк мәни тәнкә кәтирмишди.Ахырда өз јолуму өзүм сечдим.
Лаура дишләрини гычады:
--Сән сатгынсан!..
--Мән өз халгымын азадлығы уғрунда вурушурам,сәни дә бу јола дә'вәт едирәм, Лаура!
--Истәјирсән ки, мән дә сәнин кими вәтәнимә, халгыма хаин чыхым? Јох, ону бачармајачағам!
--Артыг кедәчәк јерин јохдур, Лаура!
Лаура Фердинанда гысылды:
--Мәни гору. Ахы икимиз дә алманыг.
Фердинанд она тәскинлик верди:
--Горхма. Бизим ичимиздә пис адам јохдур.Һеч кәс сәнә күлдән ағыр сөз демәјәчәк.

Ушаг ағлады. Фердинанд гајғыкешликлә деди:
--Ачдыр, әмиздир көрпәни.
Лаура кәнара чәкилиб кофтасынын јахасыны ачды. Ушаг мәмәни сорду,анчаг ағзына һеч нә кәлмәди, даһа бәркдән ағлады. Лаура дөшләрини сыхчалады, сүд чыхмады,дәһшәтлә гышгырды:
--Аман судүм чәкилиб!..

x x x

Бир нечә күндән сонра Родез әсир дүшәркәсинин рәисинә Харгодан бир мәктуб кәлди. Мәктубда јазылмышды: "Чәнаб Борман,гызыныздан вә көрпә нәвәниздән никаран галмајын, һәр икиси саламатдыр. Ниссаны кечи сүдү илә сахлајырыг".
Зәрфин ичиндән бир шәкил чыхды.Бу,Ниссаны гучағында тутан Лауранын мешәдә чәкилән шәкли иди.

ГАЗАРЈАН ВУРНУХУР

Ермәни һәрби әсирләрин Ларзак шәһәринә кәтирилмәси Газарјанын кефини көкәлтди, учмаға ганад ахтарды, чыртыг вуруб ојнады:
--Ај чан, ај чан! Авропада сајымыз артыр!
Мин беш јүз ермәнини бир јердә көрән Газарјан севинчиндән дәрисинә сығмырды.Дүшүнүрдү ки, бу гәдәр ермәни мүһарибәдән сонра әсирликдән гуртарыб Ларзакда галар,евләниб аилә гурар,һәр ермәнидән бир нечә өвлад төрәјәр, беләликлә чохлуг тәшкил едәрләр, Ларзак ермәни шәһәринә чеврилер. Бурадан да о бири шәһәрләрә ермәни ахыны башлајар,ермәниләр јаваш-јаваш Франсаны бүрүјәрләр.Сонра исә"Бөјүк Ермәнистан"идејасыны бурада да һәјата кечирмәјә башлајарлар: бир "Бөјүк Ермәнистан" Гафгазда, бир "Бөјүк Ермәнистан"да Авропанын көбәјиндә—Франсада.Ондан сонра бүтүн дүнја дава-шавасыз, тәдричән ермәнләрин әлинә кечәчәкдир."Бөјүк Ермәнистан" мәсәләси илә башга капиталист өлкәләриндәки ермәниләр дә марагланырлар, бу идејанын чүчәрмәси үчүн милјонлар хәрчләмәјә гызырғаланмырлар.
Газарјан бир шејдән еһтијат едирди,горхурду ки, азәрбајчанлы әсирләр дә Франсада галыб чохаларлар.Белә бир тәһлүкәнин гаршысы индидән алынмазса, сонра кеч олачаг. Азәрбајчанлылары сыхышдырмаг,јох етмәк кәрәкдир.О, чохдан бу јола гәдәм гојмушду,фикри-зикри азәрбајчанлыја,түркә гаршы мүбаризә иди.Мүлкәдар Ричардын бағында ишләјән азәрбајчанлы әсирләрлә ермәни әсирләри арасында ики дәфә чахнашма салдырмышды.Әсирләр әлбәјаха дөјүш заманы бир-бирләрини лајигинчә ислатмышдылар. Икинчи тоггушмада Газарјанын әсир гоһуму Саро јаралы һалда Јоха

чыхмышды.Ондан бир хәбәр өјрәнмәк үчүн Родезә кәлән Газарјан гајны Албертин евинә дүшдү. Алберт ондан бачысыны хәбәр алдыгда Газарјан деди ки, бачысынын әл-ајағы ағырдыр, һәркаһ бу дәфә дә гыз доғса, ону бошајачаг.

Алберт суал етди:

--Гызы өвлад һесаб етмирсиниз?

--Хејр!Гыз һансы милләтә әрә кетсә,өвлады да о милләтә мәнсуб олур. Оғул исә атанын нәслини давам етдирир. Мән истәјирәм ки, ермәниләр Франсада чохалсын, түркләрә үстүн кәләк. Сән јахшы јердә ишләјирсән. Кәл әл-әлә вериб гәддар дүшмәнимиз азәрбајчанлылардан гисас алаг.

--Мән бу ишә гол гоја билмәрәм, Газарјан. Сән шовинистсән!

--Белә шејләри сән анламазсан,Алберт,бунун үчүн кәрәк ермәни оласан.

--Јахшы ки, ермәни дејиләм.

--Гоһумум Саро иткин дүшүб. Бәлкә јерини билирсән?

--Әсирләрин коспиталындадыр о!

--Һааа?—Газарјанын дана көзләри парылдады. —Бу көзәл хәбәр олду, кедим она баш чәким...

Борманла көрүшәркән јағлы дилини ишә салды,өзүнү елә көстәрди ки, куја Лауранын партизанлара әсир дүшмәсиндән чох кәдәрләнибдир:--Дәрдинизә шәрикәм, чәнаб рәис. Лаура сизин гызыныздырса, мәним бачымдыр, ону дардан гуртармаг борчумдур. Билирсиниз ки, мән Шампаны Харгонун башы үчүн көндәрмишәм. Она чатдырачағам ки, тапшырығын формасыны дәјишсин; јә'ни Харгонун башы әвәзинә Лauраны,Ниссаны кәтирсин.

Рәисин еjни ачылды:

--Елә бир иш баш тутарса, мән сизи мукафатландырарам, чәнаб Газарјан.Мә'лумунуз олсун ки, партизан Харго мешәдән мәнә мәктуб көндәриб,өвладларымын саламат олмасыны хәбәр верир.

--Харго түркдүр. Мәним түркдән зәһләм кедир,түрк көрәндә елә бил анамын ојнашыны көрүрәм.Ганларыны ичмәјә һазырам онларын!

--Түркијә Алманијанын мүттәфигидир. Түркләрә фүрерин рәғбәти вар.Онларын лидери Мәммәд Әмин Рәсулзадә Түркијәдән Берлинә кәләрәк фүрерлә көрүшмүш,азәрбајчанлы әсирләрин талеји илә марагланмышдыр.Одур ки,биз дүшәркәдә сәрт режими бир гәдәр јумшалтмышыг, анчаг гачмаға чәһд едәнләри, гајда-гануну позанлары чәзаландырырыг. Әмирә табе олан динч әсирләрлә ишимиз јохдур.

--Ларзакдакы әсирләр гузу кимидирләр: әл-әл, гал-гал...

--Бәс мүлкәдар Ричардын бағында тоггушманы ким төрәдиб?

--Азәрбајчан түркләри...

--Дүз демирсиниз, чәнаб Газарјан.Ермәни әсирләрдән бири бизим коспиталда јатыр.Данышдырмышыг,күнаһ ермәниләрдәдир.

--Ола биләр. Мән сөзүмү кери көтүрүрәм.Чәнаб рәис, әрз едәјим ки, коспитала дүшән о бәдбәхт мәним гоһумумдур. Ичазә версәјдиниз кедәндә ону да өзүмлә Ларзак әсир дүшәркәсинә апарардым.

--Нәјимә лазымдыр, апарын!

Газарјан иблисвари гымышды, өз-өзүнә деди:

--Һә, бу чох јахшы олду! Саро мәним сағ әлимдир,ону итирә билмәрәм.

ӘЛАГӘЛӘР МӨҺКӘМЛӘНИР

Алманларын е'тимадыны газанан Нуру баракда јох, забитләр јашајан отелдә, алтмыш дөрд нөмрәли отагда деншик Филерлә биркә галырды. Алманлар нә әмр етсәләр өлүстү јеринә јетирир, һара бујурсалар чәлд кедирди;һәмчинин гоча капитан,тајкөз Һофман Зиллин базарлығыны вахтлы-вахтында едирди.

Һофман Зилл онун Родез базарындан алыб кәтирдији јағы, пендири,јумуртаны сәлигә илә гутуја јығыб гапағыны мыхлајыр, Елба чајынын ашағы ахары үзәриндә салынмыш Һамбург шәһәриндә јашајан аиләсинә көндәрирди. Елә буна көрә дә о,Нурују һөрмәт едир, ону һәр бәладан горујурду.

Һофман Зилл тез-тез "Фронт шајзе!"(мүһарибә ијрәнчдир) дејирди. Нуру һејрәтләнирди: "Алман забити дә мүһарибәдән безәрмиш!".

Бир дәфә есесчи лејтенант Булграф отағы силиб-сүпүрән Нуруну Һофман Зиллә көстәриб деди:

--Ону танıјырсынызмы?

--Танıјырам.

--Нечә адамдыр?

--Ади әсирдир, јашамаг истәјир,колхозчу олуб,сијасәтдән башы чыхмыр,анчаг алмана хидмәт етмәји бачарыр. Бизә дә беләси лазымдыр.

Нуру алман забитләринә јахшы гуллуг етдији кими, деншик Филерин дә гуллуғунда амадә дајанырды. Филерин әлиндә, демәк олар ки, һеч бир ихтијарат јох иди.О,Һофман Зилл кими карлы мааш алмырды ки; аиләсинә дә бир шеј көндәрсин еһтијач ичәрисиндә боғулан аиләсинин фикрини чәкән Филер бир күн Нурунун голундан тутуб ону сүрсат анбарына апарды.Пәнчәрә шүшәсинин бир көзүнү чыхарыб кәнара гојаркән Нуру дилләнди:

--Нә едирсән,Филер?Билсәләр икимизи дә өлдүрәрләр!

Филер онун сөзүнү гулагардына вурду, пәнчәрәнин көзүндән ичәри кечди, әлиндәки кисәни алт палтарлары,чәкмә илә долдуруб кери гајытды. Нуру дизләри әсә-әсә кисәни дартыб чыхартды. Филер пәнчәрәнин шүшәсини јеринә са-

лыб сорушду:
--Дост, нә јаман титрәјирсән?
--Горхурам, Филер!
--Кимдән?
--Сиздән-алманлардан... Үсту ачылса, елә биләчәкләр сәни мән товлајыб јолдан чыхармышам.
--Горхма, үсту ачылмаз.
Онлар көзәтчинин јанындан сајмаз јана өтдүләр, күчәјә чыхыб базара сары ирәлиләдиләр, пал-палтары дәјәр-дәјмәзинә сатдылар. Нуру өз пајына дүшән пулу Филерә верди:
--Әсир адамам, пул нәјимә кәрәкдир? Көндәр евинизә.
Филерин Нуруја рәғбәти даһа да артды,ону шампан шәрабына гонаг етмәк үчүн јахынлыгдакы кичик мејханаја апарды.Буфет саһибәси дүшәркәдә фәһләлик едән Албертин арвады иди. Буну Нуру сонра өјрәнди.Салкә адлы бу гадына Нуру үмидлә бахды, санки ондан көмәк диләјирди.
Франсызча аз-маз билән Филер Салкәнү баша салды ки, бир шампан ачсын. Гадын гәдәһләри долдурду. Онлар пендир-чөрәклә шампан ичмәјә башладылар.Елә бу заман ичәри он бир-он ики јашларында ики оғлан кирди.Нуру онлары көрән кими өз бачысы ушаглары кәлиб көзләри өнүндә дајанды,көврәлди, гәдәһи јерә гојуб ушаға јанашды, сачларыны тумарлады. Салкәјә баха-баха русча деди:
--Мәним бачымын да беләчә бир чүт баласы вар, ики илдир үзләрини көрмүрәм.
--Һарададырлар?—Салкә русча хәбәр алды.
--Сиз русча билирсиниз?—Нуру марагланды. --Нечә өјрәнмисиниз?
--Бир нечә ил Петербурурда јашамышам, анам кнјаз Петровун евиндә дајәлик едирди. Он једдинчи илин февралында анам вәфат етди.Ону Петербургда дәфн едиб ата јурдум-Родезә гајытдым.
Нуру да өзү һаггында мә'лумат верди ки, Азәрбајчан түркүдүр, бачысы ушаглары Шәкидәдир.
Салкә әсири сынајычы нәзәрләрлә сүздү, мејханаја кәләнләри јола саландан сонра она мүрачиәтлә деди:
--Әлачымыз нәдир?
--Нә Франса, нә дә франсыз халгы сизин дүшмәниниз дејил.
--Ону мән дә билирәм.
--Бәс нә үчүн алманлара гул олурсунуз?
--Биз нә едә биләрик?
--Истәсәниз чох шеј едәрсиниз,--Салкә мә'налы бахышларла Нуруну сүздү.—Инсан өз азадлығыны өзү әлдә етмәлидир.
--Бизә көмәк едән олсајды...
Салкә Филерә ишарә етди:
--О сатгын дејил ки?

--Јох, мәним достумдур.
--Фүрсәт дүшәндә јенә бура кәлин, сизи бир адамла көрүшдүрәчәјәм, о сизә јол кәстәрәр.
Үч күндән сонра Нуру јенә Филерлә кәлди.Онлары мејвәјә гонаг едән Салкә астадан Нуруја деди:
--Сизин барәниздә Авејрон вилајәти мүгавимәт һәрәкатынын рәһбәри Турнефорла сөһбәт етмишәм.О сабаһ бурада олачаг, бачарсаныз кәлин.
Ертәси күн Нуру Һофман Зиллин базарлығыны едиб долу зәнбиллә кери гајыдаркән јолуну мејханадан салды. Салкә ону кизли отаға апарды,Турнефорла таныш етди. Сөһбәт гыса олду.Турнефор сорушду ки, бизлә әлагә јаратмагда мәгсәдләри нәдир? Бу сөзләри Салкә русча Нуруја чатдырды. Нуру деди ки, мәгсәдимиз фашистләрә гаршы мүбаризә апармагдыр.
--Сизә инана биләрикми?
--Бәли. Биз әзилирик, бизә көмәк един.
--Көмәјә һазырыг. Адамларынызы һансы паролла бизим дәстәјә гоша биләрсиниз?
--Паролу сиз дејин.
--Мән әминәм ки, Родезин азад едилмәсиндә азәрбајчанлылар да мүһүм рол ојнајачаглар. Родездәки азәрбајчанлылар—"Аз-Родез".Буну парол гәбул едәк.
Нурунун гәлби фәрәһлә чырпынырды.Турнефорла көрүшү онун әсирлик һәјатында ирәлијә атдығы икинчи аддым иди. Биринчи аддым уғурлу олмушду:Полшада әсасы гојулан кизли антифашист тәшкилатына үзв олмушду. Олуб кечәнләр хәјалында чанланды...1942-чи илин пајызында әсир алынан Нуруну Једлинаја кәтирдиләр.Бурада о, бир дәстә азәрбајчанлы әсирин топландығыны көрдү. Бакы пијада алај мәктәбинин сабиг рәиси Гијасбәјли илә растлашды. Ону јахындан таныјан Гијасбәјли дүшәркәдә кизли антифашист тәшкилаты јаратдығын билдирди вә ону да тәшкилата гәбул етди:
--Сиз кәрәк ишимизин хатиринә алман забитләринә деншиклик едәсиниз.Онларла отуруб-дурун, планларындан бизи хәбәрдар един.
Нуру алман забитләринә хидмәтә башлады.Бир күн хәбәр кәтирди ки,һитлерчиләр әсирләрдән бир баталјон дүзәлдиб чәбһәјә көндәрәчәкләр.Гијасбәјли әсирләр арасында тәблиғат апарараг дүшмәнин планыны позду.Лакин сонракы һадисәләрдән Нурунун хәбәри олмады,Гијасбәјли бирдән-бирә јоха чыхды...
Нуру дүшүнүрдү: "Инди биз Родездәјик. Фашистләрә гаршы әсил мүбаризә апарыласы јер бурадыр. Франса бөјүк, дағлар, мешәләр чох...".
Отелдә алман забитләриндән башга бир нечә азәрбајчанлы забит дә галырды.Азәрбајчанлы забитләрин һеч бир һүгугу јох иди,онлар нәинки забитләринә, әскәрләринә дә та-

бе идиләр. Мәрзәхан да белә забитләрдән иди.

Нуру азәрбајчанлы забитләрин дә чәкмәләрини силирди. Бир дәфә Мирзәхан чәкмәләрини гапы ағзына гојмамышды. Нуру ичәри кириб деди:

--Һөрмәтли баш лејтенант, чәкмәләриниз силинмәјиб.

--Ејби јохдур.—Мирзәхан онунла сәмими сөһбәтә башлады.—Јолумуз бирдир,Нуру!Кизли тәшкилат фәалијјәтдәдир, рәһбәри мәнәм.

Нуру сөјләди ки, мадам Салкә адында бир франсыз гадыны илә таныш олуб, онун васитәси илә полковник Турнефорла көрүшүбдүр.Бах,бу мүһүм мәсәләдир.Харичи аләмлә әлагәмиз олса, фәалијјәтимиз кенишләнәр,сәмәрәли олар...

Кизли антифашист тәшкилаты "зәнчир үсулу" илә ишләјирди.Һәр бир тәшкилат үзвү өзүндән савајы бир, јахуд ики нәфәри, рәһбәр исә үзвләрин һамысыны танıјырды. Тапшырыглар шифаһи верилирди,јазылы һеч бир сәнәд сахланмырды. Ичласлар иш заманы ики-үч нәфәрин топлашдығы бир јердә ајаг үстә кечирилирди.

Мирзәхан гаршыда дуран вәзифәләри мүәјјәнләшдирди. Онун көстәришинә әсасән тәшкилат үзвләри инзибати идарәјә,коспитала, тә'мир е'малатханасына, тәрчүмәчиләр групуна,консерт дәстәсинә ишә кирир, антифашист тәблиғаты апарырдылар.Совет ордусунун сијаси ишчиләрини, јәһудиләри алманлардан кизләдир, чәбһәдәки вәзијјәти өјрәниб әсирләрә чатдырырдылар.Мирзәханын планы белә иди: "Һамылыгла үсјан галдырыб гачыб партизанлара гошулмаг!"... Гијасбәјлинин дә планы белә иди.Лакин о нә сәбәбдәнсә гачыб арадан чыхмышды.Тәрчүмәчиләр групунда ишләјән Фүгул Мирзәханы мәсәләдән акаһ етди:

--Мән Гијасбәјлинин гачмасынын шаһидијәм.Алман јефрејтору Куртла телефонун јанында идим,алтынчы алман баталјонунун командири дүшәркә рәисинә телефонограм көндәрмишди.Курт мүркүләјирди,телефонограмы мән гәбул етдим. Орада дејилирди ки, Гијасбәјли часусдур,бизим әлејһимизә ишләјир, ону күлләләјин.

--Бәс Гијасбәјлини нечә хәбәрдар едә билдин?

--Телефонограмы атмаг истәдим, анчаг мүмкүн олмады. Курт көзләрини ачыб мәнә бахды, сорушду ки, әлиндәки нәдир. Дедим телефонограмдыр, рәисә чатачаг."Апар!"дејиб көзләрини јумду.Чәлд чыхдым, тәсадүфән Гијасбәјли илә растлашдым,телефонограмы көстәриб дедим ки,башына чарә гылсын.Сөз вердим ки,о дүшәркәдән узаглашмајынча буну рәисә тәгдим етмәјәчәјәм.Гијасбәјли өзүнү итирмәди, алдығајырма бурахылмыш вәрәгәси үстүндә иди, беш-алты әсирлә гачыб арадан чыхды.

ҮРӘК СИЗИНЛӘДИР

Родездәки азәрбајчанлы әсирләрин талејини дүшүнән

Харго Албертлә әлагәни үзмәмишди, дүшәркә дахилиндә баш верән һадисәләри онун васитәси илә өјрәнирди.Нөвбәти көрүшләрин бириндә она деди:

--Камрад, мән јенә "фәһлә Алберт" олмаг истәјирәм.

--Јох, бу даһа мүмкүн дејил. Мәндән шүбһәләнибләр. Газарјанын гајны олмағым мәни хилас етди. Јохса ишим әнкәл иди,чәзаланачагдым.

--Газарјанла мүнасибәтин нечәдир?

--Ондан узаг гачырам.Биз гоһум олсаг да ајры-ајры јолларын јолчуларыјыг. Газарјан бир вахт Франсаны мүдафиә едирди, инди алманларын лакејинә чеврилиб,совет адамлары барәдә шајәләр јајыр.

--Әсирләри һарада ишләдирләр?

--Мүхтәлиф јерләрдә.Бир дәстәси дә мүлкәдар Ричардын бағында чалышыр.

Харго дүшәркәјә гајыданда Бессигә сөјләди ки, ағлына гәрибә бир фикир кәлиб: Ричардын бағында ишләјән әсирләрдән биринин палтарыны кејиб, дүшәркәјә кедиб вәтән оғулларына гачмаг јолларыны өјрәдәчәкдир.

Бессиг деди:

--Әсирләрә гошулуб дүшәркәјә кирмәк асандыр.Бәс орадан чыхмаг?! Мәсләһәт көрмүрәм.

Харго динмәди, сојунуб јатағына узанды...Дан јери ағарарағармаз гоча кәндли палтарында өзүнү Ричардын маликанәсинә јетирди.

--Хејир ола, гоча?- дејә Ричард сорушду.

--Иш ахтарырам, чәнаб сенјор.

--Һансы кәнддәнсән?

--Ноанданам.- Харго Бессигин кәндинин адыны деди.

--Ноанлы көпәк ушағы, нијә кәлиб мәним бағымда ишләмирсиниз?Газанарсыныз, адам кими јашајарсыныз. Һәр күн бир дәстә әсир кәтиртдирирәм.Әвәзиндә алманлар дәрими сојурлар: машын-машын мејвә, әт, јағ, ун, пендир верирәм.

--Чәнаб сенјор, мән сизин бағда ишләмәјә һазырам.

--Онда кәл..

--Мүлкәдар верәчәји әлмуздунун мигдарыны билдирди, Харго разылашды, бағ да нөкәрләрлә алма дәрмәјә башлады.Чох кечмәдән бураја бир дәстә әсир кәтирилди.Харго онларын бирини кәнара чәкиб дилә тутду, онун палтарыны кејинди, ахшам әсирләрлә дүшәркәјә гајытды, Мирзәханла көрүшдү,әсирләрин гачыб хилас олмасы үчүн тәдбир төкдү, көстәриш верди. Әсирләрин үсјан әһвал-руһијјәсини өјрәнәндән сонра дүшәркәдән чыхмаг истәди, лакин мүмкүн олмады,көзәтчиләрин нәзәриндән јајына билмәди. Дарыхды. Нәһајәт гачды.Дүшмән ону архадан күлләјә тутду.Харго јерә јатды. Һитлерчиләр гарға-гузғун кими үстүнә төкүшдүләр. Харго үстүндә кизләтдији гумбараны фашистләрин үстүнә атды.Гумбара партлады, фашистләрин күлү көјә соврулду...

Харго ојанды.

ШАМПАН

Шампан партизан достосино гошулмушду, анчаг мотлобино чатмамышды. Харгону арадан котүрмок о годор до асан дејилмиш. Харго јухуда оланда да достларынын нозорлори онун үстүндон чокилмирди.Мајор Готфридо,Газарјана вердији во'д јахынлашырды.Кечо-күндүз фүрсот ахтарыр, марыгда дурурду. Харгонун азорбајчанлы олдуғуну билдикдо олино имкан дүшмүш кими севинди:

--Мүсјо Харго, моним арвадым да азорбајчанлыдыр, Бакыда доғулуб.

Харго инанмады:

--Ола билмоз. Бакы һара, Родез һара?

--Милјончу Һачы Морзибанын адыны ешитмисинизми?

--Ешитмишом.

--О моним гајынатамдыр.

--Доғурдан? Мон ону көрмок истојирдим.

--Но чотин ишдир?Сизи көрүшдүро билором. Родез узагда дејил.

--Инди кедо билмором, галсын сонраја.

--Бу күнүн ишини сабаһа гојурсунуз, мүсјо?

--Лап мүһарибодон сонраја гојурам, Шампан!

Лаура осир алыныб гораркаһа котирилондо Шампанын сонмокдо олан очағы козорди, она јени үмидлор бохш етди. "Ток олдон сос чыхмаз, мон алман забити Борманын гызы ило олбир һорокот етмолијом."

Лаура но Фердинанда, но до о бири партизанлара үрок гыздырмырды.Һомишо фикир-хојаллы көрүнүрдү,саралмышды, арыгламышды. Көрпоси олмасајды болко до интиһар едорди.

Лаураја көз гојан, онун һорокотлорини дигготло излојон Шампан бир ахшамчағы, команын күнчүно чокилиб ушағыны једиздирон Лаураја јанашды:

--Кефиниз, оһвалыныз нечодир, мадам Лаура?

Лаура гомли козлорини Шампана зилледи, даһа да мозлумлашды.

--Мондон еһтијат еломојин, мадам. Мон озкоси дејилом, сизо јахын адамам. Дордингизо шорик олмаға һазырам.

Лаура үркок бахышларла сорушду:

--Сиз до алмансыныз?

--Хејр, мон франсызам.Сизин гуллуғунузда дајанмағы озүмо шороф билиром.

Лауранын козлорино ишыг колди:

--Јахшы адама охшајырсан, Шампан!

Шампан башыны комадан чыхарыб отрафы коздон кечирди.Партизанлар мошғул идилор: Кими пал-палтарыны јујур, кими до ахшама јемок һазырлајырды.

Шампан сосини алчатды:

--Мадам, сизо бир сирр ачачағам.

--Но сирр?

--Мони бураја гајынатаныз Готфрид кондориб.

--Мони гуртармағамы?

--Һо. Бир до ки...

--Мони чоһонномдон гуртар, Шампан!—Лаура диз чокүб јалварды.

--Гулаг асын, мадам, моним озко бир могсодим до вар: Харго олдүрүлмолидир. Бу, чонаб Готфридин тапшырығыдыр.

--Бос но дурмусан? Коборт Харгону!

--Асан дејил, ону јатагда да коздон гојмурлар.

--Бос нејлојок?

--Онун овозино Фердинанды олдүрок.

--Бунун но хејри?

--Гајынатанызын нозориндо Фердинанд Харгодан да горхулу дүшмондир. Ону олдүрсониз, мон сизи хилас едором.

--Ахы мон...

--Чоһонномдон чыхмаг истојирсинизсо, корок мон дејони елојосиниз.

Лаура горхмуш һалда:

--Бачарараммы?—деди.

--Бачарарсыныз. Үрокли олун—Шампан чокмосинин гунчунда кизлотдији бычағы чыхарыб она верди.—Бах буну, Фердинанд јухуда оланда чахарсан үрoјино. О саат чаны чыхачаг. Ушағынызы гучағыныза алыб бајыра чыхарсыныз. Сизи команын архасында козлојочојом.Гаранлыгда коздон иторик.

Буну дејиб Шампан јавашча узаглашды.

Лаура горхуданмы, һојочанданмы,ја нодонсо тир-тир осирди. Мүһарибо чаниси Борманын гызы олса да, бу чағачан бир адам олдүрмомишди. Оз-озүно дејирди: "Онлар мони бағышлајыблар, гатиллијими билсолор, сағ гојмазлар мони."

Омолијјатдан гајыдан Фердинанд Лаурадакы дојишиклији һисс етди:

--Но олуб, Лаура, нијо титројирсон?

--Һеч...

--Сондон соз сорушурам, дүзүнү де!

Лауранын дили топуг чалды:

--Ммм...Мон гг...гыздырмалыјам.

Фердинанд олинин архасыны онун алнына гојду:

--Гыздырмалы олмағына гыздырмалысан, анча үрoјим моно башга соз дејир.—Ағлына но колдисо Лауранын јатағына јанашды, оли ило гојубмуш кими јастығын алтында кизлодилон бычағы көрдү.—Сон бунунламы?..

Лаура Фердинандын ајагларына јыхылды, аман истоди.

--Сони бу чинајото ким сүрүклојиб? Нијо сусурсан? Чаваб

вер! Үчочон сајырам. Бир, ики...
Лаура оллорини галдырды:
--Дүзүнү десом тогсиримдон кечорсон?
--Кечором.
--Анд ич!
--Анд ичиром.
--Мони Шампан ојродиб.
Бу һалотдо ичори кирон Бессиг оһвалаты өјрониб чолд бајыра чыхды, одун доғрајан јолдашларындан Шампаны хобор алды. Онлар ојило-ојило гачыб арадан чыхмаг истојон Шампаны костордилор.
--Еhеј, дајан!—Бессигин кур соси мешонин доринликлориндо окс-сода верди.
Горхуја дүшон Шампан даһа борк гачды,анчаг чаныны гуртара билмоди, кешикчилор торофиндон јахаланды...

МЕЈДАНЧАДА

Күнортадан хејли кечмишди.Һава исти иди.Үчмортоболи бина дүшорко һојотиндоки мејданчаја колко салмышды. Әсирлор мејданчада јарымдаирови отурмушдулар.
Роисин колишини козлојон "ағалар" мејданчанын өнүндо дајанмышдылар.Онларын арасында Мирзохан во торчүмочи Фүгулла јанашы, осирлорин танамадығы мүлкодар Ричард, мүһачир Һачы Морзибан да варды.
Бир-бирино сојконон осирлор хаинлори нифротло сүзүрдүлор.
--Ах, о копок оғлуну но боғазлардым!
--Һансыны, Нуру?
--Әфраны, сонра да Мовланы...
--Вахт колор һајыфымызы аларыг.
Роис колди.Фүгул онун сол торофиндо дајанды. Борман нитг ирад елојиб деди ки, Совет һөкумоти сон күнлорини јашајыр, бу күн-сабаһлыгдыр. Бөјүк Алманијанын морһомоти сајосиндо вотонинизо говушачагсыныз. Бизо содаготло гуллуг едонлори вотондо бөјүк он'ам, лајигли гуллуг козлојир. Сонра роис сөзү Мовлана верди. Бир аддым габаға колон Мовлан голтуғундан чыхардығы Гур'аны өпүб козүнүн үстүно гојду:
--Әшһоду- он- лајилоһа- иллоллаһ Моһоммодон росулаллаһ. Мон сизи аллаһын коламы јазылан бу Гур'анла итаото чағырырам.Әсримизин имамы чонаб һитлорди.Улу танры өз бирлији хатирино ону һифз елосин, дөрд-боладан горусун. Амин, роббүл-аломин!..
Мүсамиро достосинин башчысы Әфранын синоси долу иди.О,ағалара вофадарлығыны костормојо чан атырды.Молладан сонра сөз она верилди. Әл-гол өлчо-өлчо данышараг

осирлори "јесир" адландырды, алманларла өјүндүјүнү билдирди, нитгини бу сөзлорло гуртарды:
--Јесирлор, сизо үз тутуб дејиром:дүшоркодон гачмаг истојон, јахуд бод омоло гуршанан оларса, ону мон өзүм өлдүрочојом.Јалы чох дүшондо гудуран ит кими гудурмајын копок ушағы! Ичоринизо совето рөғбот косторон, ондан һоло до үмидини үзмојон варса, елоси олимо кечон кими ону доли инок баласыны тапдајан кими тапдалајачағам. Ело дүшүнмојин ки, мон вотоними севмиром.Севиром о вотони ки, орада но руслар вар, но до советлордон осор-оламот. Бело бир вотони бизо бөјүк Алманија бохш едочокдир.
Сөз мүлкодар Ричарда верилди.О, алманлара тошоккүр едиб үзүнү осирлоро сары чевирди:
--Чонаб узагеллилор-азорбајчанлылар, сизо һор чүр гајғы костормојо һазырыг. Франсызлар һуманистдир, гырғынын, дағынтынын олеjһинодир. Ело бу собобдон до годим во зонкин тарихо малик Франсаны мүгавимот костормодон, ган токмодон алманлара тослим етдик. Алманлара гаршы чыхмаг донкихотлугдур. Сизо сөз вериром ки, фүрер ордусу галиб колондон сонра Франсада галмаг истојоно јахшы шораит јарадылачаг. Мон мүлкодарам, чај, үзүм плантасијаларым, мејво бағларым вар. Моним бағ-бостанымы бечоронлор фирован јашајачаглар. Мон сизин миллотин гочаларындан бири ило достам, бурададыр, о да данышачаг, корочоксиниз ки, нечо хошбохтдир.Мүһарибодон сонра сиз до галын, хошбохт олун.
Јалтаглыға өјронон мүлкодар сөзүнүн ахырында чашыб осирлоро баш ојди,тезчоно соһвини дүзолдим бу ојилмоклији алманлара сары истигамотлондирди.
Нөвбо Һачы Морзибанын иди. О, һојачанла деди:
--Хош кордүк моним һомвотонлорим, озиз өвладларым!..
Әсирлор һејротлондилор:
--Бу кимдир?
--Бизим дили һардан билир?
--Сизо чаным гурбан вотон оғуллары!..
--Сон өл киши ағлајыр.
--Һамынызы бағрыма басырам. Ело билиром вотонин бир парчасы метеор кими колиб бураја дүшүбдүр... Мон Бакы милјончусу Һачы Морзибанам, ијирми үч илдир вотондон ајрыјам.
Борман торчүмочидон сорушду ки, гоча но данышыр? Фүгул деди ки, өз кечмишиндон дом вурур.
--Мотлобо кечсин!
Торчүмочи роисин сөзлорини Һачы Морзибана чатдырды. О, но гедор чалышдыса, алманларын өјротдији сөзлорин бирини до јадына сала билмоди. Роисдон үзр истоди, деди ки, колон софор лап јахшы данышачагдыр...

БУ ЈАҒЫ ДУШМӘНӘ ЗӘРБӘЛӘР ЧАЛАГ

Әсирләр јај клубуна ахышырды.

Һачы Мәрзибан биринчи сырада әјләшмишди. Кизлин данышыглара јол верилмәсин дејә лејтенант Булграф да гочанын јанында отурмушду.Һачы Мәрзибан пәрт иди.О, евиндәки тары кәтириб консерт дәстәсинә вермишди.Алманлар тары сөкүб ичини ахтармышдылар. Бундан инчијән гоча, Булграфа деди:

--Тарымы зај еләдиниз.

Есесчи забит она белә чаваб верди:

--Биз ишимизи еһтијатлы тутуруг. Бәлкә сиздән хәлвәт бириси тарын ичинә интибаһнамә гојубдур? Партизанлар нәјә десән әл атырлар. Чох күман ки,сиздән дә истифадә етмәјә чалышачаглар. Ајыг олун, тора дүшәрсиниз.

Пәрдә галдырыланда чохдан тамаша көрмәјән көзләр сәһнәјә зилләнди. Әфран һитлери мәтһ едән ше'рини охуду. Һачы Мәрзибана ше'рин мәзмунундан чох, онун ана дилиндә сәсләнмәси хош кәлди. "Апарды селләр Сараны", "Губанын аг алмасы" да гочаны мәмнун етди. Пәрдә икинчи дәфә галдырыланда ону мараг көтүрдү. Бакы күчәләриндән бириндә сәнкәрә кирмиш ики "душмән" бир-биринә һәрбә-зорба кәлирди.

"Ермәни. Еј дәли мүсәлман, габаға сохулма, мәссәб һаггы елә вуррам мотал кими партларсан.

Мүсәлман. Узун данышма гурумсаг. О Әлинин гәзәбоғлу Әбүлфәзаббас һаггы торпағыны торба илә дашытдырачағам. Кишисән башыны чыхар, мөһүрләјим алныны...".

Онлар бир-бирини танышыб гучаглашанда Һачы Мәрзибан арха сырада әјләшән Нурудан сорушду ки, бу мараглы театр киминдир. Нуру билдирди ки, Чәфәр Чаббарлынындыр.

--Һалал олсун, јахшы дүзүб-гошубдур.

Мәвлан сәһнә архасында иди, Әфраны јанына чағырыб деди ки,чанына јазығы кәлсин, белә ишләринә көрә алманлар ону өлдүрәрләр.

--Нејләмишәм, молла?

--Даһа нејләјәчәксән? Азәрбајчанлыларла ермәниләри достлуға чағыран о сәһнәнин мәзмунуну рәисә чатдырсам, ишин битәчәкдир. Билмирсән ермәни бизим душмәнимиздир?

--Ермәнијә јахшы дејән кимдир?

--Театр һәр шеји күзкү кими ачыб көстәрди, белә чыхды ки, биз ермәниләрлә гардашыг. Мәчбурам театрын мәзмунуну рәисә чатдырам.

Әфран она тәрс бир нәзәр фырлатды:

--Мәни чуғулласан, о газан башын һаггы сәнә елә бир дүмеји-һинди кәләчәјәм ки, анандан әмдијин бурнундан төкүләчәк. Сәни ортаја чыхаран мән дејиләмми?Һачандан молла олмусан?

Гу'раны дүз-әмәлли охуја билирсән? Јесирләрә гошулуб ишләсәјдин, көзләрин ағара галарды. Сәни моллалыға дүзәлтмишәм ки, гудуруб мәни тутасан? А бивеч, мәни итирсән тәкләнәрсән, јесирләр сәни һоппадан ударлар.

Сазы синәсинә басан Бәһрам Кур оғлу сәһнәдә көрүндү, көзәл сәслә охумаға башлады:

Икидләр ојлағы о Чәнлибелдә
Дашдан гала гуран гоч Короғлудур!
Кинли пашалара мејдан охујан,
Чох көһләнләр јоран гоч Короғлудур!
xxx
Душмәнин үстүнү гуштәк алдыран,
Асланлар дишиндән овлар салдыран,
Хаганлар башына шешпәр чадыран,
Гулач голлар буран гоч Короғлудур!
xxx
Дағлары, дашлары думан бүрүсә,
Гылынчлар пас атыб гында чүрүсә,
Мисир, Истамбул, Шам тамам јерисә,
Тәк габагда дуран гоч Короғлудур!
xxx
Гајада тор гуруб торланлар тутан,
Јүз јағыны бирдән гол-гола чатан,
Әрәб ат дөшүнә сәрдарлар гатан,
Әр бағырлар јаран гоч Короғлудур!
Ххх
Чунун, әјләшибдир әрләр гаршында,
Алајлар бошланар тәр савашында,
Једди мин једди јүз дәли башында
Шаһлар үстүнә варан гоч Короғлудур!

Ашыг гошманы тамалајыб деди:.

--Билирсиниз ки, Гачаг Нәби гоч Короғлунун гардашыдыр. Мән Гачаг Нәбинин кәнди Моллуданам. Ичазәнизлә инди дә халг гәһрәманы Гачаг Нәбидән дејим.

Әфран разы олмады, деди ки, Гачаг Нәбидән охумаг гадағандыр.

--Елә шеј јохдур, ону програма өзүнүз салмысыныз.

--Мән гәләт еләмишәм. Сәнә дејирәм охума, охума!

Јерләрдән сәсләр учалды:

--Охусун, охусун!

--Нәбидән охусун!

--Башла, ашыг!

--Курла Бәһрәм Кур оғлу!

Әфранын сөзләрини гулагардына вуран Бәһрәм Кур оғлу көрнүш едиб курлады:

Дүшмән тамам кәсиб бәнди, бәрәни,
Салмаг истәјирләр пәрән-пәрәни,
Тутублар јоллары, дар чәнбәрәни.
Бу јағы дүшмәнә зәрбәләр чалаг,
Чумаг чанларыны сонкәрдә алаг!..

Әфран ше'рин үсјанкар руһуна фикир верирди. Ашыг сөзүнү гуртарыб ашағы дүшәндә кинли-кинли ону сүзүб бирчә кәлмә: "Јахшы!" деди. Сәһәр дүшәркәјә сәс јајылды ки,Бәһрам Кур оғлу өлдүрүлүбдүр.

ХАРГО ЈЕНӘ ЈОХА ЧЫХДЫ

Гыш мүлајим кечди. Бир-ики дәфә јаған назик гар јердә чох дајанмырды. Гырх дөрдүнчү илин јазы башланырды.Тулузанын гәрбиндәки палыд вә гајын ағачы мешәлијинә чәкилән партизанлар Франса Коммунист партијасы илә әлагә јарада билмишдиләр. Коммунист Партијасы онлара сијаси рәһбәрлик едирди. Совет гошунларынын галибијјәтли јүрүшү франсадакы партизанлары да руһландырырды. Истиглалијјәт бајрамы јахынлашырды.

Партизанлар һәр јердә чохалмыш, бүтүн Франсаны бүрүмүшдү. Бундан даһа да азғынлашан һитлерчиләр өлкәдә јахшы нә вардыса, һамысыны талан едиб Алманијаја көндәрирдиләр. Бир күн нөвбә Форестије баба ишләјән музејә чатды. Гәсбкарлар музејин алтыны үстүнә чевирдиләр, бүтүн експонатлары јешикләрә габлајыб, машынлара јүкләјәрәк дәмир-јол стансијасына јола салдылар. Форестије баба чашбаш олмушду, нә едәчәјини билмирди. Бу хәбәри тезликлә партизанлара чатдырмаг лазым иди. О, нараһат һалда шәһәрдә бир-ики саат фырланды, партизанлара хәбәр көндәрә билмәјиб,кор пешман евә кәлди, гапыны ачыб ичәри кирдикдә Елиза онун бојнуна сарылды. Чохдан бәри нәвәсини көрмәјән бабанын гәлби көврәлди, көзләриндән ахан ики дамла јаш јанагларында из салды.

Елиза она тохтаглыг верди:

--Гәлбини сыхма, баба. Даһа мән сәни јалгыз гојуб һеч јерә кетмәјәчәјәм.

Форестије бабанын әли Елизанын сарышын сачларында кәзди:

--Һарадајдын, гызым, күнүн нечә кечирди?

--Партизанларын јанындајдым, баба. Онлара аз-чох көмәјим дәјирди.

--Сән јенә ораја гајытсан јахшыдыр, гызым.

--Баш үстә! Баба изин верәндән сонра чан-башла гајыдарам. Бир де көрүм, ај баба, нә үчүн гәмкинсән?

--Дәрдим тәзәләниб, гызым!

--Нә олуб ки?

--Музеј әлдән кетди! Машынлара јүкләјиб апардылар.

--Апардылар? Һачан?

--Елә бу күн, бир нечә саат бундан әввәл.

--Һара апардыгларыны билирсәнми?

--Билирәм. Стансијаја апарыблар. Гатара јүкләјәчәкләр. Тәкчә бу дејил. Онлар чохлу әсир топлајыблар. Алманијаја көндәрәчәкләр.

--Јәгин ки, експонатлары да, әсирләри дә гатарла јола салачаглар.

--Чох күман ки, елә олачаг.

--Дурмаг јери дејил. Мән кедим партизанлара хәбәр верим.

--Онда гатарын нә вахт јола дүшәчәјини өјрәнәк, сонра.

--Ону өјрәнмәк асандыр. Әсас иш хәбәри тез чатдырмагдыр. Мән јола дүшүм, кечиксәк удузарыг.

--Кет, гызым, амма еһтијатлы ол!

--Архајын ол, баба.

--Јахшы јол, гызым, аллаһ аманында!

Елиза бу хәбәри партизанлара чатдырдыгда, онлар кәшфијјатчы көндәриб һәр шеји јерли-јатаглы өјрәндиләр.Гатарла Алманијаја јола салынан әсирләри вә музеј експонатларыны хилас етмәк үчүн беш партизан ајрылды. Бунлардан үчү бизә таныш иди: Харго, Бессиг, Фердинанд! Гатар Тулуза шәһәриндән јола дүшдү. Партизанлар ону Монтабан шәһәриндә көзләјирдиләр.Чүнкү Тулузаја көрә ора чох мүнасиб иди.

Дахилән һәјәчан кечирән Харго јенә обер-лејтенант палтары кејмишди. О, күндүз саат он икидә Монтабан шәһәринә дахил олду. О бири јолдашлары исә башга бир јолла стансијаја кетмәли идиләр. Гатарын кәлмәсинә һәлә чох варды.

Харго стансијанын јахынлығындакы ресторанлардан биринә кирди. Јан-јөрәни өтәри нәзәрдән кечирди. Һеч кәси вечинә алмырмыш кими ајаг үстәчә јүз грам конјак, үстүндән дә бир кружка пивә ичди. Бајыра чыханда өзүнү сәрхошлуға вурду, алман забитләринин јанындан сајмазјана өтдү, ондан нә шүбһәләнән, нә дә бир сөз сорушан олду...

Көзләдији гатар бу стансијада чох дајанмады, фит вериб ағыр-ағыр тәрпәнәндә Харго сычрајыб габагкы вагонлардан биринә минди. Вагонун өнүндәки кичик будкада әли силаһлы бир әскәр дајанмышды. Әскәр шүбһәли бахышларла Харгону сүздү:

--Чәнаб забит,--деди,--нә үчүн бура минирсиниз? Мәним ихтијарым јохдур вагона кәнар адам бурахым. Хаһиш едирәм дүшәсиниз, забитләрин вагону архададыр, кедин ораја.

Харго кешикчијә тәрс-тәрс бахды:

--Әскәрә ихтијар верилмәјибдир ки, забити сорғу-суала чәксин! Кор дејилсән ки! Көрмәдин өзүмү гатара күчлә јети-

рә билдим?!

--Кечикмисиниз, буна мән нә едим? Күнаһ өзүнүздәдир вахтында кәләјдиниз! Бу вагон мәнә тапшырылыб! Ора һеч кәси бурахмаға ихтијарым јохдур!..

--Гатар дајананда дүшүб өз вагонумуза минәрәм,--дејә Харго сајмазјана дилләнди.

Кешикчи даһа данышмады. Онун кениш ачылмыш көј көзләри Харгоја зилләнмишди. Дејәсән шүбһәләнирди.

Гатар сүр'әтлә кедирди. Јол кәнарындакы учабојлу ағачлар, кичик хуторлар тез-тез архада галырды.

Артыг вахт чатмышды. Вагонлар гатардан ачылмалы иди. Лакин кешикчи Харгонун јолуну кәсмишди. Әввәлчә о, арадан көтүрүлмәли иди. Харго кешикчинин јана бахмасындан истифадә едиб әлини тапанчасына апарды. Кешикчи фәнд тәрпәнди. Демә,Харгону сынамаг үчүн јана бахырмыш, чәлд атәш ачды, Харго боғазындан јараланды.Кешикчи будканын тахтасындан јапышыб, вар күчү илә онун синәсиндән бир тәпик вурду. Харго тәпәси үстә јерә ашды.Арха вагонда кәлән Бессиглә Фердинанд бу мәнзәрәни көрүб чох мүтәәссир олдулар. Бир-биринин үзүнә бахараг:

--Әзиз достумуз Харго әлимиздән кетди!—дејә һејифсиләндиләр.

Гатар ирәлиләјирди. Бессигин фикри Харгонун јанында галмышды. О, вагондакы әсирләрин сәс-күјүнү ешидәндә санки јухудан ајылды: "Онлар хилас олмалыдылар".

Бессиглә Фердинанд габагдакы вагонлара адладылар. Харгону вуруб салан кешикчинин үстүнә атылыб ону боғдулар. Сонра вагону ачдылар. Гатар узаглашыб кетди. Әсирләр вә музејин гијмәтли експонатлары олан вагонлар исә сүр'әтини азалдыбдајанды. Бессиглә Фердинанд гапылары ачдылар. Әсирләр севинә-севинә вагонлардан төкүлүшәркән Бессиг әмр етди ки, музеј експонатлары габланмыш гутулары көтүрүб мешәјә чәкилсинләр.

Он-он беш дәгигәдән сонра дәмир јолунда тәкчә бош вагонлар, бир дә өлдүрүлмүш кешикчиләрин мејитләри галды...

ФИРДИНАНД

Арадан үч-дөрд һәфтә кечмишди. Партизанлар гочаг Харгону унуда билмирдиләр. Икидлији, чәсарәти һамыны һејран едән, ады һөрмәт вә еһтирамла чәкилән Харгонун сөзсөһбәти дилләрдә кәзирди.

Харгонун јоха чыхмасы Сарраны даһа чох мә'јус етмишди. О, доғма гардашы кими севдији Харгонун өлүмүнә әсла инана билмирди. Һәрдән өз-өзүнә дејирди: "Харго кәрәк јашајајды, мүһарибәнин сонуну көрәјди! Бу онун ән бөјүк арзусу иди. Нә үчүн белә бир адам, үрәји вәтән ешги илә дөјүнән, азадлыг уғрунда чарпышан бир оғул һәлак олсун? О, өлүмә лајиг идими? Каш о хәбәр јалан олајды! Каш Харго илә бир

дә көрүшәјдик! Мән бир чох әмәлијјата онунла кетмишәм. Ахырынчы дәфә дә онунла кетмиш олсајдым,хиласы үчүн чанымы гурбан верәрдим. Инди нә едәсән, Харгону һарадан тапасан?"— Бәзән гызын ағлына башга фикир кәлирди. --"Бәлкә Харго һеч өлмәјиб?..Белә олсајды мејити тапыларды. Нечә олду ки, бир-ики саатын ичәрисиндә онун чәсәди јоха чыхды? Бурада нә исә бир сирр вардыр.Үрәјимә дамыб ки, Харго һарадаса сағдыр. Бәс нә үчүн ондан бир хәбәр-әтәр јохдур?".

Алман оғлу Фердинанд да садиг јолдашы Харгону итирдикләринә көрә чох һејифсләнирди.

Харгонун јери көрүнүрдү. Фердинанд өзүнү бир нөв тәк вә јалгыз һисс едирди. Она елә кәлирди ки, әввәлки дөјүш күчү, гудрәти хејли азалыб.

Харгодан сонра Фердинанд, досту Бессиглә чәми ики дәфә әмәлијјата кетмишди.Бу әмәлијјатларын бириндә һитлерчиләрин силаһ анбары партладылмыш, о бириндә исә Алби шәһәр коменданты әсир алынмышды.

Фердинанд бир ахшам гәраркаһда гаравул чәкәркән варкәл едә-едә өз-өзүнә дејирди:

--Бизә ағыр итки үз верди. Харго арамыздан кетди. Бу мәним һеч тәсәввүрүмә дә кәлмәзди. Партизанлара гошулдуғум күндән бир-биримизлә достлашмышдыг. О, мәнә чохшеји өјрәтди. Һәјаты, инсанлары севмәјә башладым. Харго илә әмәлијјата кедәркән нечә дә чәсурлашырдым. О, горху нә олдуғуну билмәзди, чәлд вә чевик иди. Онун бу хүсусијјәти мәнә дә сирајәт етмишди. Мән дә горхмаз олмушдум. Кәрәк биз икимиз дә һәлак олајдыг, ја да мүһарибәнин сонуну көрәјдик. Биз үч дост идик, галдыг ики дост: Бессиг вә мән. Инди биз кәрәк Харгонун да әвәзинә вурушаг,онун да интигамыны алаг!

...Икинди заманы гәраркаһа гајыдан бир дәстә партизан Мариана кәндинин үст јанындакы көј тәпәдә Мајор Готфридин силаһлы дәстәси илә үз-үзә кәлди. Һәр ики тәрәф ағачларын, колларын, дашларын архасында кизләниб атышмаға башлады. Тәпәјә ләрзә дүшдү. Автоматлардан күллә јағыш кими јағды. Һитлерчиләрин сајы чох иди. Онлара архадан да көмәк кәлирди. Ики саат дөјүшдүкдән сонра партизанлар кери чәкилмәјә мәчбур олдулар. Фердинандла Бессиг атәш ачараг дүшмәнин габағыны сахлајыр, јолдашларынын арадан чыхмасына шәраит јаратмаға чалышырдылар. Бессиг артыг јахалынмышды. Дүшмәнләр ону дири тутмаға чан атырдылар.Фердинандын атдығы гумбара онлары кери отуртду. Бирдән колун архасындан чыхан узун әскәр Фердинанда тәслим олмағы әмр етди. Фердинанд бу сәсдән диксинди, автоматы саға чевирдикдә һејрәтдән гурујуб галды, үрәји арамсыз чырпынмаға башлады. Она тәслим олмағы әмр едән дајысы оғлу, ушаглыг вә мәктәб јолдашы Шуфтер-

ле иди.

Шуфтерле илә бирликдә кечән ушаглыг илләри,мәктәб вә әскәрлик һәјаты, дәһшәтли мүһарибә сәһнәләри бир ан Фердинандын хәјалында чанланды...

Шуфтерле өзүнү итирән партизанын чәсарәтсизлијиндән үрәкләниб, ирәли чумду, амиранә сәслә бағырды:

--Тәрпәнмә! Әлләр јухары!!

Фердинанд автоматы галдырды, анчаг атмады. Шуфтерлени өлдүрмәјә үрәји қалмады.

Фердинанд гачмаға, кизләнмәјә имканы јох иди, мүһасирәдә иди...О, Бессиги хатырлады:"Бары о гачыб чаныны гуртарајды!".

Шуфтерле әсир алдығы партизаны тәркисилаһ едәркән:

--Фердинанд!!!—дејә һејрәтләнәрәк аддым-аддым кери чәкилди, көзләринә инанмаг истәмәди.

Фердинанд истеһза илә күлүмсүндү:

--Бәли, мән Фердинандам!

Ајры-ајры јолун јолчулары олан ики гоһум—Фердинандла Шуфтерле ики дүшмән кими үз-үзә дајанмышды. Көзләри һејрәт вә гәзәблә бир-биринә зилләнмишди.

Мүһарибә, төкдүјү ганлар Шуфтерленин характерини дәјишдирмиш, ону азғын вә гудурған етмишди.Инди о, дајысы оғлу Фердинандын да ганыны ичмәјә һазыр иди.

Шуфтерле тапанчасындан атәш ачмаг истәркән Фердинанд әл галдырыб деди:

--Дајан, тәләсмә! Онсуз да мән сәнин әлиндәјәм, нә вахт истәсән өлдүрә биләрсән.

Шуфтерле бир аддым габаға кәлди.

Фердинанд јаныглы-јаныглы хәбәр алды:

--Сән кимин үчүн вурушурсан, Шуфтерле?!.

Гәзәбли Шуфтерле суала суалла чаваб верди:

--Бәс сән кимин үчүн вурушурсан, партизан Фердинанд?!

--Мән өз халгымын азадлығы үчүн!..

Һитлерин садиг көпәји тапанчасындан атәш ачыб Фердинанды чијниндән јаралады:

--Ал, буда сәнә азадлыг!..

Әли илә јарасыны тутан Фердинанд көзләрини галдырыб гоһуму Шуфтерлејә бахды, лакин јалвармады, ондан аман истәмәди.

--Сәни мән өзүм өлдүрәчәјәм, ит кими кәбәрдәчәјәм. Алчаг! Сатгын!!! —Шуфтерленин сәси курлады.—Сән бизим нәслин адыны батырмысан. Сән фүрер ордусуну ләкәләмисән! Сән јашамалы дејилсән!!!

Дөјүш јатмышды. Партизанлардан өлдүрүлән чох иди. Сағ галанлары исә мешәјә чәкилмишди.

Шуфтерле Фердинанды силаһ габағында, әли-голу бағлы һалда мајор Готфридин һүзуруна кәтирди.

--Чәнаб мајор, чилдини дәјишән бу хаини танıјырсынызмы?

Диггәтлә әсирә бахан мајор Готфридин бирдән-бирә көзләри бөјүдү, һеј'рәтлә деди:

--Фер-дии-нанд?!.

--Өзүдүр, чәнаб мајор! Ону мән әсир алмышам. Сизин әмринизә әсасән көрәк чәзасыны да өзүм верәм.

Мајорун ишарәси илә Шуфтерле кәнара чәкилди. Бураја топлашан һитлерчиләр кечмиш алман әскәри Фердинанда тәһгир вә сөјүш јағдырдылар.

Фердинанд мәрд дајанмышды, өлүмдән горхмурду.Фикри партизанларын јанында иди: "Јахшы ки, Бессиг әлә кечмәди. Харго сағ олсајды, биз дүшмәнә үстүн кәләрдик".

Мајор Готфрид узун мүддәт партизанларын јахын көмәкчиси олан Фердинанды ағыр чәза илә, ишкәнчә верә-верә өлдүрмәји гәт етди.

Ахшама аз галмышды. Күнәш батмагда иди. Мајор Готфрид мешәдән кечән јол илә Тулузаја гајытмағы мәсләһәт билмәди, силаһлы дәстә илә Мариана кәндинә кәлиб,мүлкәдар досту Ричардын евинә гонаг дүшдү.

Һәмин кәнддә Бессиг дә "гонаг" иди. О, јахынлығдакы јашыл јарпаглы үзүмлүкдә кизләнәрәк һәјачан кечирир, гәзәбдән тир-тир әсирди: "Мүһарибәнин сона чатдығы, бүтүн Франсаны партизан һәрәкаты бүрүдүјү бир заманда бизим дәстә зәифләди, күчдән дүшдү. Харгону итирдик. Инди дә Фердинанд әлимиздән кетди. Фердинанд һәлә сағдыр. Ону мән нечә хилас едим?..".

Бессиг јашыл тәнәкләр арасы илә јеријәрәк үзүмлүјүн кәнарына кәлди, јол илә кәлиб кечмәкдә олан үстүачыг миник машынына диггәт јетирди. Машында шофердән башга бир кәс јох иди. Бессиг мүлкәдар Ричардын шофери Антуаны танıјыб фит верди. Шофер бојланды, үзүмлүкдә Бессиги көрдү.

--Сахла, Антуан, мәнәм!

Антуан Бессиги танıјырды. Онлар бир ај әввәл бир тәсадүф нәтичәсиндә таныш олмушдулар. Антуан машынла мешәдән кечәркән Бессиг Фердинандла јолу кәсмиш,онун ким вә нәчи олдуғуну өјрәнмишди.Антуан ҝүллүгчү анасына зүлм верән мүлкәдар Ричарддан зәһләси кетдијини, алманлара нифрәт бәслədијини, јери кәләрсә партизанлара көмәк едәчәјини сөјләмиш вә ағасы үчүн апардығы бир јешик шампан шәрабыны, әти, пендири партизанлара вериб худаһафизләшмишди.

Ијирми бир-ијирми ики јашларында узун,назик оғлан Антуан үч-дөрд ил иди ки, мүлкәдар Ричардын машыныны сүрүрдү. О, беш јашында оларкән атасы өлмүшдү. Касыб оғлу олдуғундан орта тәһсил ала билмәмишди. Он алты-он једди јашларында шоферлији өјрәнмишди, о вахтдан мүлкәдар Ричардын машыныны сүрүрдү.Антуан гәзет-китаб охумадығын-

дан күндəлик мə'луматдан, сијаси һадисəлəрдəн узаг иди. Алманлар Шималдан Мажино хəттини јарыб Франсаја сохуланда, кенералларын хəјанəти нəтичəсиндə Франса ордусу тəслим олуб, Парис ишғал едиләндə Антуан һеч нə демəди, һеч нə фикирлəшмəди. Ади гајда үзрə ағасына јенə хидмəт етмəкдə иди. Лакин сон заманларда өлкəни бүрүјəн интигам һисси ону да чуша кəтирмиш, кеч дə олса ајылтмышды...

Инди Фердинанды гуртармаг үчүн Бессигин јеканə үмиди Антуана кəлирди.

Антуан Бессиги танıјыб машыны сахлады. Бессиг өзүнү машына атды:

--Антуан, данышмаға вахтым јохдур. Бизим дəстə мəғлуб олду. Һитлерчилəр Фердинанды əсир алдылар. Сəн бизи севирсəнсə, бизə хидмəт етмəк истəјирсəнсə, тез мəни мүлкəдар Ричардын маликанəсинə апар, Фердинанды хилас едəк. Чəтин ајагдајыг, бизə көмəк елə, достум! Сəн дə франсызсан, мəн дə. Бизим мүбаризəмиз һитлерчилəрə, сатгын мүлкəдарлара гаршыдыр.

Антуан тəрəддүд етмəдəн деди:

--Отурачағын архасында кизлəн. Мəн машыны бирбаш маликанəјə сүрəчəјəм. Нə олар-олар, өлəрик, икимиз дə өлəрик, галарыг, икимиз дə галарыг!

Бессиг машына миниб јерини раһатлады. Антуан машыны кери чевириб Мариана кəндинə сүрдү, Бессиги хəлвəтчə өз отағына апарды.. Кениш һəјəтин о бири башында силаһлары тəмизлəјəн алманлара гуллуг көстəрəн мүлкəдар Ричард шəраб далынча кəндəрдији шоферин бош гајытмасындан гəзəблəнəрəк бирбаш Антуанын отағына кəлди, ичəри кирəр-кирмəз ачыглы-ачыглы:

--Бəс шəраб, бəс шампан?!—дедикдə Бессиг ону боғуб өлдүрдү, сонра Ричардын палтарыны кејинəрəк өзүнү мүлкəдарын көркəминə салды...

Мајор Готфрид маликанəнин һəр тəрəфинə кешикчи гојуб архајынлашандан сонра бир заман əскəри, инди исə əсири олан партизан Фердинандын јанына кəлди. Гəзəбини сојутмаг үчүн əввəл-əввəл тапанчасыны чыхарыб динмəз-сөјлəмəз ики дəфə атəш ачды: Фердинанды голундан вə гычындан јаралады, бунунла да үрəји сојумады, гарнына бир-ики тəпик дə илишдирди.

--Хаин! деди,--сəнин дəринə саман тəпдирəчəјəм, ики көзүнү бир дешикдəн чыхарачағам! Дүшмəн тəрəфə кечəнин агибəти будур! Бундан да бешбетəрдир! Елə билирдин гачмагла чаныны гуртарачагсан? Ај гуртардын, ha!..—һирсдəн мајорун бəдəни титрəди.—Харго илə комендатураја мəни əсир алмаға кəлмишдин?! Хатырлајырсанмы о кечəни?!.

Фердинанды ган апарырды. Вəзијјəти кет-кедə ағырлашырды. О, Прометеј əфсанəсини хатырлајыб өз-өзүнə деди: " Прометеј, аллаһларын одуну оғурлајыб инсанлара апарды. Бундан гəзəблəнəн Зевс аллаһы ону Гаф дағында чармыха чəкди, она олмазын əзаб-əзијјəтини верди. Анчаг Прометеј тутдуғу ишдəн пешман олмады. Чүнки о, инсанлара хидмəт етмишди. Инди мəн дə бу дар ајагда өлүмдəн горхуб, тутдуғум ишлəрдəн пешманмы олачағам?! Əсла јох! Мəн партизан олмағыма көрə һеч дə пешман дејилəм. Чүнки мəн дə өз ишимлə аз да олса, инсанлыға, сүлһə хидмəт етмишəм. Һитлер ордусу нə гəдəр тез мəһв едилсə, инсанлар хош күнə бир о гəдəр тез чатарлар...".

Мајор Готфрид чəкмəсинин бурну илə Фердинандын чəнəсиндəн вурду:

--Дүшмəн көмəкчиси! Фурерин гəддары! Сəни бир дəфə өлдүрмəклə үрəјим сојумајачаг!

Елə бу заман ев саһиби " мүлкəдар Ричард" чох тəлəсик, горхудан рəнки гачмыш һалда кəлиб мајору көзлəнилмəз тəһлүкəдəн хəбəрдар етди:

--Чəнаб, мајор, фəлакəт!..

Мајор Готфридин көзлəри дөрд олду:

--Нə һадисə үз вериб, чəнаб Ричард?

" Мүлкəдар Ричард" кəкəлəјə-кəкəлəјə деди:

--Бу кечə миндəн чох силаһлы партизанлар маликанəмə һүчум чəкəчəкдир!

Мајор Готфридин чанына горху дүшдү:

--Буну сəнə ким деди?

--Мəним лакејлəрим хəбəр кəтириблəр. Дејилəнə көрə кəндин əһалиси дə партизанлара көмəк етмəјə һазырлашыр. Ишимиз битди. Биз мəһв олачағыг!

Мајор Готфрид һəјəчанла сорушду:

--Тулузаја кетмəк үчүн саламат јол танıјырсанмы?

--Танıјырам, сизə бəлəдчилик едə билəрəм. Машыным һəјəт дə һазыр дајаныб.

Мајор Готфрид өз дəстəсинə јубанмадан кетмəк əмри верди. Һитлерчилəр бир андача үстүачыг јүк машынына долушдулар. Мајор Готфрид исə өз машыныны забитлəрдəн биринə вериб, саһибкарын машынына əјлəшди. Чохлу əзаб вермəк үчүн өлдүрмəдији Фердинанды да өз əјлəшдији машынын архасына атды.

Саһибкарын машыны габагда, о бири машынлар исə архада кəнддəн чыхды.

Күнəш батса да һəр тəрəф ајдынлыг иди. Мајор əјлəшəн машын бирдəн-бирə сүр'əтини артырды. О бири машынлар хејли архада галды. Бундан шүбһəлəнəн мајор Готфрид ај ишығында мүлкəдар досту "Ричардын" үзүнə бахды. Һејрəтдəн көзлəри алачаланды, додагларынын ганы гачды, рəнки бир анда кəтан кими ағарды. Ричардын палтарыны кејинəн бу шəхс зəманəсинин əн бөјүк актјору кими өз ролуну мəһарəтлə ифа етмиш, мајору чыхылмаз тора салмышды.

Мајор Готфрид Бессигин сајыглығыны дујду, тапанчасына

ол атмаға чүр'от етмоди.

Чала-чухур торпаг јолда сүр'отло кедон машын силколондикчо јаралары даһа да борк сызылдајан Фординанд Бессиги һоло мүлкодар Ричардын маликаносиндо икон танымышды. Достунун комоjо колмосиндон һодсиз севинмишди.Фординанд бүтүн ағры-озабы унудараг бир һадисо үз верорсо, Бессиго нечо комок едочоји бародо дүшүнүрдү. Дејосон бу, мүмкүн олмајачагды. Фердинанд торпоно билмирди. О, күчло башыны галдырыб мајор Готфридо бахды: "Инди до сон бизим олимиздосон! Биз до сони ишкончо веро-веро өлдүрочојик!.—дејо дүшүнорком, Готфрид бирдон күрзо кими Бессигин үстүно атылды.Туташдылар. Сағ оли рулда олан шофер сүр'оти азалдыб Бессиго комок етмојо башлады. Машынын гапысы туташанларын зорбиндон ачылды. Мајор Готфрид јеро јыхылды...

Архадан колон һитлерчилор тиртап узаныб инилдојон мајор Готфридо чатдыгда ишин но јердо олдуғуну баша дүшүб, саһибкарын узаглашан машыныны күллојо тутдулар. Бундан бир нотичо һасил олмады, машын донкони бурулуб көздон итди...

Бессиг гораркаһда Антуана тошоккүр едорок деди:

--Чох сағ ол, достум. Сонин гочаглығын мони һејран гојду. Фердинанды хилас етдик, мүлкодар Ричарддан интигам алдыг. Инди фикрин нодир, бизим достодо галырсан, јохса гајытмаг истојирсон?

Антуан деди:

--Мон ораја нечо гајыда билорем, бу мүмкүндүрмү? Мүлкодарын адамлары мони тико-тико доғрарлар. Әкор моно инаныр, е'тибар едирсинизсо, ичазо верин, сиздон ајрылмајым.

--Бос анан?

--Мон арада фүрсот тапыб анамы хобордар етдим ки, маликанодон гачсын, гоншу конддо кизлонсин. Кәлиб ону тапачағам.

--Биз сони говмуруг, достум! Галырсан гал!

--Ағалара хидмот етдијим јетор! Инди мон өз халгыма хидмот етмок истојиром!

--Чох сағ ол, Антуан! Әсил франсызсан!

КОМЕНДАНТ МУНДИРИНДӘ

Соһорчағы кешикдо дајанан Милон сарыбониз,арыг бир оғланы гораркаһа котирди.

Оғланы һарадаса борк дејмүшдүлор,әјниндоки палтар пилто-пилто чырылмышды. Ач во јорғунлуғу үз-козүндон һисс олунурду..

Бессиг оғлана јанашыб мулајимчосино хобор алды:

--Адын нодир, ај оғлан?

Оғлан титрок сослo:

--Лаплас!—деди.

--Сони ким бу коко салыб, Лаплас?

--Дүшмонлор.

--Но үчүн? Сон нејломишдин?

--Мон һеч но!..Бачым партизандыр. Һитлерчилор евимизо басгын едиб анамдан бачымы толоб етдилор. Анам бачымын јерини демоди. Бунун үстүндо анамы дејо-дејо өлдүрдүлор. Мон гачдым, могсодим партизанлара гошулмаг иди.Анчаг мүмкүн олмады, јары јолда тутуб комендатураја апардылар. Дојдүлор, судкаларла ач-сусуз сахладылар. Нәһајот, фүрсот тапыб гачдым.—Лаплас отрафа бојланды.—Бачым бурададырмы?—дејо хобор алды.

--Бачынын ады нодир?—Бессиг сорушду.

--Сузанна!

--Бизим достодо Сузанна адлы гыз јохдур. Анчаг гом јемо, бачыны тапыб, сонинло көрүшдүрорик. Һоло бир де көрүм сон нечо гачдын?

--Шораит јаранды, мон до гачдым.

--Шораит нечо јаранды?

--Моно ело колир ки, шораити комендант өзү јаратды.

--Ола билмоз, Лаплас. Сон јанылырсан.

--Хејр, јанылмырам, доғру сөзүмдүр.

Лапласын бу сөзү һамыда мараг ојатды.Партизанлар тозо хобор ешитмок һовоси ило онун отрафына топлашдылар. Лаплас бир-ики дофо кал-кал оскүрүб сөзүно давам етди:

--Дүнон соһор мон һојоти сүпүрондо комендант үстүмо гышгырды, партизанлары сөјдү, сонра лап астадан: "Ишини давам етдир"—деди. Мон олимдоки сүпүркојо бахдым. Дедим, бос һојоти сүпүрмок ишини давам етдир, дејир. Сонра баша дүшдүм ки, бу сөзлорло комендант моно, партизанлара гошулмаг ишини давам етдир, демок истојир.

Милон күлдү:

--Лаплас ушагдыр, зүлмкардан морһомот умур.Өзү до көрно јахшы нотичојо колиб!

Бессиг дүшүнчоли һалда:

--Ону гынамајын, --деди,--болко до комендант руһон бизо јахын адамдыр. Болко до партизандыр?!. Инди вотонимизин һор торофиндо, һор бучағында күчлү партизан һорокаты баш галдырыбдыр. Лапласын дедији һогигот ола билмозми?

--Болко до!.. —дејо партизанлар јербојердон диллондилор.—Јахшысы будур, кедиб тозо комендантдан бир хобор билок. Көрок кимдир, нечидир?

Онлар бело до етдилор.

x x x

...Кечо јарыдан отмүшдү. Алби шоһорино чокон сүкуту бо'зонток-ток отон автомобил уғултусу во кешикчилорин фит сослори позурду. Чох кечмодон онлар дөрд торофдон

бетон диварла әһатә олунмуш комендатура бинасына чатдылар. Дивара дырмашыб һәјәти көздән кечирдиләр. Јекәпәр бир әскәр кешик чәкирди. О, јухусу гачсын дејә астадан фит чалыр, вар-кәл едирди.

Партизанлар постун дәјишилмәсини көзләдиләр. Бир аздан пост дәјишди. Јекәпәри ортабој, арғаз бир әскәр әвәз етди. Бу; иши бир гәдәр јүнкүлләшдирди. Онун өһдәсиндән асанча кәлмәк мүмкүн иди. Бессиг ишарә илә јолдашларыны баша салды ки, вахтдыр, башламаг олар. Әввәлчә Бессиг, онун далынча да Милон һәјәтә ениб диварын гаранлыг күнчүнә гысылдылар. Бессиг фин бычағыны һазыр тутараг аста-аста кешикчијә сары јериди. Кешикчи бирдән кери чеврилди. Бессиг гаранлыгда һәрәкәтсиз дајанды. Кешикчи ону көрмәди.Бессиг кешикчинин ишини битирди,чынгыры белә чыхмаға гојмады, сонра синә-синә ишыг кәләнотаға сары ирәлиләди. Пәнчәрәдән бојланыб ичәри баханда һејрәтиндән донуб галды. Көзләринә инанмаг истәмәди. Бир дә диггәтлә бахды: "Өзүдүр, комендант мундириндә әјләшиб нә исә јазыр...Бу нә сирдир? Биз ки ону өлмүш билирдик...".

Бессиг јавашча кери чәкилиб Милона јанашды, пычылты илә:

--Харго отагдадыр,--деди.

Милон тәәччүбләнди:

--Јох чаным?.. Нә данышырсан? Бәлкә көзләри сәни алдадыр?

--Јох, көзләрим һеч дә мәни алдатмыр. Доғру сөзүмдүр. Инанмырсан, өзүн дә бах.

--Дајан көрүм,-- дејә Милон Харгону өз көзләри илә көрмәк үчүн чох еһтијатла пәнчәрәјә јанашды. Кери гајыданда:

--Одур, өзүдүр ки вар, -- деди,-- о бура нечә дүшүб көрәсән?..

Онлар мәсәләни һасарын о бири тәрәфиндә дајаныб көзләјән партизан Дүпона да чатдырдылар.

Дүпону һәм һејрәт, һәм дә шүбһә бүрүдү:

--Бәлкә Харго онлар тәрәфә кечиб?

--Инана билмәрәм! Харгонун ганында сатгынлыг јохдур. Һеч заман о, бизи атыб дүшмән тәрәфә кечмәз..—Бессиг фикрә кетди.—Көрүнүр,бурада нә исә бир сирр вар.Биз бу сирри ајдынлашдырмалыјыг.

Онлар гәраркаһа гајыдыб Харгонун сағ олдуғуну, Алби шәһәр коменданты вәзифәсиндә ишләдијини сөјләдиләр.

Партизанлар јербәјердән севинч вә марагла сәсләндиләр:

--Харго өлмәјиб!

--Харго сағдыр!

--О, Алби шәһәр комендантыдыр!

--Чох мараглыдыр!

--Биз онунла әлагә јаратмалыјыг!

--Өзү дә тезликлә, лап бу күнләрдә...

Харгонун сағ олмасы хәбәри гочаг гыз Сарраны да,јаралары сағалмагда олан Фердинанды да һәдсиз дәрәчәдә севиндирди.

Сарра фәрәһлә деди:

--Мәним үрәјимә даммышды ки, Харго сағдыр. Көрдүнүз ки! О јенә бизимләдир, бизим хејримизә ишләјир!

Ахсаја-ахсаја јеријән Фердинанд әл ағачыны кәнара атды:

--Харгонун сағ олмасы хәбәрини ешидәндән сонра даһа мән сағалдым!..

ТӘФСИЛАТ

Шүуруну итирмиш Харго дәмирјолу илә шоссе јолун арасында xејли көмәксиз галды.

Күндүз саат үчдә кенерал фон Дрибрихин машыны шоссе илә шүтүјәндә кенералын көзү Харгонун "мејитинә" саташды. О, машыны сахлатдырыб јерә дүшдү. Әскәрләр "мејитә" ондан габаг чатдылар.

"Обер-лејтенантын" чибләрини ахтардылар. Ондан һеч бир сәнәд тапылмады. Кенерал:

--Буну партизанлар өлдүрүб, --деди,--һеч шүбһәсиз бурада Харгонун әли вар.

Кенерал "обер-лејтенанты" машына гојдуртду. Машын јола дүшдү. Бир хејли кетмишди ки, әскәрләрдән бири кенерала шад хәбәр верди:

--Чәнаб кенерал, обер-лејтенантын нәбзи вурур, о сағдыр.

"Обер-лејтенантын" дирилмәсиндән севинән кенерал машыны бирбаш госпитала сүрүрдү.Оранын рәисинә вә һәкимләринә мөһкәм-мөһкәм тапшырды ки, јаралы забитин сағалмасы үчүн бүтүн имканлара әл атсынлар. Һәркаһ башындан бир түк әскик олса, вај һалларына!

Госпиталын рәисиндән тутмуш һәкимләринә, тибб ишчиләринәдәк һамы әл-ајаға дүшдү, кенералын хәтринә Харгонун үстүндә јарпаг кими әсдиләр, кечә-күндүз онун чарпајысындан узаг кетмәдиләр. Сағалмасы үчүн јахшы дәрман тапыб кәтирдиләр. Гыздырма ичиндә од тутуб јанан Харго көзләрини ачдыгда һејрәтиндән донуб галды. Бурада һеч кәс она таныш дејилди: "Јад адамлар, јад отаг!".

Харго көзләрини јумуб һарада олдуғуну хатырламаға чалышды.. Гулағына алманча данышыг сәсләри кәлирди.. Демәк, бура алманларын госпиталыдыр. Ону мүаличәјә кәтирибләр ки, сағалдыб сирр алсынлар, партизанларын јерини өјрәнсинләр, ондан өз мәгсәдләри үчүн истфадә етсинләр. Јох, Харго дүшмәнә сирр вермәјәчәк, гуллуг етмәјәчәкдир!

Харгонун көзләринин габағына дәһшәтли истинтаг сәһнәләри кәлди. Бу сорғу-суалдан чаныны нечә гуртарачағы ба-

рәдә дүшүндү:
"Мән чох ајыг олмалыјам, сөзүмү өлчүб-бичмәмиш данышмалы дејиләм. Јахшы ки, боғазымдан јараланмышам. Буну бәһанә едиб бир мүддәт суса биләрәм. Көрәк онлар мәни нә адла бураја котирибләр. Ахы мән обер-лејтенант палтарында идим. Сарра демишкән, сир-сифәтдән дә алмана охшајырам. Бәлкә мәни алман билибләр?.. Белә исә бу пис олмаз. Өзүмү алман кими апарарам...".
Харгонун көз гапаглары јаваш-јаваш араланды. О, чарпајысынын јанында дајанмыш тибб ишчиләринә өтәри нәзәр салды. Баш һәким јалтагчасына Харгонун үзүнә күлүмсүндү:
--Чәнаб обер-лејтенант, өзүнүзү нечә һисс едирсиниз? --дејә хәбәр алды.
Харго башыны булајым чаваб вемәди.
Арада сөһбәт кәзди. Харго көзләрини јумуб сөһбәти динләди.
--Кенерал Фон Дрибрих ону телфонла тез-тез хәбәр алыр.
--Көрүнүр обер-лејтенант чох вачиб адамдыр, јахуд кенералын гоһумудур.
--Ја гоһумдур, ја да достудур.
--Кенерала раст кәлмәсәјди, инди обер-лејтенант торпағын алтында раһат јатырды.
--Сағаландан сонра јенә дөјүшә кедәчәк. Она көрә дә кенерал Фон Дрибрих ону тез-тез хәбәр алыр.
--Көрүнүр пис дөјүшчү дејил.
--Бизим забитләрин һамысы сај-сечмәдир.
Алманча данышылан бу сөзләрә гулаг верән Харго бу гәнаәтә кәлди ки, ону доғурдан да, алман билибләр, кенерал Фон Дрибрихә гоһум чыхырлар.
Бир балача ишыг учу тапан Харго севинди: "Белә һесаб етмәләри јахшыдыр. Бәлкә кенералын адындан истифадә едиб чанымы гуртара билдим".
Бир дәфә Харго боғазы сарыглы һалда чарпајыларын арасында кәзинәркән хәстәләрин сөһбәтинә гулаг верди. Бу сөһбәтдән бир нечә полкун јерини өјрәнә билди. Бундан сонра астадан, зәиф сәслә данышмаға башлады. Боғазынын сарығыны дәјишән һәкимдән бура нечә дүшдүјүнү хәбәр алды.
Һәким онун һалына јана-јана деди:
--Сәни партизанлар өлдүрүб јола атмышдылар. Хошбәхтликдән кенерал Фон Дрибрихә раст кәлмисән. О сәни госпитала кәтирмәсәјди, чохдан гурд-гуша јем олмушдун.
--Сағ олсун... Миннәтдарам. Сиз дә зәһмәтими чох чәкмисиниз. Тәшәккүр едирәм. Сизин бу јахшылығынызы һеч заман унутмајачағам.
--Јаралылары сағалтмаг бизим борчумуздур.
--Шәфалы әлләриниз вар олсун.
--Чәнаб обер-лејтенант, сиздән бир сөз сорушум?

--Бујурун!
--Кенерал сизә јахын адамдыр, еләми?
--Әлбәттә. Биз бир полкда олмушуг.О мәним хәтрими дүнјалар гәдәр истәјир.
Тибб ишчиләриндән бири гача-гача кәлиб обер-лејтенанта деди:
--Чәнаб, кенерал Фон Дрибрих сизи телефона чағырыр.
Харго нә едәчәјини билмәди. Кенералла телефонда данышсын, ја данышмасын? Данышасы олса нә чаваб версин? Еһтијатсыз дејилмиш бир сөз һәр шеји алт-үст едә биләр.
--Тез кәлин!—Тибб ишчиси ону тәләсдириди.—Кенерал телефонда сизи көзләјир.
Кечикмәк шубһәјә сәбәб ола биләрди. Кенералла телефонда данышсын. Одур ки, Харго јүнкүл аддымларла телефона сары јеријиб дәстәји көтүрдү, кенералла чох сәмими саламлашды. Бир-бирләриндән һал-әһвал тутдулар. Харго зәиф вә хырылтылы сәслә вәзијјәтинин јахшылашдығыны, өмрү боју она борчлу олдуғуну сөјләди. Худаһафизләшиб дәстәји јеринә гојду. Сөһбәти марагла динләјән һәкимә деди:
--Еһ, сағалыб госпиталдан чыхсајдым, дәрдим олмазды. Јолдашларымдан өтрү бурнумун учу көјнәјир.Һеч билмирәм әлли једдинчи полк инди һајандадыр?
--Сиз кенерал Фон Дрибрихин хидмәт етдији әлли једдинчи полкдансыныз?
--Бәли!
--Дарыхмајын. Сағаландан сонра сизи өз полкунуза көндәрәрик.
--Нечә дарыхмајым? Аз галыр бағрым партласын.
Харгонун дедији полк чох-чох узагларда иди. Харго ораја кедәндә јолда гачыб партизанлара гошулмаг нијјәтиндә иди. Лакин көзләдији кими олмады. Сағалыб госпиталдан чыханда ону Алби шәһәр комендатурасына көндәрдиләр. О күнләрдә шәһәр коменданты јоха чыхдығындан кенерал Фон Дрибрихин "е'тибарлы адамы" олан Һофманы—Харгону комендант тә'јин етдиләр. Бу, көзләнилмәз тәсадүф иди. Комендант олмаг Харгонун һеч јухусуна да кирмәзди. Онун јадына Мирзә Фәтәлинин "Алданмыш кәвакиб" һекајәси дүшдү. Јусиф Сәррачы бирдән-бирә сараја апарыб Шаһ Аббасын тахтында әјләшдирирләр. Ағыллы Јусиф әлинә дүшән имкандан истифадә едәрәк өз халгы үчүн бөјүк ишләр көрүр...
" Мән дә Јусиф Сәррач кими чох иш көрә биләрәм. Әсас мәсәлә еһтијатлы давранмагдыр. Сајыг олмалыјам. Елә етмәлијәм ки, мәндән шубһәләнән олмасын".
Биринчи күндән Харго өзүнү чидди тутараг әсил комендант кими әмрләр, көстәришләр вермәјә башлады. Чох заман о өзү дә әскәрләрлә бирликдә шәһәри кәзир, гајда-га-

нуну "бәрпа" едирди. Партизанлара гошулмаг истәјән франсызлар сатгынларын хәјанәти нәтиҹәсиндә бә'зән әлә кечирди. Белә һалларда комендант тутулан адамлара ҹәза вердирмәмиш олмурду. Дөјдүрүр, аҹ сахлајыр, һәбсә салдырырды. Тәзә комендантын бу ҹүр башламасы һитлерчиләрин хошуна кәлирди.

Тәзә комендантын ишә башладығы икинҹи күн Лапласы онун јанына кәтирдиләр.

--Ҹәнаб комендант, алдығымыз мә'тәбәр мә'лумата көрә бу оғланын баҹысы Сузанна Шевалје партизандыр.

Комендант гәзәблә ајағыны јерә чырпды, һитлерчиләр заг-заг әсдиләр.

--Күлләләјин! Елә бу саатча, һајды, апарын! !

Комендантын јахын көмәкчиләриндән бири олан узун, бир забит горха-горха дилләнди:

--Ҹәнаб комендант, биз ону өлдүрмәјиб сахламышыг ки, бәлкә Сузанна Шевалје гардашына үрәји јаныб үзә чыхды, өзүнү бизә тәслим етди.

Комендант нә исә хатырлајырмыш кими әлини кичкаһына апарды, бир ан дүшүндү, сонра вердији әмри кери көтүрдү:

--Оғланы күлләләмәјин, һәләлик галсын. Ағлыма оржинал бир фикир кәлди: Е'лан, е'лан, е'лан!..—О сөзүнү тамамламады, оғланын адыны, фамилијасыны өјрәниб отаға гајытды, белә бир е'лан јазды:

"Ким чырса күлләләнәҹәк! Шәһәр вәтәндашлары, биз сизин сакит һәјатынызы горујуруг. Лакин партизанлар бу динҹ һәјаты позур, шәһәрә вәлвәлә салырлар. Партизан гыз Сузанна Шевалје һәм сизин, һәм дә бизим дүшмәнимиздир. Онун гардашы Лаплас Шевалје гачыб партизанлара гошулмаг истәркән әлә кечиб. Биз ону үч күндән сонра күндүз саат он икидә шәһәр мејданында асаҹағыг. Һамы тамашаја кәлсин.

Обер-лејтенант Һофман".

Е'ланын сурәти чыхарылды, шәһәрә јајылды: електрик дирәкләринә, евләрин диварларына јапышдырылды.

Лакин Лапласы асмаг һитлерчиләрә нәсиб олмады. О, икинҹи күн бирдән-бирә јоха чыхды...

Инди Харгону анҹаг партизанларла әлагә јаратмаг мәсәләси дүшүндүрүрдү.

СУЗАННАНЫН ӨЗКӘ МӘГСӘДИ ВАРДЫ

Бир ахшам Харго комендант мундириндә шәһәри кәзиб кери дөнәндә көзәл бир франсыз гызы илә растлашды. Гыз она баш әјди:

--Бонжур, мүсје!..

--Харго саламы алыб алмансајағы бир еһтирасла гызы сүздү. Күлүмсүндү, әлини ирәли узатды:

--Таныш олаг: Алби шәһәр коменданты Һофман!

Сузанна өзүнә башга бир ад ујдурду:

--Тереза!

--Адыныз чох көзәлдир!

--Өзүм писәм мәкәр?

--Јох, гәшәнксиниз.

--Демәк, мән сизин хошунуза кәлирәм, еләми?

--Бәс неҹә? Көзәл гызсыныз.

--Хошбәхтәм, ҹәнаб комендант! Ачығыны дејим ки, мән сизә вурулмушам. Неҹә күндүр ки, үрәјими сизә ачмаг истәјирәм. Алманлара мәним хүсуси һөрмәтим вар. Ушаглыгда анам мәнә дејәрди ки, сәни алмана верәҹәјәм.

--Дејәсән, ананызын сөзү керчәкләшир, еләми?

--Бәли! Анҹаг ону да дејим ки, анам бу саат бәрк хәстәдир. Сиздән ачизанә тәвогге едирәм бизә кедәк, анамла таныш олун. Гој анам өз көзләри илә көрсүн ки, гызы алманла кәзир.

--Анан гоҹадыр?

--Јетмиш јашы вар. Рича едирәм, кедәк көрүшүн.

Гызын данышығындан гејри-сәмимилији һисс едән Харго өзлүјүндә бу нәтиҹәјә кәлди ки, ондан иш әскик дејил. Ола билсин ки, партизандыр, ја да партизанларын јахын адамыдыр. Одур ки, Харго сабаһ ахшам саат алтыда онлара кедәҹәјинә сөз верди.

--Истәјирсиниз сабаһ дедијиниз вахтда комендатуранын јахынлығындакы паркда, Емил Золјанын һејкәлинин јанында сизи көзләјим.

--Јахшы, көзләјин.

Худаһафизләшиб ајрылдылар.

Харго о кеҹә чох кеч вә нараһат јатды.

x x x

Саат алтыја аз галмышды. Сузанна вердији сөзә әмәл едәрәк паркда, Емил Золјанын һејкәли јахынлығында көзинирди. Бу күн тамам башга ҹүр кејинмишди. Гыз өзү танышлыг вермәсәјди, Харго ону таныја билмәзди. Онлар саламлашыб һал-әһвал тутдулар. Харго гызын голуна кирди.

Сузаннакилин еви адам јашајан јерә охшамырды. Отаг тә'мир үчүн бошадылмышды. Сузаннанын хәстә анасы көзә дәјмирди.

Харго еһтијатлы олмаға чалышды.

"Инди бу саатча сәнин ишини битирәҹәјик!"—Гәлби риггәтлә дөјүнән Сузанна коменданты кинли-кинли сүзүб гејзлә:

--Әјләш!—деди.

Харго гыздакы дәјишиклији сездисә дә, үстүнү вурмады, әввәлки сәмимијјәтлә сорушду:

--Бәс ананыз һарададыр, Тереза?
Сузанна сәрт чаваб верди:
--Сәбрли олун, бу саат сизи анамын јанына көндәрәрик.
--Ејби јохдур, тәләсмирәм.
--Әлбәттә, сиздән олса һеч тәләсмәзсиниз.
Бу һалда јан отағын гапысы ачылды, ичәри узунбојлу, назик бир оғлан кирди. Харгоја тәрс-тәрс бахды, креслода әјләшди. Сузанна бајыры чыхды.
"Гыз нә үчүн мәни бу оғланла таныш етмәди?"—дејә Харго фикирләшди.
Чох кечмәдән алчагбојлу, гонур көзлү бир оғлан да ичәри кирди. О да салам вермәди, динмәз-сөјләмәз ирәли јеријиб Харгонун солунда әјләшди. Араја сүкут чөкмүшдү. Динибданышан јох иди.
Сузанна дөрд пај хөрәк кәтириб, чәнкәл-бычаглары бошгабларын јанына дүздү.
Учабој оғлан чәнкәли әлинә көтүрдү. О бири оғлан да јемәјә киришди. Јенә данышан јох иди. Оғланлар чәнкәли хөрәк габына узаданда Харго да чәнкәли хөрәк габына апарырды. Еһтијат едирди ки,танымадығы бу адамлар чәнкәллә вуруб көзләрини чыхардарлар. Харго һәр еһтимала гаршы һисс едилмәјәчәк дәрәчәдә сол әли илә тапанчасыны јохлады: " Көрәк ахыры нә олур?".
Јемәкдән сонра ички башланды.Узунбој оғлан гәдәһи галдырыб деди:
Ичәк алманларын сағлығына!— О, Харгоја нәзәр салды.
--Көтүр, чәнаб, сән дә ич.
--Мән франсызларын сағлығына ичирәм!—Харго әлини гәдәһә узатды.
--Франсыз халгынын дүшмәни франсызларын салығына нә үчүн ичир?
--Мән франсызларын дүшмәни јох, достујам.
--Дара дүшәндә сизин ишләтмәјә јағлы дилиниз дә вар. Тәләсмәјин, өзүнүзә лајиг чәза алачагсыныз. Гачмаға јериниз јохдур!
--Гачмаг фикрим олсајды, бир гызын ардынча бураја кәлмәздим!—Харго Сузаннаја мүрачиәт етди.—Тереза, сиз кәрәк мәни бу оғланларла таныш едәјдиниз.
Сузанна нифрәт вә гәзәблә сәсләнди:
--Инди мән Тереза дејиләм, анасыны, гардашыны вәһшичәсинә өлдүрдүјүнүз партизан Сузаннајам! Билдиниз, чәнаб комендант?
--Аһа, демәк, Сузанна сизсиниз? Чох шадам!
--Әлбәттә, шад оларсыныз!..
--Сизә мә'лум олсун ки, мән тәзә комендантам, ананызын өлүмүндә күнаһкар дејиләм.
--Бәс гардашым Лапласын өлүмүндә нечә?
--Лаплас өлмәјиб, о гачыб.

--Јаландыр, сиз ону өлдүрмүсүнүз! Сиз ганичән чәлладсыныз!
Харго јана чеврилдикдә көрдү ки, узунбој оғлан тапанчасыны она тушлајыб.
--Дајанын, сиз нә едирсиниз?
Узунбој оғлан хәбәрдар етди:
--Тәрпәнсән өзүнү өлмүш бил! Морел, ахтар онун үст-башыны.
Харго сакит-сакит:
--Бир аз сәбир един,--деди,--бәлкә мән һеч алман дејиләм?
--Дил төкмә. Сән чохдан өлмәлисән.
--Мән партизанларын достујам.
--Сән бизим достумуз јох, дүшмәнимизсән!
--Сиз Бессиги таныјырсынызмы, Харгонун адыны ешитмисинизми?
--Билирик, Бессигин ады да сизин сијаһыда вар. Тутмаг үчүн чох әлләширсиниз.
--Бессиг мәним достумдур.
--Јалан данышмагла чаныны хилас едә билмәјәчәксән?!
--Дүз дејирәм, мәнә инанын. Бир иш көрәндә тәләсмәјин. Мән сизин әлиниздәјәм. Дедикләрими јохлајын, әкәр дүз чыхмаса онда ихтијар саһибисиниз.
--Демәк, Бессиг достунуздур, һә?
--Бәли, о мәним ән јахын достумдур.
--Бәс Харго нәјиндир?
--Харго елә мән өзүмәм!
--Ај инандыг һа! Бу кәләкләр баш тутмаз, чәнаб! Артистлији бурах!
--Мән јалан данышмырам. Бессигә, јахуд онун јолдашларындан биринә хәбәр един, бура кәлсин, Харго олдуғуму тәсдиг етмәсә мәни өлдүрүн.
--Јахшы, олсун!—Узунбој оғлан тапанчасыны ашағы ендирди.—Бу саат јаланынын үстүнү ачарыг. Бессиг бу күн бураја кәләчәк. Анчаг о кәләнәчән көзләмәк олмаз.Онун јахын достларындан бири бурададыр. —Оғлан Сузаннаја деди.
--Бессигин достуну бураја кәтир.
Сузанна чәлд чыхды. Харго севинди. Ахы нијә севинмәсин? Инди һәр шеј ајдын олачагды. Лакин бу севинч чох чәкмәди. Харгонун танымадығы, һеч үзүнү көрмәдији бир кәнч ичәри кирди. Бу, Антуан иди.
Узунбој оғлан она деди:
--Антуан бу чәнаба јахшы бах.
--Бахырам.
--Таныјырсанмы?
--Јох, һәр јолдан өтән һитлерчини танымаг мәним борчум дејил.
--О һитлерчи олдуғуну јерли-көклү даныр.

--Нә үчүн?
--Дејир мән Харгојам!
--Гәләт еләјир. Харго чохдан өлүб!
Узунбој оғлан Харгоја мүрачиәт етди:
--Даһа сөзүн јохдур ки, чәнаб комендант?
--Һәлә сөзүм вар, гојун Бессиг дә кәлсин!
--Бу гәдәр кифајәтдир. Сәнин назынла ојнамајачағыг.Төкдүјүн ганлар јетәр! Инди нөвбә бизимдир. Һазырлашын, јолдашлар! Үчүмүз дә бирдән атәш ачаг!
--Дајанын јолдашлар, сонра пешман олачагсыныз. Партизан јолдашларымыз буну сизә бағышламајачаглар.
--Кәс сәсини! Чәрәнләдијин јетәр!.. Атәшә һазырсынызмы, јолдашлар? Башлајаг. Бир, ики...
Отағын гапысы тајбатај ачылды, Бессиг тәнкнәфәс һалда ичәри кириб гышгырды:
--Нә едирсиниз? Әл сахлајын!..
Бессиг өзүнү Харгонун үстүнә атды, достлар бәрк-бәрк гучаглашдылар. Көзләриндә севинч јашлары киләләнди. Отагдакылар һејрәт вә марагла тамаша едирдиләр.
Бессиг әлини достунун күрәјинә вура-вура деди:
--Харго: һарадајдын, мәним әзизим?
Елә бил Харгонун дили тутулмушду. Данышмаға сөз тапмырды. Бессиг фәрәһлә деди:
--Сәндән әлимизи үзмүшдүк. Сағ олдуғуну дүнәнәчән һеч ким билмирди.Дүнән кечә мән, Милон, бир дә Дүпон комендатураја кетмишдик. Сәни отагларын бириндә көрдүк.Нә исә јазыб-позурдун... Комендант ишләјирсән?
Инди-инди рәнки өзүнә гајыдан Харго фәрәһлә күлүмсүндү:
--Комендантлығым чәһәннәм, аз гала бурада мәни өлдүрмүшдүләр.
--Јахшы, сөјлә көрәк нечә олду ки, сағ галдын?
--Узун иштир, архајын вахт тапыб һамысыны нағыл едәрәм. Һәлә бир де көрүм о заман вагонлары гатардан ача билдинизми?
--Ачдыг, әсирләри хилас етдик, експонатлары дашыјыб мешәдә кизләтдик. Бу кечә дә мәгсәдимиз "тәзә комендант"—јәни сәни оғурламаг иди..—Бессиг отагдакылара хитабән деди.—Достлар, адыны ешидиб, үзүнү көрмәдијиниз гочаг партизан Харго будур.
Сузанна күлә-күлә Бессигә деди:
--Јахшы ки, өзүнүзү јетирдиниз.Биз ону сағ бурахмаг фикриндә дејилдик.
--Ејби јохдур, нәтичә пис олмады. Харго, бу јолдашлар да партизандылар. Биз онларла бу күнләрдә әлагә јарада билмишик.
--Антуан да бизим дәстәдәндир?
--Бәли! Бу јахынларда бизә гошулуб. Блирсәнми, Фердинанд аз гала әлимиздән кетмишди, мајор Готфридин гулдур дәстәси ону әсир алмышды. Бу гочағын көмәји илә Фердинанды хилас едә билдик.—Бесссиг нә исә јадына дүшмүш кими бирдән Сузаннаја сары чеврилди.—Сузанна сизә шад бир хәбәр дејим: гардашыныз Лаплас бизим дәстәдәдир. Ону Харго өлүмдән гуртарыб.
Бу хәбәрдән Сузанна ағлады. Харгону гучаглајыб дөнә-дөнә бағрына басды.
Харго бурада чох ләнкимәк истәмәди:
--Достлар, ичазә верин мән кедим. Кечикмәјимдән шүбһәләнәрләр.
Һамы бирағыздан:
--Кет, Харго,--деди,--анчаг еһтијатлы ол!
Харго партизанларла худаһафизләшиб ајрылды. Инди о, истәдији кими ишләјә биләчәк, һитлерчиләрә вај верәчәкди.

НУРУ ГИСАС АЛЫР

Мүхтәлиф гијафәләрдә тез-тез Родез әтрафында көрүнән Харгонун дүшәркәјә јеритдији мә'луматлар,интибаһнамәләр кизли тәшкилатын ишини чанландырырды.
Харго совет—алман чәбһәси һаггында әлдә етдији мә'луматлары Албертин васитәси илә Мирзәхана, һәким Шәһријара вә башгаларына чатдырырды. Шәһријар фелдшер Фәхријарла бирликдә госпитал јанындакы кичик бир отагда Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етдикләри мүрачиәтнамәләри һәмин вәрәгин арха тәрәфинә сәлигә илә көчүрүрдүләр. Вәрәгләр әсирләр арасында кизли јајылырды. Бир күн һәмин вәрәгләрдән бири әлә кечди, дүшәркәдә ахтарыша башланды. Алманлар франсыз дилини билән әсирләрин сијаһысыны әввәлчәдән һазырламышдылар. Билирдиләр ки, јерли халгла, партизанларла әлагәни анчаг франсыз дилини биләнләр јарада биләрләр. Сијаһыда һәким Шәһријарын да ады вардыр. Кечә саат он бирдә онун отағынын гапысы дөјүлдү. Шәһријар чәлд вәрәгләри јығышдырыб дөшәјин арасында кизләтди. Гапы ачылдыгда алманлар ичәри долушуб һәр јери ешәләдиләр, вәрәгәләр тапылды. Булграф Шәһријары сорғу-суала тутду:
--Бу вәрәгләри сизә ким вериб?
--...
--Дилләнин,чәнаб һәким! Сусмагла чанынызы гуртара билмәјәчәксиниз!
--...
--Чаваб верәчәксиниз, јохса-јох?—Әсәбләрини күчлә чиловлајан Булграф фелдшери көстәрди:--Ону чохданмы кизли ишә чәлб етмисиниз?
Шәһријар өзүнү габаға верди:
--Онун һеч нәдән хәбәри јохдур, тәгсиркар мәнәм.
--Кениш јохлама апарачағыг. Ола биләр ки, сизин бир о

годәр дә күнаһыныз јохдур. Бу иши тәрәдән башчы әлә кечсә, мәнчә, сизи бағышламаг олар.

--Башчы елә мән өзүмәм!

--Јахшы фикирләшин, өлмәјә тәләсмәјин! —Булграфын сәрт бахышлары Фәхријара зилләнди.—Бәлкә бу суаллара сиз чаваб верәсиниз?

Фәхријарын әввәлинчи вә ахырынчы сөзү бу олду:

--Мән һеч нә билмирәм, мәним һеч нәдән хәбәрим јохдур!

Сорғу-суалын бир нәтичә вермәдијини көрән Булграф онлары ишкәнчә отағына апарды.

Ишкәнчәләр нә Шәһријарын, нә дә Фәхријарын ирадәсини гыра билмәди. Онлар өлүм чәзасына мәһкум едилдиләр.

Сәһәр һәким Шәһријарла фелдшер Фәхријары силаһ габағында әсирләрин топландығы мејдана кәтирдиләр. Булграф әсирләрин гаршысында һөкмү учадан охуду. Һөкмдә дејилирди ки,һәким Шәһријар, фелдшер Фәхријар франсызларла әлагәјә кириб дүшәркәдә мурачиәтнамәләр јајмышлар. Бөјүк Алманијаја гаршы позуҹулуг ишләри апардыгларына кәрә һәр икиси өлүм чәзасына мәһкум едилир.

Алберт дә әсирләрин арасында иди. О, ишкәнчәләрә мә'руз галан Шәһријарын,Фәхријарын мөһкәмлијинә һејран галмышды: "Е'тибарлы адамлардыр, мәни әлә вермәдиләр".

Е'дам едилмәләринә бир нечә дәгигә галмыш Шәһријар һәмвәтәнләринә мурачиәтлә деди:

--Мәним меһрибан, гәриб гардашларым, биз өз һәјатымызы вәтәнимизин азадлығы уғрунда, халгымызын сәадәти јолунда фашизмә гаршы мүбаризәдә гурбан веририк.Биз сон нәфәсимиздә белә өлүмдән горхмуруг,өмрүмүзүн сон дәгигәләриндә сизә дејирик: мүбаризәни мәтанәтлә давам етдирин. Гардаш ганы төкмәк үчүн алманлар сизә силаһ верәркән бу силаһы онларын өзүнә гаршы чевирин. Фашизмин дармадағын едилмәсинә аз галмышды. Биз әминик ки, бу өлүм-дирим мүбаризәсиндә сизин чохунуз галибијјәтлә вәтәнә гајыдачаг,бизим нечә вә нә үчүн һәлак олмағымыз барәдә халгымыза гоһум-әграбамыза һәгигәти сөјләјәчәксиниз...

Нуру әгидә достларынын өлдүрүлмәсинә баха билмәди, үзүнү јана чевирди...

x x x

Кечә саат бир оларды. Јорғун әсирләр гаранлыг вә дарысгал баракларда даш кими јатмышдылар. Бирчә Бәһәрчин ојаг иди. О, бөјрүндәки Күлчини јавашча тәрпәтди:

--Күлчин, ојан гардашым , сөзүм вар сәнә!

Күлчин ајылыб кәзләрини овду:

--Нә вар, Бәһәрчин?

--Дејирәм нә вахтадәк күнү-күнә сатачағыг, гәти гәрара кәлмәјәчәјик? Тәрәддүд јетәр, сабаһ гачаг, нә олар-олар.Аллаһа пәнаһ! Ја өллүк, ја галлыг! Дөзә билмирәм,бирчә ај да бурада галсам өләчәјәм.

--Дејирсән, гачаг?

--Бәс нә?Һәлә бир сорушурсан да.Нечә күндүр бу барәдә данышмырыг?.. Кечәләр чәсарәтли олуруг,күндүзләр горхаг. Ахшам дедикләримизә күндүз әмәл етмирик. Бу нә ирадәсизлик, бу нә чәсарәтсизликдир?! Киши кими сөзүмүз бир олсун, гачырыгса гачаг, гачмырыгса гачмајаг. Мән гәти данышығын, дүз сөзүн тәрәфдарыјам, вечсиз сөһбәтдән, јарымчыг ишдән зәһләм кедир. Иши нә вахтадәк узадачағыг? Гачаг, бәлкә өлмәдик, әсирликдән гуртара билдик.

--Јахшы...гој сабаһ ачылсын.

--Һәмишә "јахшы" дејирсән...

--Бу дәфә гәти дејирәм, сабаһ гачарыг!..

Бу чавабдан сонра Бәһәрчин көзләрини јумуб јухуја кетди.

Сәһәр јемәјиндән сонра онлары сыраја дүзүб пијада Родездән азачыг аралы, дәмирјолунда ишләмәјә кәтирдиләр. Бәһәрчинлә Күлчин нәзарәтчинин кәзүндән јајыныб өзләрини кәрпүнүн алтына вердиләр, еһтијатла бојланыб әтрафы көздән кечирдиләр. Дәрәјә ениб үзүашағы гачмаға башладылар.Бир хејли кетдикдән сонра дәрәдән чыхыб дағын әтәји илә мешәјә сары сүрүндүләр. Кичик бир чаја чатдылар. Шалварларыны дизәчән чырмајыб судан кечдиләр. Күлчин сәјәләниб јыхылды:

--Нә олду, гардаш?

--Башым һәрләнир...

--Тохта!..Мешәјә аз галыб.

--Әл бојда чөрәк јесәјдим, көзләрим ишыгланарды.

--Мәндә бир алма вар, индичә чајын кәнарындан тапмышам, сахламышдым ки, кәрәк олар. Кәл јејәк.

Отлугда узаныб гырмызы алманы нөвбә илә дишләјиб једиләр. Бәһәрчин гулаг кәсилиб әтрафы динләди:

--Ит сәсини ешидирсәнми, елоғлу?

--Ешидирәм.

--Дејәсән, кәлирләр. Чәлд ол, мешәјә гачаг.

Күчләрини топлајыб гачдылар, мешәјә кирдиләр. Итин сәси инди лап јахында ешидилирди. Тагәти галмајан Күлчин ири көвдәли фысдыға сөјкәнди:

--Кедә билмирәм, мәндә күч галмајыб. Сән гач, Бәһәрчин, бары сәнсә дә хилас ол.

--Нә данышырсан, гардаш? Мән сәни јалгыз гоја билмәрәм.

--Икимизин әлә кечмәјиндән, биримизин әлә кечмәји јахшыдыр.

Бәһәрчин ону далына алды, амма апара билмәди.

Алманлар сәс-күјлә јахынлашдылар.Күлчин јыхылдығы јердән галха билмәди. Бәһәрчин ағача дырмашды. Авчарка Күлчинин үстүнә атылды, нимдаш палтарыны чырыг-чырыг

еләди. Сонра ит ирәли чумуб ағачдакы әсирә һүрдү...

Елә һәмин күн дүшәркәдән гачан даһа ики әсир дә тутулду.Онлара өлүм һөкмү кәсилди.Голлары бағлы һалда мејданчаја кәтирдиләр.Булграф бураја топлашан әсирләрдән дөрд нәфәр ајырды ки,һәрәси онлардан бирини күлләләсин, әкс һалда онлар да мәһкумларла бирликдә өлдүрүләчәкләр.

Әли гур'анлы Мөвлан габаға кәлиб мејданчаја топлашан әсирләрә деди:

--Ибрәт алын, ај мүсәлманлар! Сөзә бахмајанын, чызығындан чыханын ахыры будур!—Мөвлан үзүнү өлүмә мәһкум олунмушлара тутду.—Бир-бир кәлмеји-шәһадәтинизи дејин, бары гәбир евинә мүсәлман кими кедин!

О, сөзүнү тәкрар еләди, кимә үз тутдуса, чаваб верән олмады. Әлачсыз галыб өзү мәһкумларын әвәзинә кәлмеји-шәһадәт охујуб кәнара чәкилди.

Есесчи забит Булграф әли түфәнкли әсирләрә әмр етди ки, јолдашларына атәш ачсынлар. Бәрк һәјәчан кечирән Фүгул әмри әсирләрә чатдырды. Лакин онларын һеч бири јолдашларына атәш ачмады. Гәзәбләнән Булграф өз әскәрләринә атәш әмрини верди... Бу дәһшәтли мәнзәрәни көрмәк истәмәјән әсирләр көзләрини јумдулар...

x x x

Сонра нөвбә Фүгула чатды. Ахтарыш заманы онун чибиндән франсыз коммунистләринин кизли тәшкилата көндәрдикләри мәктуб чыхды. Әсирләри јенә мејданчаја топладылар.

Мејданчанын ортасында силаһлы алманларын гаршысында мордано дајанан Фүгула да өлүм һөкмү кәсилмишди.

Әли Гур'анлы Мөвлан ирәли чыхыб Фүгулун ики аддымлығында дајанды:

--Сәнин дә ахырын чатды, бала! Кәлмеји-шәһадәтини де!

Фүгул фашистләрә олан нифрәтини моллаја јағдырды:

--Алманлара аз гујруг була, кечисаггал! Чох севинмә,сәни дә өлдүрәчәкләр.

--Мән алманларын достујам, онлар мәни өлдүрмәзләр.

--Сәни бизимкиләр кәбәрдәчәкләр.

--Сарсаглама! Кәлмеји-шәһадәтини де ки, о дүнјаја мүсәлман кими кедәсән.

--Мән мүсәлман дејиләм, а моллабечә!

--Бәс нәсән?

--Јәһудијәм, азәрбајчанлы достларым мәни кизләдиб сахлајыблар.

Молла Мөвлан һејрәтләнди: "Дејирәм ахы бу чүр кәллә јәһудидә олар. Алман дилини алмандан, франсыз дилини франсыздан јахшы билир."

--Сән ики дәфә өлмәлисән: бир чинајәт төрәтдијинә көрә, бир дә јәһуди олдуғуна көрә. О дүнјада да икигат чәзалана-

чагсан.

--О дүнја сәнин олсун. Габағымдан чәкил, јолдашларыма бахым.—Өлүм ајағында сон фүрсәтдән истифадә едән Фүгул деди.—Јолдашлар, гошунларымыз сүр'әтлә ирәлиләјир. Ленинград узун чәкән—доггуз јүз күнлүк мүһасирәдән чыхыбдыр. Минләрлә шәһәр вә кәндимиз дүшмәнләрдән тәмизләниб, фашистләр өлкәмиздән говулһаговулдурлар. Инди дөјүш вәтәнимизин сәрһәдләринә јахын рајонларда кедир. Фашизмин сону чатыб, гәләбә бизимдир!.

x x x

Бир нечә күндән сонра Мирзәхан Нуруну тәкликдә көрүб деди:

--Тәшкилатымыз есесчи забит Булграфын өлдүрүлмәси һаггында гәрар чыхарыб.Бу иш сәнә һәвалә олунубдур.Әкәр сән доғурдан да Харгонун досту вә һәмкәндлисисәнсә кәрәк әлин әсмәсин, дүшмәни сәрраст атәшлә, јахуд бычагла мәһв едәсән, өзүн исә елә кечмәјәсән. Гисас аларкән Харгону көзүнүн габағына кәтир,белә анда о нечә һәрәкәт едәрсә, сән дә елә ет! Тапшырығы дүзкүн јеринә јетирсән, елә биләчәјәм сән дә Харгосан!

Нуру тәрәддүд етмәдән деди:

--Тапшырығын әмәлә кәлмәси үчүн вар гүввәми сәрф едәчәјәм!

О, есесчи забит Булграфын арадан кәтүрүлмәси үчүн јоллар арамаға башлады. Јемәкханадан кәтүрдүјү мәтбәх бычағыны даша чәкиб итиләди. Забитләрдән биринин тапанчасыны әлә кечирә билмәсә, Булграфын ишини бу бычагла битирәчәкди. Бычағы е'тибарлы јердә кизләтди. Һофман Зиллин отағыны силиб-сүпүрәркән көзләри столун үстүндәки тапанчаја саташды. Тапанчанын саһиби ванна отағында јујунурду. Нуру тапанчаны кәтүрүб о үзүнә-бу үзүнә бахды, патронларыны сајды. "Мәнә е'тибар едирләр, инанырлар. Мән онлары өз силаһлары илә гырачағам, бирчә достум Филерә дәјмәјәчәјәм. О фашист дејил".

Нурунун гулағына санки Филерин сәси кәлди:

--"Бәс мүһарибәјә лә'нәт јағдыран гоча капитан Һофман Зилли нечә?".

"—Һофман Зиллими?—Нуру досту Филерин суалына хәјалән белә чаваб верди.—Мәнә еләдији јахшылыглара көрә онун өлүмүнү истәмирәм. Анчаг бир алман забити кими чох ган төкүб, инанмырам ки, интигамчы јолдашларымын әлиндән саламат гуртара билсин.".

"—Бәс сәнин көмәјин, Нуру?".

"—Мәним көмәјим анчаг сәнә чатар,мән анчаг сәни хилас едә биләрәм, Филер!..".

Нуру ајаг сәсләри ешидиб тапанчаны столун үстүнә гојду.

Һофман Зилл дәсмалла гурулана-гурулана ичәри кирди,

дэсмалы шифонерэ атыб уст палтарыны кејинди,тапанчасыны столун үстүндэн көтүрүб гобура гојду вэ отагдан чыхды.
Ики күндэн сонра Нуру Һофман Зиллин тапанчаларындан бирини элэ кечирди...
Булграфын рүтбэси артырылмышды, инди обер-лејтенант иди. О, пэришан һалда дүшэркэнин бағчасында кэзинирди. Үрэјиндэн кэдэрли фикирлэр кечирди: "Алманија мəғлуб олачагдыр. Гошунларымызын ирэлилэмэси мүддэтинин планыны көстэрэн хэритэмиз өзүнү доғрултмады. О хэритэјэ эсасэн биз кэрэк 1942-чи ил ијулун 10-да Борисоглебскидэ, ијулун 25-дэ Сталинградда, августун 10-да Саратовда, августун 15-дэ Кујбышевдэ, сентјабрын 10-да Арзамасда, сентјабрын 25-дэ Бакыда олмалыјдыг.Олдугму?Мэн Көринг, Кеббелс, Риббентроп, Һиммлер кими варланачағымы, чохлу фабрик, завод саһиби олачағымы күман едирдим. Көрүнүр арзуларым пуч олачаг... Экэр Алманија мэғлуб оларса, мэн елэ бурадача галарам, франсыз буржуазијасы мэнэ сығыначаг верэр...".
Есесчи забит ајағыны чичэклэрдэн биринин үстүнэ гојду вэ тез дэ көтүрдү. Лаләјэ бэнзэјэн гырмызы чичэк пардахланым галхды, гырышлары ачылды. Чичэк забитин јадына мејданчада күллэлэтдирдији эсирлэри салды. "Онлар да бу чичэк кимидирлэр.Нэ гэдэр тапдасан, эзсэн дэ баш галдырырлар".
Бирдэн Нуру кизлэндији јердэн пэлэнк кими сычрајыб обер-лејтенантла үз-үзэ дајанды, тапанчаны үрэјинэ тушлады. Өзүнү итирэн Булграф элини силаһына апармаг истэјэндэ Нуру атэш ачды, есесчи забит көтүк кими јерэ сэрилди...

КӨМӘЈИНИЗӘ КӘЛИРӘМ ВӘТӘН ОҒУЛЛАРЫ

Фашист ишғалына вэ мүртэче Петен үсул-идарэсинэ гаршы партизан мүһарибэси кет-кедэ аловланыр, бүтүн өлкэни бүрүјүрдү.Алманлар партизанларла мүбаризэ апармаг вэ дахили асајиши горумаг үчүн Франсада беш јүз мин нэфэрлик силаһлы гүввэ сахламаға мэчбур олмушду. Совет ордусунун гэлэбэлэри партизанлара руһ верир, онларын инамыны, гүдрэтини артырырды.
Комендант мундириндэн истифадэ едиб лазымы сэнэди элэ кечирэн Харго бир сэһэр јүнкүл автомобилдэ Родезэ кедирди. Бу кедиш хүсуси мэгсэд күдүрдү. Харгонун үрэји гејри-ади бир һисс илэ дөјүнүрдү: "Дарда галан вэтэн оғуллары, сиз азад олачаг, сэрбэстлијэ чыхачагсыныз. Бүтүн күчүмү сизин хиласыныза сэрф едэчэјэм".
Автомобил сүр'этлэ ирэлилэјир, чөллэр, чэмэнлэр,шэһэр вэ кэндлэр архада галырды. Дахилэн бэрк һэјэчан кечирэн Харгонун үрэји шиддэтлэ дөјүнүрдү: "Вэтэн оғуллары, азэрбајчанлылар, көмэјинизэ кэлирэм!".Онун гэлбини фэрэһ бүрүдү, севинчиндэн көзлэри јашарды.—"Көмэјинизэ кэлирэм, вэтэн оғуллары!"
Харгонун хэјалындан нэлэр кечмирди! О нэлэр дүшүнмүрдү! Бир бөлүк азэрбајчанлынын эсирликдэн хилас олмасы бүтүн бир дүнја дејилдими?! Харго үчүн бундан бөјүк сэадэт нэ ола билэрди?
О, Родезин мэркэзи һиссэсиндэки эсир дүшэркэсинэ чатыб машындан дүшдү, ичазэ вэрэгэсини инзибати идарэјэ көстэрди,кэлишинин мэгсэдини дүшэркэнин рэисинэ сөјлэди:
--Фүрерин эмринэ эсасэн эсирлэрдэн бир дэстэ ајырыб чэбһэјэ көндэрмэлијик.
Борман е'тираз етмэди, даһа доғрусу е'тираз едэ дэ билмэзди. Фүрерин эмриндэн ким чүр'эт едиб бојун гачыра билэрди?!
--Көрүм ичэрилэриндэ јаралылары чохдурму?—Дејэ Харго сакит һалда, архајын-архајын эсирлэрин арасында кэзинди.
Јај фэсили олдуғундан эсирлэрин чоху дүшэркэнин һэјэтиндэ иди: кими ағачларын, биналарын көлкэсиндэ отуруб хэјала далмыш, кими ијнэ-сап көтүрүб көһнэ пал-палтарыны јамајыр, кими дэ бош-бекар кэзинирди. Сыныхмышдылар, бир дэри, бир сүмүк галмышдылар.
Вэтэн оғулларыны бу күндэ көрэн Харгонун гэлби сыхылды, көзлэри јашарды. Бир ан өзүнү итирди, чашбаш галды. Бу адамлар она нэ гэдэр јахын, нэ гэдэр эзиз идилэр. Синэсини јарыб онлары бағрына басмаг истэди... Гулағына таныш сэслэр кэлди: эсирлэр ана дилиндэ данышырдылар. Харгонун бэдэниндэн исти бир алов кечди. О, гэриб өлкэјэ дүшэндэн бэри ана дилиндэ данышмаға һэсрэт иди. Инди исэ ана дилиндэ чохлу данышыг ешидирди. Бунун өзү дэ бир хошбэхтлик дејилдими?!
--Көзүмүз ајдын, чөлладын бири дэ бу јандан чыхды!
--Бу тэзэдир, бура илк дэфэдир кэлир.
--Мазандаранда чаггал аз иди, бири дэ кэми илэ кэлди.
--Јеришинэ бах, елэ бил хан нэвэсидир!
--Гудурған гырх күн јашар!
--Зүлм јердэ галмаз!
--Бизимкилэр ирэлилэјирлэр.
--Билирэм, билирэм.
--Бирчэ бу зиндандан гачыб гуртарсајдыг, сонра мэн билирэм нејлэрдим!
Бу сөзлэр Харгоја лэззэт верирди: "Данышын, эзизлэрим, данышын!".
Мирзэхан Харгону танымышды, лакин алманлардан еһтијат едэрэк она јахынлашмырды.
Эсирлэри өтэри сүзэн Харго азэрбајчанлыларын командири һесаб едилэн Мирзэхана јанашыб алманча деди:

--Сон бунларын дилини билирсән. Өјрән көр чәбһәјә кетмәк истәјирләрми?

Мирзәхан јары рус, јары алман дилиндә деди ки, әсирләр дөјүшә чан атырлар. Харго Мирзәханы баша дүшдү.

Әсирләрдән јалныз бирчә нәфәр данышмыр, көзүнү Харгодан чәкмирди. Бу, онун ушаглыг досту Нуру иди. Нуру Әһмәдијјәни алман забити формасында көрүрдү...

Харго јолдашларындан бир гәдәр аралы тәк дајанан Нурунун бәјрүндән өтәркән астадан деди:

--Нуру, парол Аз—Родездир, һазырлашын. Партизанлар көмәјә köләчәкләр.—Харго фүрсәт тапыб онун көјнәјинин јахасына кағыза бүкүлү тапанча сохду,нәзәрләри јајындырмаг үчүн чијниндән јапышыб мөһкәм силкәләди, алманча:

--Јарарлыдыр, мүһарибәјә көндәрмәк олар,--деди.

Харго әсирләрдән үч јүз нәфәр сечди, онларын ад, фамилијаларыны јазыб көтүрдү, рәисә деди ки, јухарыдан көстәриш кәлән кими сијаһыја алынмыш әсирләри силаһландырыб мүһарибәјә көндәрин.

Борман сөз верди...

Харго комендант мундириндә узун мүддәт галмады, 1944-чү ил августун 14-дә, Родездәки сијаһыја алдығы әсирләри силаһландырыб мүһарибәјә көндәрмәк ады алтында бир нечә алман забити илә үстүөртүлү машында јола дүшдү. Авејрон дағларынын әтәјиндән кечәркән Бессигин силаһлы дәстәси јолу кәсди. Харго забитләри өз әли илә партизанлара тәһвил вериб бир даһа кери гајытмады...

КӘРКИН ҺАДИСӘЛӘР

Совет гошунлары бүтүн чәбһә боју һүчума кечмишди. Инкилис вә амерканлар мухтәлиф бәһанәләрлә ики илдән бәри тә'хирә салдыглары икинчи чәбһәни ачмышдылар. Румынија, Болгарыстан өз мүттәфигләри Алманијаја гаршы мүһарибә е'лан етмишди. Мүттәфигләр Ла-Маншы кечиб Франсанын шималына гошун чыхартмышдылар.

Мирзәхан һадисәләрин кедишини изләјәрәк бу нәтичәјә кәлмишди ки, күтләви үсјанын вахты чатмышдыр, һамынын биркә сә'ји нәтичәсиндә әсарәтдән гуртармаг мүмкүндүр. Һәм дүшәркә дахилиндә, һәм дә, үмумијјәтлә Франсада һитлерчиләрә гаршы вурушмаг үчүн әлверишли шәраит јаранмышды. Совет гошуну тәрәфиндән сыхышдырылан дүшмән үстәлик мүттәфигләрин һүчумуна да мә'руз галмышды. Франсанын көјләриндә тез-тез мүттәфигләрин тәјјарәләри көрүнүр, фашистләрин башына бомбалар јағдырылырды. Кизли антифашист тәшкилаты полковник Турнефорла әлагәни мөһкәмләндирмишди. Турнефорун, Харгонун партизан дәстәләри әсирләрә силаһ верәчәкләрини, Родездәки гарнизона гаршы вурушачагларыны билдирмишдиләр. Силаһлар шәһәрин мүхтәлиф јерләриндә кизләдилмишди.Онлара родезли аилоси алманларын тә'гибиндән гачан әсирләри өз евләриндә кизләдиб хилас едәчәкди.

Һәр шеји өлчүб-бичән Мирзәхан үсјан заманы тәшкилат үзвләринин көрәчәји ишләри тәхмини мүәјјәнләшдириб августун он бешиндә, күндүз саат бир радәләриндә јемәкхананын арха тәрәфиндәки хәлвәт бир отагда ичлас кечирди:

--Мәним әзизләрим,зүлмә дөздүјүмүз јетәр,чәсарәтли тәдбирләр көрмәјин вахты чатмышдыр. Үзәримизә дүшән вәзифә һәм ағыр, һәм дә чәтиндир. Биз вахт итирмәдән һамылыгла гачыб партизанлара гошулмалыјыг. Әсирликдән, бу даш гәфәсдән анчаг бу јолла хилас ола биләрик. Азадлыг истәјириксә чәсарәтлә һүчума кечмәлијик. Гәһрәман бабаларымызын—Бабәкин, Чаванширин,Короғлунун,Гачаг Нәбинин вәтәнпәрвәрлији бизи дөјүшә руһландырсын!.. Јолумуз чәтин одуғу гәдәр дә шәрәфлидир. Бу јол гурбанлар баһасына сәадәт вә хошбәхтлик вә'д едир. Биз бу кечә үсјан галдырмалыјыг, даш гәфәси гырыб азадлыға чыхмалыјыг. Үсјана башламаг үчүн ишарә кечә саат бирдә һаваја атылачаг күллә сәси олачаг. Мән вәзифә бөлкүсүнү мүәјјәнләшдирмишәм, сијаһыны охујурам: Мирзәхан Мәммәдов отелдәки кешикчиләри мәһв етмәли; Исмајыл Һачыјев, Бәдрәддин Турачов, Паша Чәфәрханлы, Мирзәли Мәммәдли баракдардакы әсирләри үсјана галдырмалы; Хәләф Һачыјев електрик хәтләрини кәсмәли; Гурбан Шакиров алагапынын кешикчиләрини,Гулу Чалпапаг оғлу килсәдә јерләшән автоматчылар ротасынын кешикчиләрини сусдурмалы; Вәли Вәлијев силаһ анбарынын кешикчиләрини, Фәрзулла Гурбанов һәким мәнтәгәсинин кешикчиләрини арадан көтүрмәли; Мәммәд Һәсән Ахундов, Һәбибулла Нәсруллајев, Јунус Оручов, Һејдәр Әкбәров чәбһәхананы зәбт едиб үсјанчылары силаһландырмалыдырлар...

Марыгда дуран Мүнтәсир көрдү ки, Мирзәхан јемәкхананын архасындакы габ-гачаг отағына кечди, башга тәрәфдән кәлән Исмајыл да ора кетди. Сонра үчүнчү, дөрдүнчү... Он дөрд нәфәр топлашды. Гапы өртүләндә Мүнтәсир Нурунун гулағына пычылдады:

--Пусаг...—Гапынын ачар јериндән ичәри бахды, сонра Нуруја деди:--Ичлас кечирирләр.

Нуру лагејд көркәм алды:

--Әши, бош шејдир, кәл чыхаг кедәк!

Мүнтәсир гапыја сөјкәниб ичәрини динләди. Нуру онун башыны гатмаг истәди:

--Ачындан өлүрәм, кедәк јемәјимизи јејәк.

--Сус иш вар...

--Нә иш олачаг? Онлар да бизим кими әсирдиләр.

--Нуру, ешитдим, мәсәләни өјрәндим. Еви дағылмышлар үсјан галдырачаглар бу кечә.

--Јалан демә! Бош оллә нә үсјан?

--Далымча кәл, кедәк хәбәр...

Беш-он аддым кетмишдиләр ки, Нуру Мүнтәсирин гулағынын дибинә күчлү бир јумруг вурду, әлинә кечән тахта парчасыны башына вуруб нәфәсини кәсди, үсјан едәчәкләрини партизанлара билдирмәк үчүн дүшәркәдән чыхды.

Наһардан гајыдан Әфран јерә сәрилән Мүнтәсирә јанашды, нәбзини јохлады, өлмәмишди, ону госпитала апарды...

Мирзәхан отағына чәкилиб узуну гырхмаға башлады. Һәјәчандан үрәји гуш кими чырпынырды: "Көрәсән үсјан баш тутачагмы?"

Бу кечә мүгәддәратлары һәлл олуначагды: ја әсирликдән гуртарачаглар, ја да...

Онлар бараклара чәкилиб палтарларыны сојунмадан јерләриндә узанмышдылар, куја ки, јатыблар. Анчаг јатмаг нәдир, белә кәркин вахтда көзә јуху кедәр?.. Ағыр интизар ичәрисиндә шәрти сигналы-Мирзәханын һаваја атачағы күлләни көзләјирдиләр. Инди һәр ан онлара бир ил кими көрүнүрдү. Дәгигәләр нечә дә ағыр-ағыр кечирди. "Биз азадлыға үсјанла, үсјанла, үсјанла говушачағыг!". Онлар белә дүшүнүр, белә фикирләширдиләр.

Мүнтәсир өзүнә кәлиб көзләрини ачанда Әфранла Мәвланы башынын үстүндә көрдү. Су истәди. Она бир-ики гуртум су ичиртдиләр.

--Сәни ким вуруб, Мүнтәсир?

--Нуру...

--Нә үчүн?

--Ичлас едирдиләр, кечә үсјан галдырачаглар.

--Ким?

--Мирзәхан, Фәрзулла, Чалпапаг...

--Тәләсмә, адларыны де, јазым...

Сијаһы һазыр оланда Әфранла Мәвлан өзләрини рәисә јетирдиләр...

Комендантлыгдан һәјәчан сигналы верилди, силаһлы алманлар бараклара долушдулар. Үсјан башчылары дәрһал һәбс едилди. Дүшәркәнин габағына зиреһли машын, чохлу әскәр кәтирилди. Кешик итләри јоллары кәсди.

Һәбс олунанлары сорғу-суала тутдулар. Илк сорғу Фәрзулладан башлады. О, һеч нәји бојнуна алмады, һәр шеји јерликәклү данды. Ишкәнчә вердиләр, јенә дә сирр ала билмәдиләр.О бири дустаглары да диндирдиләр, онлар да сирр вермәдиләр. Ахырда Мирзәханы һүзура кәтирдиләр. Борман илан кими фысылдады:

--Ахыр ки, симан бәлли олду, чәнаб Мирзәхан?

--Һәлә ки ортада бәлли олан бир шеј јохдур,--дејә Мирзәхан чаваб верди.

--Үсјан галдырмаг истәјән он дөрд нәфәрин сијаһысы әлимиздәдир.Адлары сијаһыда оланларын кејиникли јатмалары

һәр шеји сүбут едир.—Борман Мирзәханын шәхси шејләринин арасындан чыхан тапанчаны, ичлас протоколуну көстәрди.—Вәзифә бөлкүсү бу протоколда гејд олунубдур.

--Бәхтиниз кәтирди,чәнаб Борман! Биз бу кечә сизи гырачагдыг...

Али рүтбәлиләр јығышыб ишә бахдылар. Үсјан башчыларына өлүм һөкмү кәсилди.

x x x

Өлүм! Бу һөкмү ешитчәк көзләри алачаланды, башлары фырланды. Сәһәр саат алтыда Родез гәбиристанлығында күлләләнәчәкдиләр. Алты-једди саат өмүрләри галмышды. Буну нечә јашамалы? Мирзәханын дахилиндә фыртына баш галдырмышды: "Елә-белә өлмәкми? Јох, јох! Сон дәгигәјәчән, ахыр нәфәсәдәк чарпышмаг,дүшмәндән интигам алмаг кәрәкдир!".

Сүкуту Мирзәханын шән сәси позду:

--Дејин, күлүн, охујун јолдашлар! Инди охумасаг, бәс нә вахт охујачағыг?!

Чанланма јаранды. Азәрбајчан һимнини зүмзүмә етдиләр. Сонра Мирзәхан деди:

--Суда боғулан саман чөпүнә әл атар.Биз ән кичик фүрсәтдән белә истифадә етмәлијик. Бизимки онсуз да өлүмдүр. Гачаркән, хилас олмаға чан атаркән өлмәк даһа јахшыдыр. Әсир дүшән күндән бир арзум варды:әлдә силаһ дүшмәнлә дөјүшәркән, дүшмәнин ганыны ахыдыб анасыны ағлар гојаркән өләјдим. Әлдә силаһ, вуруша-вуруша өлмәк...Белә өлүмү шәрәфлә гәбул едәрдим. Әзизләрим, сизин һүнәринизә бәләдәм, инанырам ки, бош әллә дә дүшмәнә үстүн кәлә биләрик.

Исмајыл деди ки, туалет бәһанәси илә чөлә чыхыб һасардан атылачагдыр. Гапыны дөјдү. Кешикчи чығырды:

--Нә вар, нә истәјирсиниз?

Исмајыл билдији бир нечә алман сөзләриндән истифадә едәрәк кешикчијә анлатды ки, туалетә кетмәк истәјир.

Кешикчинин бири гапыны ачды,о бири исә автоматы әлиндә һазыр тутуб ики метр аралы дајанды.

Исмајылын ардынча Һәбибулла да чөлә чыхды.Туалет һасара јахын иди. Һасарын үстүнә тиканлы мәфтил чәкилмишди. Бојдан узун олан Исмајыл сычрады, тиканлы мәфтилин ортасына дүшдү, үз-көзү, палтары чырылмыш һалда о бири тәрәфә ашды. Автоматлардан ачылан күлләләр Һәбибулланы тутду...

Мирзәханкил кечәни үмидлә јашадылар,өлүмү гәлбләринә јахын гојмадылар. Нечә олур-олсун гачыб хилас олмаг, өлүмүн пәнчәсиндән гуртармаг.... Һамы бу һагда дүшүнүрдү,әмин идиләр ки,фашистләр онларын һамысыны күлләләјә билмәјәчәкләр. Дарысгал отагда кәзинә-кәзинә, маһны охуја-

охуја сәһәри ачдылар. Алты тамамда ичәри кирән һитлерчиләр мәһбусларын голларыны белләринә чатыб мәфтиллә бағладылар. Нурунун деншик досту Филер Мирзәханын голларыны бош бағлады, өзүнә дә ишарә илә анлатды ки, бир иш көрмәк истәсә голларыны ача биләр.

Өлүмә мәһкум олунанлары јүк машынына миндирдиләр: алтысы машынын сағында, алтысы солунда отурду. Бир автоматлы әскәр габагда, бири дә архада әјләшди. Машын јола дүшдү. Ичиндә забит вә әскәр олан икинчи машын исә архадан кәлирди.

Машын чала-чухура дүшүб ләнкәр вуранда Мирзәхан һәм өз голуну, һәм дә чијинләринә сөјкәнән Фәрзулланын голларыны ачды. Фәрзулла да о бири јолдашына көмәк еләди. Беләликлә сол тәрәфдәкиләрин голлары ачылды. Јолун дөнкәсиндә Мирзәхан габагдакы әскәрә деди:

--Инди бизи өлдүрәчәксиниз, хаһиш едирәм бир папирос верин өлүмгабағы чәким.

Әскәр истеһза илә күлүмсүндү:

--Нәјинә кәрәкдир папирос?!

Мирзәхан әл чәкмәди:

--Нә олар, бир сигар вер.—Астадан јолдашларына деди: --һазырлашын!

Архадакы әскәр Мирзәханын үстүнә гышгырды:

--Бу саат өләчәксиниз. Нәјинизә лазымдыр сигар?

Габагдакы әскәр әлини чибинә апаранда Мирзәхан күчлү зәрбә илә ону вуруб ашырды. Бу, гачмаг үчүн бир ишарә олду. Архадакы әскәр автоматы ишә саларкән Чалпапаг оғлу Гулу бәбир кими бир андача ону боғду.

Мирзәхан дүшмәнә аман вермәдән ону ашырыб өзү илә бәрабәр јерә салды. Һамы сычрајыб дүшдү. Дүшмәнин силаһындан бәрк-бәрк јапышан Мирзәхан јолдашларына деди:

--Гачын, гачын!

Һәрә бир тәрәфә үз тутуб гачды. Тәкчә Мирзәхан гачмады. Бу һадисә дөнкәдә баш вердијиндән архадан кәлән алман забит вә әскәрләри һара кәлди күллә јағдырмаға башладылар. Алман әскәринин силаһыны әлә кечирән Мирзәхан бир дашын архасында сәнкәрләнди, һитлерчиләри атәшә тутду. Һәрдән чеврилиб үзү ашағы гачан јолдашларына дејирди:

--Гачын, әзизләрим, гачын, гачын!

Азәрбајчанын бу мәрд оғлу автоматдан арамсыз атәш ачыр, јағы дүшмәниндән гисас алырды. Јағыш кими үстүнә сәпәләнән күлләләр ону бир нечә јериндән јаралады. Вар күчүнү топлајыб галхмаг истәди, бачармады.

--Әлвида һәјат!.. Отуз бир јашымда дүнјадан кедирәм. Бу өмрү нечә јашамышам, халгыма хејир верә билмишәмми?.. Мәнә гијмәти саг галан вәтән оғуллары верәчәкләр. Вәтәнин лајигли өвлады олмушамса, гәдирбилән халгымыз мәни унутмајачаг...

Бу гејри-бәрабәр дөјүшдә Мирзәхан, Мәммәдһәсән, Паша, Гурбан, Вәли гәһрәманчасына һәлак олду, једди нәфәр исә хилас ола билди.

ҺҮЧУМ

Партизанлар һәмин вахтда, јә'ни августун он бешиндә он алтысына кечән кечә дүшәркә дахилиндә үсјан баш тутмадығындан һүчуму тә'хирә салдылар.

Августун он једдисиндә сәһәр һава ишыглашанда Родезин шәргиндә атышма гопду.Елә бу анда һараданса атылан топ мәрмиси алманлар јашајан бинаја дүшдү. Һитлерчиләр арасында чахнашма башлады, онлар һара кәлди атәш ачдылар. Гачышан, вурнухан һитлерчиләри партизанлар бир-бир дөнләјирдиләр. Лакин дүшәркәни алмаг мүмкүн олмурду.Вәзијјәт чох кәркин иди. Гәзәбләнән фашистләр әсирләри күтләви сурәтдә гыра биләрди. Она көрә дә Харго дүшәркә рәисинин гызы Лаураны атасынын јанына көндәрди ки, тәслим олсунлар. Алманлар ушаглы гадынын кәлдијини көрүб атәши дајандырдылар.

Лаура өзүнү атасына јетирди.Һалы пәришан иди,горхудан аз гала бағры јарылачагды.

Өмрүндә илк дәфә көзләри јашаран Борман өзүнү күчлә әлә алды:

--Гызым, бу нә мүсибәтдир, дүшмүшүк?!

--Ата, тәслим олун, онлар күчлүдүләр.

Борманын көзләри кәлләсинә чыхды:

--Бу нә сөздүр, Лаура, сән нә данышырсан?!

--Чохдурлар, күчүнүз чатмајачаг.

--Шејтан гызы, чәкил көзләримин габағындан!—Әскәрләрә әмр етди.—Атәш!

Атышма шиддәтләнди. Лаура горхду, ағлыны итирди, гучағында ушаг партизанлара сары гачаркән јахынлыгда партлајан мәрми ону јерә сәрди. Бу мәнзәрәни көрән Борманын көзләри ган чанағына дөндү:

--Атәш! Атәш! Атәш! ! !

Партизанлар ағыр силаһлары-топлары, танклары ишә салдылар. Мәрмиләр һитлерчиләр јашајан бинаны дағытды. Дүшмән күчсүз дејилди,шиддәтли дөјүш башланды: автоматлар шаггылдады, пулемјотлар долу кими күллә јағдырды,түстү, тоз-думана әршә дирәкләнди. Һитлерчиләр мәнкәнә арасына алынмышды. Буна бахмајараг онлар дөјүш кедә-кедә имкан тапыб әлли ики азәрбајчанлыны мәрәјә салыб од вуруб јандырдылар, доггуз нәфәри күлләләдиләр, бир дәстә әсирлә гачыб арадан чыхдылар.

Артыг дүшәркәдә бир нәфәр дә һитлерчи галмамышды. һәр јаны барыт, түстү гохусу бүрүмүшдү. Патизанлар һүчуму

дајандырмадылар. Јерли халг да "Марселјоза" охуја-охуја көмәјә кәлди. Родез алманлардан тәмизләнди.

Партизанлар гачан фашистләри тә'гиб етмәјә башладылар, Пон де Салар кәнди јахынлығындакы бағларда кизләндиләр. Чох кечмәдән асфалт јолда дүшмәнләрин зирећли машынлары көрүндү. Әсирләр башларыны ашағы салыб јолун ортасы илә аддымлајырдылар.

Партизанлар јола кағыз сәпәләдиләр. Кағызларда бу сөзләр јазылмышды: "Биз фашистләрә атәш ачан кими бағлара гачын. Сизи хилас едәчәјик. Харго".

Партизанлар һүчума кечдиләр.Дөјүш чох чәкмәди:капитан Борман өлдүрүлдү, забит вә әскәрләр әсир алынды. Палтарыны дәјишиб әсирләрин арасында кизләнән Филер өзүнү Нурунун үстүнә атды:

--Мәни өлдүрмәјин...

Нуру Филери бағрына басды:

--Биз сәни өлдүрмәјәчәјик, Филер, сән мәним гардашымсан!

ЕРМӘНИ ФҮРСӘТДӘН ИСТИФАДӘ ЕДИР

Харго әсарәтдән гуртаран азәрбајчанлылары дүшәркәјә кәтирди, онлары взводлара ајырды, һәр взвода командир тә'јин етди. Дүшәркәдә һәр шеји гајдасына саландан сонра рәһбәрлији Нуруја тапшырыб деди:

--Бизим дәстәмиз Тулуза әтрафындадыр, мәни ораја чағырырлар.

Харго кедәндән бир нечә саат сонра дүшәркәдә көзләнилмәз бир һадисә баш верди. Өз машынында бураја кәлән Газарјан Нуруја деди ки, мәни полковник Турнефор көндәриб, тә'чили бир ишдән өтрү сизи көрмәк истәјир.

Ермәнинин сөзүнә инанан Нуру онун машынына минди. Јолда Газарјанын дәјишилдијини, башга бир шәклә дүшдүјүнү көрүб сорушду:

--Мәни һара апарырсыныз?

Газарјан бич-бич күлдү:

--Кич мүсәлман! Ермәни түркү һара апарар? Кәбордәчәјик сәни!

--Ахы белә демәмишдиниз.

--Десәјдик сәни өлдүрмәјә апарырыг, өз хошуна кәләрдин?

--Мәни намәрдликлә тора салдыныз. Франсада өзүмү фашистләрдән горуја билдимсә, ермәнидән горуја билмәдим. Гафгаздакы чиркин әмәлләринизден бурада да әл чәкмирсиниз.

--Гафгаздакы мәгсәдимиз дәниздән-дәнизәдир.

--О үз ки, сиздә вар, Авропада бир балача мөһкәмләнән кими "Гит'әдән гит'әјә" дејәчәксиниз.

--Бәс нечә? Торпагларымызы кенишләндирә-кенишләндирә бүтүн дүнјаја саһиб олачағыг.

--Бурада шәлтәниз ишләмәз, бурнунузу оварлар.

--Индијәнәчән тәк мән өзүм ики түрк пашасы, бир азәрбајчанлы түрк өлдүрмүшәм. Родездәки азәрбајчанлылары бирчә-бирчә доғрајачағам. Әввәлчә сәнин ишини битирәчәјәм.

--Мәни фәндкирликлә тора салдығыныза көрә чох да севинмәјин. Мәним интигамымы Харго сиздән алачагдыр.

Нуруну Ларзак шәһәринә кәтирән Газарјан казармадакы ермәни әсирләринә шадјаналыгла деди:

--Түрк, түрк кәтирмишәм! Ону сиз парчалајачагсыныз. Јығышыб бир јердә түркүн чан вермәсинә тамаша едәрик.Зиндана атырам, сабаһ ишинә бахарыг.

Ларзака кәлиб бачысы илә көрүшән Алберт језнәсинә дә баш чәкмәк үчүн казармаја кәлди, бураја о вахт чатды ки, голлары бағлы Нуруну машындан дүшүрүб зиндана апарырдылар. Истәди ки, хаһиш едиб Нуруну бурахдырсын, лакин Газарјанын севинчлә "Түрк, түрк кәтирмишәм!" демәсиндән анлады ки, сөзү јерә дүшәчәк.

Көзү Албертә саташан Газарјан учадан деди:

--Кедәндә бачыны да өзүнлә апар. Јенә гыз доғуб. Мәнә гыз доған арвад кәрәк дејил. Түркләрин габағына биз гызла јох, оғланла чыхмалыјыг.

Алберт киримишчә кери дөнду, мотосиклини ишә салыб полковник Турнефорун ардынча јолланды.Бир нечә саатдан сонра Турнефор силаһлы дәстә илә кәлди,Нуруну азад еләтдирди. Газарјан бурада јох иди, о јенидән Родезә гајытмышды.

Онлар Родезә чатанда казармада гырғын иди. Газарјан азәрбајчанлылары сыраја дүзүб һәр он нәфәрдән бирини күлләләтдирирди.

--Дајанын! Нә едирсиниз, чәнаб Газарјан?! Бу ихтијары сизә ким верибдир?

Газарјан Турнефору көрчәк кери чәкилди.

Турнефор гәзәблә сәсләнди:

--Кимсәсиз әсирләри гырмаға ким ичазә верибдир сизә?

Газарјан өзүнә һагг газандырмаға чалышды:

--Чәнаб Турнефор, бунлар түркдүрләр.. Өзүнүз јахшы билирсиниз ки, Түркијә Алманијанын мүттәфигидир. Она көрә дә...

--Бу сөзләр наһагдыр! Чинајәт төрәтмисиниз, сиздән һәрби трибунала рапорт јазачағам!..

ГОТФРИД ТУТУЛДУ

Тулуза шәһәри алынан күнләрдә партизанлар биналары кәзир, гачыб кизләнән дүшмәнләри үзә чыхарырдылар. Харго Жанна д'АРК күчәсиндәки чохмәртәбәли биналардан биринин зирзәмисиндә узун саггалы,гоча бир киши тапды.Саг-

галлы гоча ону көрчәк тир-тир әсди. Харго ондан шүбһәләнди:

--Бурада нә кизләнмисән, гоча? Чых бајыра!—Саггалындан тутуб дартды. Саггал јериндән гопуб Харгонун әлиндә галды. Бу, мајор Готфрид иди. Харго тапанчасыны онун синәсинә тушлајараг:

--Әлләр јухары!—деди.—Чәнаб Готфрид, сәнин белә көлҝәләрин дә вармыш?!

Харго мајорун үстүнү ахтарды.Чибиндән бир вахт гәнимәт олараг әлә кечирдији нағаны чыхартды. Бу, командир јолдашы Фазилин нағаны иди. Харго достунун силаһыны јадиҝар олараг өзүндә сахлады.

Зағ-зағ әсән Готфрид јалвармаға башлады:

--Мәни өлдүрмәјин, Әһмәд, сизә көрәк оларам...

--Узун данышма, дүш габағыма, биз сәнинлә һагг-һесаб чәкәчәјик.

Ичәри долушан партизанлар мајору силаһ габағында гәраркаһа апардылар.

ГӘБИРИСТАНЛЫГДА АТӘШ

Харго јенидән Родезә кәлди. Ону дөврәјә алыб соргусу ала тутдулар:

--Һарадајдын?

--Нә кеч кәлдин?

--Јерин көрүнүрдү.

Харго тәмкинлә чаваб верди:

--Мәни Парисә дә'вәт етмишдиләр. Орада пајтахтын фашистләрдән тәмизләнмәси мүнасибәтилә митинг кечирилди, мән дә өз дилимиздә чыхыш етдим. Ҝенерал Шарл де Голл мәнә тәшәккүр етди, бирликдә шәклимиз чәкилди.

Харго дүшәркәдә баш верән һадисәләрлә марагланды, Газарјанын төрәтдији вәһшиликләрдән сарсылды, гәлбиндә хаин дүшмәнә нифрәт баш галдырды,өлдүрүлән һәмјерлиләринин һарада дәфн олундугларыны хәбәр алды. Дедиләр ки, онлары Родезин гәбиристанлығында басдырыблар.

--Ҝедәк зијарәт едәк. Молла Мәвлан һарададыр?

--Ону һәбс етмишик.

--Бурахын.

Нуру тәәччүбләнди:

--Сатгыны бурахмаг? Әфраны тута билмәдик, гачыб арадан чыхды, әлимизә Мәвлан кечди. Ону азад едәк? Нә тез амнистә кечдин, Әһмәдијә?

--Мән белә мәсләһәт көрүрәм, Нуру. Мәвланы бура кәтир.

Нуру габ-гачаг анбарындан Мәвланы чыхарыб кәтирди. Бәт-бәнизи урва кими ағаран Мәвлан башыны галдырыб адамларын үзүнә баха билмирди.

Харго мүлајимчәсинә деди:

--Мәвлан гардаш, горхма, һеч кәс сәнә тохунмајачаг. Ҝет јујун, дәстәмаз ал, ачсанса чөрәк је. Ҝедәк гәбиристанлыға, гәриб өлүләримизә јасин оху.

Мәвланын дахилиндә һәјат гығылчымы баш галдырды.

Онлар гәбиристанлыға кәләндә күн күнортадан әјилмишди. Сәрин күләк әсирди.

Харго вәтән оғулларынын гәбирләринә тәр чичәкләр дүздү. Мәвлан авазла јасин охуду, өлүләрә чәннәт арзуладылар.

Харго Мирзәханын гәбириндән бир овуч торпаг көтүрүб чиб јајлығына бүкдү, ону өзү илә вәтәнә апарыб Шуша гәбиристанлығында ујујан Мирзәханын атасынын, анасынын гәбирләринә сәпәчәкди.

Елә бу заман һараданса атәш ачылды. Выјылты илә өтән күлләләрдән бири Харгонун алныны сыјырды.

-Јатын јерә!—Харго әмр етди.—Фашист тәр-төкүнтүләри бизә атәш ачырлар.

Һамы јерә јатды. Күлләләр ара вермир, тәзә гәбирләрин торпағыны совурурду.

--Гәбирләрин архасында кизләнин!—Харго узандығы јердән әмр едирди.—Башынызы галдырмајын!

Узагдан Албертин сәси ешидилди:

--Харго, сиз јеринииздән тәрпәнмәјин, мән атәш нөгтәсини сусдурачағам!

--Дајан, мән дә кәлирәм!—Нуру јумаланыб дәрәјә дүшдү, әјилә-әјилә Албертин ардынча јүјүрдү.

Арадан хејли кечди. Бир дә көрдүләр ки,автоматы әлиндә саллама тутан Алберт Нуру илә гајыдыр. Алберт севинчлә сөјләди:

--Дүшмән сусдурулду, Харго!

--Ким иди?

--Газарјан!

--Аро Газарјанмы?

--Јох, онун гоһуму Саро!.. Архадан кедиб гапагап үстүнә чыхдым. Учуг һасарын арасында өзүнә сәнкәр дүзәлдиб атәш ачырды. Тәрпәнмәјә аман вермәдим,тапанчаны кичкаһына тушладым. Әлләрини галдырыб аман истәди, деди ки, мәни бу ишә гоһумум Газарјан вадар едибдир. О мәнә чохлу пул вериб. Пуллар сәнин олсун, мәни өлдүрмә, бурах чыхым кедим. Әсирликдән тәзәчә гуртармышам, јазығам. Бир дә көрдүм Нуру гучағында кәтирдији јекә бир дашы салды онун башына, бејни гатыг кими дағылды...

ЧАНИНИН ЧӘЗАСЫ

Һава јеничә гаралмышды. Ларзак шәһәринин чыраглары јанырды. Шампан үзүсарыглы "халасы оғлу" илә Газарјанын гапысыны дөјдү. Ашырмалы шалвар кејинән саггаллы

гоча гапыны ачды. Шампан сорушду:
--Әми, Газарјан евдәдирми?
--Евдәдир!—Тахтасинә гоча ванна отағында јујунан оғлуна ешитдирди ки, Шампан бир чаван оғланла кәлиб.
Газарјан боғуг сәслә:
--Көзләсинләр!—деди.
Ичәри кечдиләр. Узун столун солунда Шампан, сағында "халасы оғлу" әјләшди.
Үзүсарыглы оғлан һәр шејә диггәтлә бахырды. Паркет дөшәмәли кен-бол отаг зәнкин бәзәдилмишди.Ич отаглара гапылар ачылырды. Бүллур чилчыраг сүд кими ишыг сачырды. Диварда зәрли чәрчивәјә салынмыш кенерал шәкли вурулмушду. Күнчдәки гәзет-журнал столунун үстүнә телефон гојулмушду.
Шампан орду-ордундан кечән, илан боғазы кими назик боғазында гоз бојда һулгуму олан гочанын әсил-нәчабәти илә марагланды, һаралы олдуғуну билмәк истәди. Гоча удгунаудгуна деди ки, дүнјанын һәр тәрәфинә сәпәләнән јәһудиләр кими,ерманиләрин дә даими бир вәтәни јохдур. Бабалары Јунаныстандан көчүб Гафгаза кәлмишләр, онун өзү исә Азәрбајчанда доғулуб, бакылыдыр.
--Сиз дә милјонларынызы гојуб гачмысыныз?
--Хејр, мән милјончу дејилдим, нефт саһибкарларындан биринин јанында ишләјирдим, күзараным, доланышығым пис дејилди.—Чаванлығыны хатырлајан гоча шөвгә кәлиб өз кечмишиндән һәвәслә данышмаға башлады.—Он једдинчи илдә кедиб Зәнкәзурда Андраникин дәстәсинә гошулдум. Кенерал Андраник ерманиләрин милли гәһрәманы иди,Түркијә ордусунда хидмәт едирди.—Дивардакы шәкли кәстәрди.—Одур Андраник. Түркләрин көзү көтүрмәди ону, бир гулағыны кәсиб говдулар өз өлкәләриндән. Андраник Ирәвана кәлди, дәлиганлылары башына јығыб мүсәлманлардан интигам алмаға башлады...Аһ о күнләр, о дәмләр!.. Чалыб-чапырдыг кәндләри, мүсәлман ушагларыны тонгаллара атыб јандырырдыг, бојлу гадынларын гарнына хәнчәр сохурдуг, оғлан ушагларынын башына мисмар чахырдыг, чаванларын ајагларыны наллајырдыг, гызларын, гадынларын үзләринә хәнчәрлә хач шәкли чәкирдик...
Шампан онун сөзүнү ағзында гојду:
--Ај әми, елә дәһшәтли шејләр данышырсан ки, адамын түкләри биз-биз олур. Бизим франсызлар сизин бу зүлмүнүзү көрмүш олсајдылар, фашистләрә рәһмәт охујардылар.
--Ики шеји бир-биринә гатма: фашист ајры, биз ајры. Биз тутдуғумуз јерин әһалисини учдантутма гырырдыг, јурдунда бајгуш уладырдыг.
--Зәнкәзур һадисәләринин сону нә олду?
--Ахырда биз јаман күнә дүшдүк. Шушаја адламаг истәјирдик. Султан бәј Лачын дәрәсиндә пусгу гурдуруб бизи нал

шәклиндә мүһасирәјә алыб гырды, дәрәләр, тәпәләр ермәни ганына бојанды. Андраник беш-он нәфәрлә гачыб чаныны күчлә гуртарды, мән дә елә.—Гоча кәкс өтүрдү.—Бундан сонра Бакыда гала билмәздим, Франсаја көчдүм. Бурада бөјүк оғлум нахошлајыб өлдү, гарым рәһмәтә кетди. Сонбешијим Арону бөјүтдүм, охутдум, һәрби гуллуға гојдум, евләндирдим. Арваддан јарымады Аро. Ајрылдылар. Инди бу евдә бир мәнәм, бир дә оғлум. Ону да дејим ки, ермәни әсирләринин ичәрисиндән гоһумумуз Сарону тапыб кәтирмишдик евимизә. Бәдбәхтликдән ону өлдүрдүләр. О да синәмизә бир дағ олду.
Золаглы пижама кејән Аро јаш сачларыны гурлаја-гурлаја кәлиб салам верди. Атасы она "һәмишә тәмизликдә!" деди. Шампан сөз атды:
--Газарјан о гәдәр чиркаба батыб ки, ону нәинки бир ванна су, һеч Сена да тәмизләјә билмәз.
--Таныш еләмәдин, үзүсарыглы оғлан кимдир, Шампан?
--Халам оғлудур, һәкимдән кәлирик, ики дишини бирдән чәкдириб.
--Пулунузу нијә чөлә атырсыныз? Мәндә бир јахшы ат кәлбәтини вар, чәкиб атардым халан оғлунун дишләрини.—Үзүсарыглыја диггәтлә бахды.—Шампан, сән өл бу мүсәлманларын кејкәз косасына охшајыр!
Шампан Аронун габағына бир дәстә пул гојду.
--Боју узун, ағлы гыса, бу нәдир?
--Харгону өлдүрмәк үчүн мәнә вердијин пулун галығыдыр.
--Гој чибинә, бағышлајырам. Ахы биз гоһум олуруг, рәһмәтлик дајын Ричадын дул гадыны илә евләнирәм...Амма,өз арамыздыр, сән фәрсизсән, Харгону өлдүрә билмәдин.—Газарјан радиогәбуледичини ачды, отаға чаз мусигиси долду. Газарјан ону бағлајыб башга каналы тутду, хырылтылы сәсләр кәлди.
--Орада нә гурдаланырсан, Аро?
--Ојун һавасы ахтарырам, көнлүмә халан оғлу илә ојнамаг дүшүб.
--Бәри кәл, сәнә сөзүм вар.
--Бу саат, бирчә дәгигә...Ахтарырам, ојун һавасы ахтарырам.
--Әлләр јухары! !
Учадан дејилән чинкилтили сәсдән Газарјан сәксәнди. Дөнүб бахдыгда Шампанын халасы оғлунун үзүнүн сарығынын ачылдығыны, ордунун шиши кетдијини, һәр ики әлиндә тутдуғу тапанчалары синәсинә тушладығыны көрдү.Тәләјә дүшдүјүнү анлады, рәнки зә'фәран кими саралды.
--Шшш-Шам-пан, о-о-о кимдир?
--Харгодур!—Шампан галибанә сәсләнди.
--Нәәә-ә? Ха-ха-Харго?
--Һә, Харго!

--Хо-хо-хош кә-кә-кәлмисән, Хаар-го-го!

Горхудан көзләри бөјүмүшдү, аз гала һәдәгәсиндән чыхачагды. Атасы да титрәјирди. О, телефона әл атды. Апарат ишләмирди. Шампан гоҹаја тәпинди ки, јериндә фарағат отурсун. Газарјанын әлләрини бағлады.

Дәли кими каһ Харгоја, каһ да Шампана бахан Газарјан илан дили чыхарыб јалварды, деди ки, евләриндә нә варса һамысы онларын олсун, анчаг ону өлдүрмәсинләр, оғул атасы олмајыб, өзүндән сонра бир нәсил гојмајыбдыр, чавандыр, јазыгдыр.

Шампан она деди:

--Мәни товлајыб, пула ширникдириб Харгонун далынча көндәрмишдин. Мәсәләнин үстү ачылдыгда мәни өлүмдән Харго гуртарды... Кәлмишик сәни о дүнјаја көндәрәк!

Газарјан јалварышынын тә'сирли олмасы үчүн азәрбајчанча деди:

--Биз елоғлујуг, Харго, мән Бакыданам.

Харго ону чәпәки сүздү:

--Бәс нијә гырырдын азәрбајчанлылары?

--Сәһв еләмишәм, ганмамышам.

--Бах белә рәзилләшәрсән! Ган төкәндә көзләрин ајағынын алтыны сечмирди. Јашамаға һаггын јохдур сәнин!

--Инсаф един, јазығам...

--Сәндән бир сөз сорушачағам, кәрәк дүзүнү дејәсән.

--Бујур,аға!

--Сән ермәниләрин кизли террор тәшкилатынын үзвүсәнми?

--Үзвүјәм.

--Рәһбәриниз кимдир?

--Дүзү, аға Харго, рәһбәримизин адыны мәнә демәјибләр. Тәшкилатымыз мәхфи ишләјир, нәинки рәһбәри, үзвүләри дә танымырам. Мән бир ермәни забитиндән тапшырыг алырам. Ондан башга һеч кими танымырам.

--Тәшкилатыныз һарада јерләшир?

--Парисдә.

--Франсызларын хәбәри вармы сизин тәшкилатдан?

--Јохдур.

--Нечә түрк өлдүрдүјүнү һесабламысанмы?

--Бир ишдир олуб, елоғлу. Гәләт еләјән ити өлдүрмәзләр. Сиздә көзәл бир мәсәл ва: "Икид басдығыны кәсмәз".

--Бич ермәни! Дар ајагда кәр нәјә әл атдын: "Икид басдығыны кәсмәз". Мән аталарымызын сөзүндән чыха билмәрәм, одур ки, сәнин өлүмүнү ағыр чәза илә әвәз едәчәјәм. Шәргдә үч мәшһур чәза нөвү вар: гулаг кәсмәк, ајаг нalламаг, ахталамаг. Сәни өз кефинә бурахсаг, бунларын һансыны көтүрәрсән?

--Гулағы...

--Күчүк гулаг кәсәндән горхар, дејибләр. Андраникин гулағы кәсилди, анчаг о јенә динч дурмады, гудурған ермәниләри башына топлајыб мүсәлманлары гырды.

--Түркләр онун бир гулағыны кәсмишди, сиз мәним ики гулағымы кәсин.

--Гулаг мәсәләсини гулағындан чыхарт, о бири чәзалардан даныш!

--Наллајын...

--Дөзмәзсән, өләрсән. Ахталанмаға разы дејилсән?

--Ахталанандан сонра даһа мән нәјә лазымам? Нәслим кәсиләчәк.

Күнчә гысылан гоча Харгоја јалварды.

--Башына пырланым, оғул, оғлумун әвәзинә мәни ахталајын.

Харго күлдү:

--Сәни анамыз тәбиәт тәбии јолла ахталајыбдыр, гоча!

Харго пәнчәрәни ачыб бајыра ишарә верди. Нуру илә Бессиг кәлди. Нуру Газарјанын допу гарнына бир тәпик вурду:

--"Түрк, түрк кәтирмишәм!". Мәни тутуб Ларзака кәтирәндә ермәни әсирләринә дедијин бу сөзләр јадындадырмы? Инди алынды дәмин?.. Родез гәбиристанлығында бизә атәш ачан гоһумун Сарону кәбәрдән мәнәм. Инди нөвбә сәниндир, һазырлаш!

Харго:

--Ону өлдүрмәјәчәјик,--деди.

--Әһмәдијјә, јенә амнистә кечдин? Адам дүшмәни сағ бурахар?

--Сәнин борчун мәни ешитмәкдир, Нуру!—Харго Бессигә сары чеврилди.—Сәнә бизим кәндли бу Нурудан дејим. Онон ики јашларындан башлады сүр'әтлә бој атмаға, јаланчылар сөзү, күндә бир гарыш узанырды. Рәһмәтлик дәдәси бир күн гонум-гоншуну бир јерә јығыб деди ки, ај чамаат, Нуруја кимин нә сөзү варса десин ,сонра әлиниз чатмајачаг она.

--Зарафат вахтыдыр, Әһмәдијјә? Чанымын јери дарыхыр, дүшмән евиндәјик, үрәјим куппулдајыр, тез ишимизи көрәк чыхаг кедәк.

--Нәдән горхурсан? Сәбр елә. Һә, чинар әми оғлу, дивардан о шәкли гопарт вер мәнә.

Нуру әлини узадыб зәр чәрчивәјә алынмыш шәкли көтүрдү. Харго бычагла шәкилдәки кенералын сағ гулағыны кәсиб атды, сонра шәкли јенә чәрчивәјә салды. Нуру ону әввәлки јериндән асды. Харго Газарјана деди:

--Андраник тајгулаг иди, она кәрә дә шәкилдән бир гулағыны кәсиб атдым. Дејиләнә кәрә ермәниләр Парисдә Андраникин һејкәлини гојачаглар. Гојсунлар, кечәл һалва јејәр, пулуна миннәт. Анчаг һејкәл тајгулаг олмалыдыр, буну унутмајын! Јохса лап дүнјанын о башында олсам да кәлиб онун бир гулағыны гопардачағам!

Нурунун һөвсәләси даралды:
--Вахт кечир, чанини өлдүрөк кедәк.
--Мәним "Барбаросса" планым дохсан доггуз фаиз долубдур, Нуру!
--Газарјаны да өлдүрәк, олсун јүз!
--Дохсан доггуз јахшыдыр. Шаһ Аббас чәннәтмәкан 999 мәсчид тикдириб, бирини дә тикдирсәјди мин еләрди. Тикдирмәди, 999-да сахлады. 999 јахшы сәсләнир, адама елә кәлир ки, миндән чохдур.
--Јадыма бир әфсанә дүшдү. Довшан доған кими баласына дејир: Сәнә гырх күн сүд верим, јохса үүүүүү-ч күн? Үчүгырхдан чох һесаб едән бала дејир:Үүүүүүү-ч күн!
--Довшан горхаг һејвандыр, көзләри јухуја һәсрәтдир.Биз гатил Газарјана елә бир чәза вермәлијик ки,һарда түрк көрсә көзләри кәрәк довшан кими јухуја һәсрәт галсын.
--Тез елә, тез елә ишимизи гуртараг.
--Газарјаны ахтала!
--Бачармарам.
--Дәдән чөнкә ахталајанда көрмәмисән?
--Газарјан чөнкәдир?
--Әмәлијјат ејнидир. Чөнкәдә кәрдүкләрини Газарјана тәтбиг елә.
--Аләт вар ки?
--Тапылар. Лазымдыр ики тахта парчасы, бир метр гајтан, јахуд вич, мәтбәх бычағы, бир овуч дуз јахуд күл...
Нуру столлардан бирини гырыб ондан сыхычы аләт дүзәлтди. Мәтбәхдән бычаг, дуз кәтүрдү, әлинә әлчәк кејди. Газарјаны чарпајыја јыхдылар, әл-ајағыны бағладылар.Бу һалда гапы дөјүлдү. Кәлән почталјон иди, Газарјана һәрби трибуналдан чағырыш вәрәгәси кәтирмишди.
Харго:
--Лап јахшы,--деди,--бир чәза да она һәрби трибунал верәр.
Почталјон сорушду ки, Газарјана нејләјирләр.
--Ахталајырлар!—Шампан чаваб верди.
--Ахталамаг нәдир?
--Мән нә билиб? Бахырам, сабаһ сәнә данышарам.
--Ешитмәкдән кәрмәк јахшыдыр!—Харго јахына кәлди. —Почталјон гардаш, марагланырсанса, бујур бах!
Газарјан инилдәјирди. Бирдәнчә ондан елә бөрк чығырты гопду ки, аз галды гулаглар тутулсун. Чанынын горхусу чыхан Нуру шагганаг чәкиб күлдү:
--Дүшмәнин бағыртысы ләззәт верди мәнә, Әһмәдијјә! Јахшы чәза нөвү сечмисән. Өлдүрмәкдәнсә бу јахшыдыр!...
Шампан сөзә гүввәт верди:
--Каш Американдакы ерменилер дә беләчә ахталанајды! Бәшәријјәт үчүн тәһлүкәлидир онлар!

РУС НАҒАНЫ ВӘ БАЛАЧА ФАЗИЛ

Һачы Мәрзибанын сон үмиди дә гырылмышды. Совет һөкумәтинин гәләбә чалачағы күн узагда дејилди. Бу арада онун аиләсинә дә бәдбәхтлик үз вермишди:сәксән јашлы гарысы рәһмәтә кетмишди. Хејирлә шәр гардашдыр. Арвадынын вәфатындан бир нечә күн сонра оғул нәвәси дүнјаја кәлмишди. Ушаға һәлә ад гојулмамышды.
Бир күн сәһәр Антуанла Харго онларын гапысыны дөјдү. Һачы Мәрзибан онлары меһрибанлыгла гаршылады. Антуаны таныды, анчаг Харгону таныја билмәди.
--Бала, бизим милләтдәнсән?
--Бәли, әми азәрбајчанлыјам.
--Бурадакы әсирләрдәнсән?
--Јох, ај әми, мән партизанам, күрәкәнин Шампанын өлдүрмәк истәдији Харго...
--Сән бир ишә бах! Көр Шампан кимин гәсдинә дүшүбмүш!
--Мән ону бағышламышам. Биз достуг. Һарададыр о?
--Кәндләринә анасына баш чәкмәјә кедиб.
--Мән сизи көрмәји чохдан арзулајырдым. Ахы сиз мәним командир јолдашым Фазилин әмисисиниз.
--Фазил һарададыр?
--Сағ дејил, әсир дүшдү, алманлар өлдүрдүләр.
--Уффф...—Һачы Мәрзибан сарсылды, көзләри јол чәкди. --Каш мән өләјдим онун јеринә.—Гызына деди ки, көрпәни бура кәтирсин.
Гызы көрпәсини кәтирди. Һачы Мәрзибан Харгоја деди:
--Буна бир ад гој!
--Харго чох да фикирләшмәдән:
--Мән бу ушағын адыны Фазил гојурам,--деди.
Һәлак олан гардашы оғлунун адынын көрпәјә верилмәсиндән гоча чох севинди. Онлар сүфрә башына әјләшиб вәтәндән ширин сөһбәт едә-едә јејиб-ичдиләр. Харго саламатлашыб кетмәк истәјәндә Һачы Мәрзибан кағыза бүкүб сахладығы валы она верди:
--Бурада милјончу достумун сәси јазылыб, рәһмәтлик јахшы охујан иди. Вәтәндә бу валдан бирчәдәнә дә галмајыб. Буну да апар өзүнлә... Дәниз кәнарындакы мүлкүмдә пилләканын алтында бир күп гызылым вар, ону сәнә һалал едирәм.
Харго беләчаваб верди:
--Сәнәткарын сәси јазылан валы халгымыза чатдырачағам. Гызыл исә мәнә кәрәк дејил. Вәтән гызылдан чох-чох гијмәтлидир мәним үчүн...
Һачы Мәрзибан көзләрини гырпараг:

--Оғул,--деди, бир јадикар версәјдин, она баханда сәни хатырлардыг.

Харго чибләрини ахтарды. Үстүндә һеч нә јох иди. Әли кәмәринә бағладығы нағана тохунду: "Бундан јахшы јадикар?". Нағаны ачыб гочаја верди:

--Бу, гардашыныз оғлу Фазилин нағаныдыр, ону балача Фазил үчүн сахлајын, бу гәриб јердә кәрәк олар.

Гардашы оғлунун нағаны гоча үчүн әвәзедилмәз јадикар олду, бундан һәдсиз дәрәчәдә севинди.

ВӘТӘН ШИРИНДИР

Икинчи дүнја мүһарибәсинә сон гојулмушду. Франсадакы азәрбајчанлылар вәтәнә говушмаг һәсрәти илә јашајырдылар.

Гәләбәдән сонра Харго Франсанын ән көзәл јерләрини кәзмиш, тарихи абидәләрлә, музејләрә бахмышды. Кәзмәкдән јорулмур, зәнкин дијардан дојмаг билмирди. Һәр шеј она тәптәзә вә хош көрүнүрдү. Тәбиәт вә иглим шәраитинә көрә Гафгаза бәнзәјән Франса доғурдан да чох көзәл иди. Харгоја Парисдә лал ахан Сенанын саһилиндә көзәл архитектура илә тикилмиш биналардан бириндә мәнзил верилмишди. Франсанын беш али орден вә медалы илә тәлтиф едилмишди. Лакин онун үрәји вәтән ешги илә чырпынырды. Инсан һәр шејсиз јашаса да, вәтәнсиз јашаја билмәз.Гәдим Азәрбајчан әфсанәләриндән бириндә дејилир ки, Сәмәндәр адлы бир гуш даим одлар ичиндә јашармыш, о оддан ајрылдығы заман мәһв олармыш...Бу әфсанә халгымызын вәтәнә бөјүк мәһәббәтинин рәмзидир.

Нәһајәт вәтән оғулларынын көзләдикләри күн кәлиб чатды, 1946-чы илин әввәлләриндә вәтәнә гајытмаг үчүн онлара ичазә верилди. Онлар мүһарибә гуртаранда нечә севинмишдиләрсә, бу шад вә фәрәһли хәбәрдән дә елә севиндиләр.

Харго Франсадан ајрыларкән достларыны, танышларыны өз мәнзилинә дә'вәт едиб тәнтәнәли мәчлис гурду.

Мәчлисә чох адам кәлмишди. Харгонун сағ тәрәфиндә Бессиг, сол тәрәфиндә Фердинанд әјләшмишди. Сарра севкилиси Сигало илә, рәссамлыг институтунун биринчи курс тәләбәси Елиза бабасы Форестије илә јанашы отурмушду. Һачы Мәрзибан да күрәкәни Шампанла бурада иди. Сөһбәт ән чох Харгодан кедирди. Онлар Харгодан ајрылмаг истәмирдиләр. Бу ајрылыг күнүндә Харгонун сөз-сөһбәти даһа ширин, даһа хош иди. Илк бадәләр Азәрбајчан, алман,франсыз халгларынын сағлығына ичилди.Һамы үч досту—Харгону, Бессиги, Фердинанды алгышлады. Бессиг Харгоја Парисин фото-албомуну вә Мопассанын "Новеллалар" китабыны һәдијјә верди. Мәчлис һәрәкәтә кәлди,Харгоја һәрә бир шеј һәдијјә тәгдим етди. Кими автомат гәләм, кими гол сааты, кими фотоапарат верди.Харго ајаға дуруб гыса нитг сөјләди:

--Мәним әзизләрим, сиз бурада мәни гәһрәман адландырырсыныз. Мән бу гәһрәманлығы өзбашыма, тәк-тәкинә јох, сизинлә бирликдә газанмышам. Мәни сиз учалтмысыныз,вәтәнә олан мәһәббәтим гәһрәман едиб.Мән сизә—франсыз вәтәнпәрвәрләринә миннәтдарам. Сиздән ајрылмаг чәтин олса да кетмәлијәм, вәтән мәни чағырыр. Вердијиниз һәдијјәләри јадикар сахлајачағам. Мән дә кәрәк өз нөвбәмдә сизә һәдијјә верәм. Нәјим вар? Бах, бу евим, автомобилим, мотосиклим, ики ов түфәнким... Бу үч отаглы мәнзилими евләри фашистләр тәрәфиндән дағыдылан, хиласкарым мадам Жаннанын гызы, әзиз вә истәкли бачым Сарраја верирәм. Гој о, достум Сигало илә бирликдә бу евдә хошбәхт јашасын... Автомобилими исә Бессигә јадикар верирәм. Ов түфәнкимин бирини вәтәнә јадикар апарачағам, о бирини исә Форестије бабаја бәхш едирәм.—Харго күнчә сөјкәдији түфәнкләрдән бирини Форестије бабаја тәгдим етди.—Баба, дејиләнә көрә јахшы овчусунуз. Һәр ова кедәндә мәни хатырларсыныз.

Форестије баба миннәтдарлыг етди.

Харгонун көзләри Елизаја зилләнди:

--Сизи унутмамышам, тәләбә гыз! Парисдә гәләбә мүнасибәтилә кечирилән тәнтәнәли мәчлисдә чәкилән шәкилләрдән бирини сизә тәгдим едирәм. Бујурун. Мәчлисин башында әјләшән кенерал Шарл де Голдур, онун сағ тәрәфиндәки мәнәм.

Елиза пәнчәрә өнүндә отурмушду, һәрдән бојланыб лал ахан Сена чајына бахырды. Бу мәчлис, вәтәнә гајыдан Харго гызын јадына тәзә мөвзу салды: "Харго вәтәнә гајыдаркән".

Елизанын ән бөјүк арзусу рәссам олуб "Партизан Харго Форестије бабанын евиндә" таблосуну јаратмаг иди. Бу арзу илә гыз рәссамлыг институтуна дахил олмушду, һәмин мөвзу үзәриндә ишләјирди. Инди исә "Харго вәтәнә гајыдаркән" портрети үзәриндә ишләмәји дә гәт етди.

Харго мәчлисдәкиләри сүздү:

--Галды бир мотосиклим. Ону достум Фердинанда бағышлајырам. Ахы алманлар јахшы мотосикли сүрәндиләр.—Әлини Фердинандын чијнинә гојду.—Дүз дејирәм, достум?

Фердинанд тәсдиг етди:

--Мәнә вердијин һәдијјә һамысындан гијмәтли олду!

--Мәчлис сона јетир. Ичазә верин саламатлашаг.

Һамы ајаға галхды. Бессиг Харгонун әлини бәрк-бәрк сыхды:

--Јахшы јол, Харго, анчаг бизи унутма.

--Сизи нечә унуда биләрәм?—Харгонун севинчиндән көзләри јашарды.—Достлар, мән сағ галдым,евимизә кедирәм.

Форестије баба, һачы Мәрзибан, Шампан, Антуан бир-бир Харгонун бојнуна сарылдылар: -- Јолун уғурлу олсун!

Сарра деди: -- Тез-тез мәктуб јазарсан, Харго!

-- Баш үстә, Сарра! Сиз дә бизә кәлин, Азәрбајчана... Сағ ол Мәрзибан әми, Форестије баба,Елиза,Сарра, Антуан, Шампан,Сигало. Саламат гал, достум Фердинанд!

-- Мәнлә видалашмаға тәләсмә! – Фердинанд күлә-күлә чаваб верди. – Алманијаја гәдәр јол јолдашынам. Кедәк!

-- Сағ ол, Харго!

-- Сағ ол, Фердинанд!

– Сизә јахшы јол!

Харго дост-танышлыры илә тәзәдән бир дә гучаглашды...

ГАТАР КЕДИР

*Х*арго-- Әһмәдијјә вәтәнә гајыдырды. О, мүһарибәјә һәмјерлиси Нуру илә бир күндә јола дүшмүш, бир күндә дә кери дөнүрдүләр.

Достлар купенин пәнчәрәсиндән бајыра тамаша едирди. Кичик хуторлар, бағлар, көлләр, зәмиләр, дағ-дәрәләр бир-бирини әвәз едирди. Онлар бу мәнзәрәјә бахыр, һеч бири диниб - данышмырды.Тәкәрләрин исә аһәнкдар тыггылтысы ешидилирди. Нуру әлини Әһмәдијјәнин чијнинә гојду:

-- Гәләбәмизлә баша кәлән мүһарибәнин сонуну кердүк, Әһмәдијјә. Инди биз евимизә гајыдырыг. Бундан бөјүк хошбәхтлик нә ола биләр?!

Әһмәдијјә башыны јырғалајараг тәсдиг етди:

-- Әлбәттә, Нуру, биз хошбәхтик! Јаман күнүн өмрү аз олду.

-- Бу јаман күнләрдә башымыза јаман да ишләр кәлди, һа! Јолдашларымызын чоху гәһрәманчасына һәлак олду... Билирсәнми, бу дәгигә кими хатырладым? Мирзәханы! Мән ондакы һүнәрә, чәсарәтә һејран идим. һејф, бу күнләри көрмәди.

Әһмәдијјә сөһбәтдән мүтәәссир олду,кичик чамаданыны ачыб, партизан јолдашлары Бессигин, Фердинандын, Сарранын, Форестије бабанын, Елизанын, мәрһум мадам Жаннанын, Дүшатленин шәкилләрини чыхартды, онлара баха-баха фикрә кетди.

Нуру исә достунун ағармыш сачларына бахды: -- Бу сачлар динч вә хошбәхт һәјат уғрунда ағарыб, Әһмәдијјә! Баш ағлығы үз ағлығы демәкдир. Сән вәтәнә үзүағ гајыдырсан!

-- Тәк мән јох, һәр икимиз! – Әһмәдијјә достуну бағрына басды. Гатар исә ирәлиләјир, Вәтән торпағына дахил олурду...

Бакы—Шәки, 1961-1966.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Әввәлинчи сөз 3
Жанна Д"Арк күчәсиндә 5
Харго кимдир 10
Сүбһүн алаторанлығында 22
Икинчи көрүш 26
"Анкимари јахынлығында дөјүш" 30
Шәһәрин тәзә бәрбәри 32
Мајор Готфрид 38
Гәзәб вә көз јашлары 42
Гаранлыг кечәдә 44
Еһтијатсызлыг 46
Харго сакит дајанмыр 49
Мәктуб вә телеграм 50
Намә"лум шәхс 52
Гәриб өлкәдә 55
Фәһлә Алберт 57
Капитан Борман вә һачы Мәрзибан 59
Ики берлинли 60
Газарјан вурнухур 63
Әлагәләр мөһкәмләнир 65
Үрәк сизинләдир 68
Шампан 70
Мејданчада 72
Бу јағы дүшмәнә зәрбәләр чалаг 74
Харго јенә јоха чыхды 76
Фердинанд 78
Комендант мундириндә 84
Тәфсилат 87
Сузаннанын өзкә мәгсәди варды 90
Нуру гисас алыр 95
Көмәјинизә кәлирәм, вәтән оғуллары 100
Көркин һадисәләр 102
Һүчум 107
Ермәни фүрсәтдән истифадә едир 108
Готфрид тутулду 109
Гәбиристанлыгда атәш 110
Чанинин чәзасы 111
Рус нағаны вә балача Фазил 117
Вәтән ширингдир 118
Гатар кедир 120

Заман Садыг оғлу Гарајев
Х А Р Г О
(роман)
БАКЫ – Ш И Р В А Н Н Ә Ш Р – 1998 .

Рәссамы *Әдаләт.*
Компүтердә јығыб, сәһифәләди*: Көнүл Абдуллајева.*
Чапа имзаланыб 26.06.1998.
Форматы 60х84 1/ 16.
Сајы 1000.
Гијмәти сәрбәст.

КИТАБ "Ш И Р В А Н Н Ә Ш Р" ИН МӘТБӘӘСИНДӘ
ЧАП ОЛУНУБ.
Тел.: 92-92-27.

1998
254

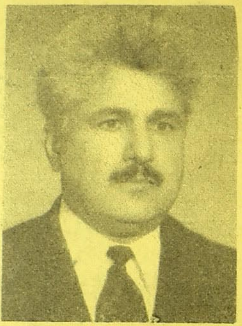

Јазычы - журналист, филолокија елмләри намизәди Заман Гарајев 1931-чи илдә Шәкинин Бөјүк Дәһнә кәндиндә доғулуб. Јарадычылыға "Тәшәббүс" һекајәсилә башлајан мүәллифин, индијәчән он китабы нәшр едилмишдир.

"Х а р г о" әсәрилә охучуларын рәғбәтини газанмыш З. Гарајев, "Әлинчә галасы" "Күрү кечдиләр" "Илдырымлы дијар" романларынын да мүәллифидир.

097